

SYNERGING

ENERGIES

ЧОРНОМОРСЬКА БЕЗПЕКА

АНАЛІТИЧНИЙ ЧАСОПИС №1 (31) 2018

**У ФОКУСІ:
ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК**

**У ФОКУСІ:
НЕЗАКОННІ ВИБОРИ В КРИМУ**

**У ФОКУСІ: РОСІЯ. СИЛОГАРХІЯ.
РЕСТАРТ-2018.**

Есе книги

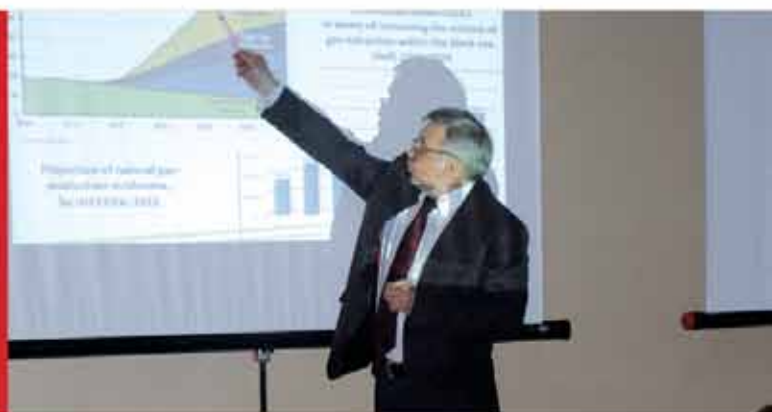
*«Гібридні загрози Україні
і суспільна безпека. Досвід ЄС
і Східного партнерства»*

Есе книги

*«Сіра зона. Кримський півострів:
чотири роки окупації»*

23 квітня 2018 року в Одесі Президент Центру глобалістики «Стратегія XXI» Михайло Гончар і керівник безпекових програм Павло Лакійчук, експерти проекту «Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз», презентували аналітичний документ «Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства», підготовлений за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках проекту «Громадська синергія», і аналітичну публікацію «Війни - XXI: Полігібресія Росії», підготовлену за підтримки Міжнародного фонду «Відродження».

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

РОСІЙСЬКИЙ НЕОІМПЕРІАЛІЗМ: ВИТОКИ, ГЕНЕЗИС І НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇН ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

SYNERGING ENERGIES
Centre for Global Studies / Центр Глобалістики

Konrad
Adenauer
Stiftung

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ

INTERNATIONAL CONFERENCE

РОСІЙСЬКИЙ НЕОІМПЕРІАЛІЗМ:
ВИТОКИ, ГЕНЕЗИС І НАСЛІДКИ ДЛЯ КРАЇН
ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ

RUSSIAN NEO-IMPERIALISM:
SOURCES, GENESIS AND CONSEQUENCES
FOR THE COUNTRIES OF SOUTH-EAST EUROPE

WWW.GEOSTRATEGY.ORG.UA | WWW.KAS.DE/UKRAINE

18 червня 2018, Одеса | 18 June 2018, Odesa

ОДЕСА, 18 ЧЕРВНЯ 2018 РОКУ

SYNERGING ENERGIES
Centre for Global Studies / Центр Глобалістики

Konrad
Adenauer
Stiftung

**Аналітичний часопис
«Чорноморська безпека»
1(31) 2018 р.**

**Журнал зареєстровано
в Міністерстві юстиції України. Свідоцтво
КВ №23053-12893ПР від 11.12.2017 р.**

**Видавець — Центр глобалістики
«Стратегія XXI» (Київ)**

Мова видання — українська

**Адреса редакції:
вул. Щекавицька, 51; Офіс 26, 04071 Київ
Тел.: +380444254162;
е-пошта: geostrategy@ukr.net
веб-сторінка: geostrategy.org.ua**

Редакційна колегія:

Михайло Гончар, головний редактор
Віталій Мартинюк, відповідальний секретар
Павло Лакійчук, заступник головного редактора
Андрій Чубик, заступник головного редактора
Сергій Жук, оглядач
Маттео Кацулані, керівник Європейського бюро
Члени редакційної колегії журналу, севастопольці Олексій Бессарабов та Дмитро Штибликов є політичними бранцями Кремля і з 2016 року перебувають у російських застінках за сфальшованими звинуваченнями

Наклад: 500 примірників
Надруковано ФОП Лановенко О.О.
м. Київ, вул. Гмирі, 1
тел.: +38 044 441-82-44

При використанні матеріалів посилання на часопис
«Чорноморська безпека» обов'язкове.

Редакція може не поділяти точку зору авторів часопису.
Відповідальність за зміст поданих матеріалів
несуть автори.

Журнал був заснований Центром сприяння вивченню
геополітичних проблем та євроатлантичного
співробітництва «НОМОС» та видавався у Севастополі
протягом 2005-2014 р.р.

ЗМІСТ

Передмова до номеру	3
СТАН СПРАВ З БРАНЦЯМИ КРЕМЛЯ КРИМСЬКА ПРАВОЗАХИСНА ГРУПА	4
У фокусі: Турецький потік <i>В. Мартинюк</i> БАЛКАНСЬКИЙ ШЛЯХ «ТУРЕЦЬКОГО ПОТОКУ»	8
У фокусі: Азербайджан — Грузія — Туреччина <i>Г. Рзаєва</i> ІНФРАСТРУКТУРНА СПІВПРАЦЯ В ТРИКУТНИКУ АЗЕРБАЙДЖАН — ГРУЗІЯ — ТУРЕЧЧИНА	18
У фокусі: Східне Середземномор'я <i>О. Волович</i> СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я: ВУГЛЕВОДНЕВЕ МАЙБУТНЄ	25
У фокусі: Західний фронт проти України <i>Р. Васілої</i> БЕЗПЕКОВІ ТА ОБОРОННІ РИЗИКИ В КОНТЕКСТІ ПРИСУТНОСТІ ОКУПАЦІЙНИХ ВІЙСЬК РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ МОЛДОВА	40
У фокусі: Незаконні вибори в Криму <i>Центр глобалістики «Стратегія XXI»</i> ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА РФ В ОКУПОВАНОМУ КРИМУ: «ОПЕРАЦІЯ ЯВКА»	47
У фокусі: Українське Причорномор'я <i>В. Кравченко, А. Каракуц, М. Замікула, О. Давимука</i> ПАСПОРТ БЕЗПЕКИ ПРИЧОРНОМОРСЬКИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ	54
ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ	59
У фокусі: Європа очима ТВ РФ <i>О. Макухін, Н. Попович</i> ІМІДЖ ЄВРОПИ НА ТОПОВИХ РОСІЙСЬКИХ ТЕЛЕКАНАЛАХ	65
У фокусі: Росія. Силогархія. Рестарт-2018 <i>В. Рудь</i> ЧОМУ ПУТІНУ ПОДОБАЄТЬСЯ ЗАХІД?	71
Нові видання	
Есе книги «Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства»	79
Есе книги «Сіра зона» Кримський півострів: чотири роки окупації»	81

ПЕРЕДМОВА ДО НОМЕРУ

Шановні читачі,

Перший у 2018 році номер севастопольського журналу «Чорноморська безпека» у ваших руках. Наприкінці 2017-го Міністерство юстиції перереєструвало видання. З 2017 року журнал видається у Києві Центром глобалістики «Стратегія XXI». Звісно, що після деокупації Криму та Севастополя редакція журналу переміститься знову на крайній південь України. До редагування та випуску приєднаються наші колеги Олексій Бессарабов та Дмитро Штибликов, яких окупанти позбавили волі на півострові Несвободи.

А тим часом журнал розширює читацьку аудиторію. Він був презентований на Київському та Львівському безпекових форумах у 2017-му, а у 2018-му на Міжпарламентській Раді Україна — НАТО в Одесі, на XI Форумі Україна — Європа у польському Ряшеві, в Будапешті на заходах, організованих Посольством України в Угорщині, присвячених 4-й річниці окупації Криму, на численних конференціях та круглих столах у Києві та інших містах України.

Як і раніше ми будемо приділяти увагу Каспійсько-Чорноморсько-Балтійському простору до якого додамо і Східне Середземномор'я та Балканський регіон. Чорноморський регіон зараз у політичному епіцентрі окресленого простору чотирьох морів. Нестримна мілітаризація окупованого Росією українського Криму вже перетворила його в базу забезпечення війни в Сирії. А в подальшому Росія буде намагатись дестабілізувати становище у Східному Середземномор'ї з тим, щоб унеможливити або, як мінімум, відтягнути у часі початок розробки покладів природного газу, відкритих у регіоні на початку 2000-х. Адже нові неросійські газові потоки Москва розглядає, як конкурентів своїм, яких потрібно знищувати.

Невійськовий вимір російської агресії проти України, Європи і всього цивілізованого світу

залишається в епіцентрі вивчення та протидії. Особливо важливими є його інформаційна складова, яку Кремль використовує постійно посилюючи існуючі та продукуючи нові парадигми. Але їх детальний аналіз дозволяє виявити їхні слабкі місця і посилити захист.

З відкриттям мосту через Керченську протоку, з'явиться і новий маршрут наркотрафіку до Європи — з Афганістану через Центральну Азію, Кавказ, невизнану Абхазію та окупований Крим через турецькі, болгарські та румунські порти до ЄС.

В окупованому Криму постійно фіксуються порушення прав людини окупаційною владою, а число політичних бранців зростає. Наприклад, за даними Кримської правозахисної групи, у лютому 2018 року число бранців, котрих ФСБ РФ звинувачує у «у підготовці диверсій та шпигунстві», зросло до 13 осіб. Серед них наші колеги — Дмитро Штибликов та Олексій Бессарабов, які були затримані за сфальшованими звинуваченнями і незаконно ув'язнені.

Усе це, а також багато іншого буде у центрі нашої уваги в 2018-му. Звісно, що ми будемо і надалі стежити за долею українців, що стали політичними бранцями путінського режиму.

Ми будемо раді співпраці з іншими виданнями. Наприклад, у 2017 році центрально-європейський «Український журнал» став нашим партнером. Також запрошуємо до співпраці молодих енергійних експертів та журналістів як в Україні, так і за кордоном. Політичні глибини Чорномор'я містять багато незвіданого!

Михайло Гончар

Головний редактор часопису
«Чорноморська безпека»,
Президент Центру глобалістики
«Стратегія XXI»

Моніторинговий огляд підготовлено
Кримською правозахисною групою,
а саме Ольгою Скрипник, Віссаріоном Асєєвим та Олександром Сєдовим,
на основі матеріалів, зібраних у лютому 2018 року

Моніторинговий огляд ситуації з правами людини в Криму

Лютий 2018 року

Monitoring of the human rights situation in Crimea

This article is a review of human rights and political prisoners situation in Crimea as of February 2018. It was prepared by the Crimean Human Rights Group, i.e. by Olga Skrypnuk, Vissarion Aseev and Oleksandr Sedov.

Затримання

1 лютого в Євпаторії в власному будинку був затриманий активіст анархічного руху **Євген Каракашев**. Йому було висунуто звинувачення за ч. 1 ст. 282 КК РФ (Розпалювання ненависті або ворожнечі, а також приниження людської гідності) і ст. 205.2 КК РФ (Публічні заклики до здійснення терористичної діяльності) за два коментарі у соціальній мережі «ВКонтакте». За версією слідства, він розмістив тут відео «Останнє інтерв'ю Приморських партизан» і неідентифікований відео-файл із «закликами до здійснення терористичної діяльності» [1]. 2 лютого суддя «Євпаторійського міського суду» Олексій Нанаров обрав для активіста запобіжний захід у формі утримання під вартою до 1 квітня 2018 року [2]. 14 лютого суддя «Верховного суду Республіки Крим» Тетяна Мельник залишила чинним рішення [3].

15 лютого співробітники МВС РФ затримали активіста «галявин протесту» **Фазіла Ібраїмова** за кримінальною справою проти нього за шахрайство. За версією слідства, він протягом семи років збирав гроші з учасників «галявини протесту “Стрелкова” за сприяння у процесі отримання землі у власність. 17 лютого «Київський районний суд» Сімферополя ухвалив рішення про перебування Фазіла Ібраїмова під

вартою до 23 березня 2018 року за ч. 3 ст. 159 (шахрайство) та ч. 1 ст. 222 (зберігання боєприпасів) КК РФ. Фазіл Ібраїмов раніше переслідувався за критику дій адміністрації міста Сімферополь.

Політично мотивоване кримінальне переслідування

«Справа 26 лютого»

«Справа 26 лютого» (щодо подій біля парламенту Криму в 2014 році) розглядається в ході двох процесів: перший — справа Ахтема Чийгоза, за яким він був засуджений до 8 років позбавлення волі і в результаті переговорів президента Туреччини Р. Ердогана та президента РФ В. Путіна і зустрічі Р. Ердогана та президента України П. Порошенка був звільнений і знаходиться в Києві. У лютому продовжилися судові слухання у другому процесі в «Центральному районному суді» Сімферополя у справі «учасників масових заворушень»: **Алі Асанов** і **Мустафа Дегерменджі** знаходяться під домашнім арештом; щодо **Ескендера Катемірова**, **Ескендера Емірвалієва** і **Арсена Юнусова** обрано запобіжний захід — особисту поруку, **Ескендер Небієв** і **Талят Юнусов** засуджені до умовного позбавлення волі.

«Справа кримських мусульман»

У «справі кримських мусульман», яких звинувачують в участі в «Хізб ут-Тахрір», на кінець лютого в ув'язненні перебувають 25 осіб — **Руслан Зейтуллаєв**, **Рустем Ваїтов**, **Нурі Примов**, **Ферат Сайфулаєв** (винесені обвинувальні вироки), **Інвер Бекіров**, **Вадим Сірук**, **Муслім Алієв**, **Емір-Усеїн Куку**, **Рефат Алімов**, **Арсен Джеппаров**, **Енвер Мамутов**, **Ремзі Меметов**, **Зеврі Абсеїтов**, **Рустем Абіль-**

СТАН СПРАВ З БРАНЦЯМИ КРЕМЛЯ

таров, Теймур Абдуллаєв, Рустем Ісмаїлов, Айдер Саледінов, Узеїр Абдуллаєв, Еміль Джемаденов, Марлен Асанов, Сейран Салієв, Мемет Белялов, Тимур Ібрагімов, Сервер Закір'яєв і Ернес Аметов (знаходяться під вартою). Їх звинувачують за ч.1 ст. 205.5 КК РФ (Створення терористичної організації) та/або ч.2 ст. 205.5 КК РФ (участь у терористичній організації). Пізніше деяким фігурантам також були пред'явлені звинувачення за ст. 278 КК РФ (Насильницьке захоплення влади або насильницьке утримання влади).

8 лютого судді «Верховного суду Республіки Крим» Едуард Білоусов і Галина Редько за клопотанням слідчого ФСБ Сергія Махньова продовжили терміни утримання під вартою **Енверу Мамотову, Ремзі Меметову, Рустему Абільтарову та Зеврі Абсеїтову** [4] до 12 квітня 2018 року [5]. Засідання відбувалося у закритому режимі.

9 лютого судді «Верховного суду Республіки Крим» Алла Овчинникова, Михайло Соболук і Костянтин Караваєв за клопотанням слідчого ФСБ Р. С. Горбачьова продовжили терміни утримання під вартою **Айдеру Саледінову, Узеїру Абдуллаєву, Теймуру Абдуллаєву, Емілю Джемаденову та Рустему Ісмаїлову** [6] до 11 квітня 2018 року [7]. Суд відбувався у закритому режимі. Усі клопотання захисту суд відхилив і заборонив адвокату Едему Семедляєву здійснювати аудіозапис засідання. [8]

14 лютого у Північно-Кавказькому військовому суді Ростова-на-Дону (РФ) відбулося перше у лютому засідання у справі **Рефата Алімова, Арсена Джеппарова, Еміра-Усеїна Куку, Мусліма Алієва, Енвера Бекірова та Вадима Сірука** [9]. Адвокати взяли участь у процесі у режимі відео-конференції з «Кримського гарнізонного військового суду» Сімферополя. У залі суду у Ростові були присутні генеральний консул України у Ростові Віталій Москаленко та консул Віталій Конарський, а також адвокати за призначенням [10]. У лютому у Північно-Кавказькому окружному військовому суді відбулося 5 слухань у цій справі — 14, 15, 20, 26 і 28 лютого. Окрім того, у лютому триває кримінальна справа щодо **Рената Сулейманова** (перебуває у СІЗО), **Арсена Кубедінова, Таліята Абдурахманова та Сейрана Мустафаєва** (під

домашнім арештом) за ст. 282.2 КК РФ (Організація діяльності екстремістської організації) за звинуваченням у участі в організації «Таблігі Джамаат».

24 лютого адвокат Джеміль Темішев повідомив, що Арсен Кубедінов був випущений з СІЗО під домашній арешт [11].

Справа Андрія Коломійця

Громадянина України Андрія Коломійця [12] у колонії Краснодарського краю (РФ) помістили на 10 діб у штрафний ізолятор (ШІЗО) до 8 березня. За словами дружини Андрія Коломійця Галини, формальною підставою для такого покарання слугувало те, що співробітники ФСБВ помітили А. Коломійця на робочому місці у цеху колонії (де працюють в'язні) у спортивному костюмі, а не в робочому строї. Українець вимушений був вдягти інше вбрання, щоб не змерзнути в цеху.

«Справа українських диверсантів»

У лютому число в'язнів, котрих звинувачують у шпіднажі чи підготовці диверсій, зросло до 13 осіб, котрих ФСБ РФ під час затримання звинуватила «у підготовці диверсій та шпіднажності»: **Євген Панов, Андрій Захтей, Редван Сулейманов, Володимир Присич, Дмитро Штибликов, Олексій Бессарабов, Гліб Шаблій, Олексій Стогній, Геннадій Лимешко, Анна Сухоносова, Дмитро Довгополов, Костянтин Давиденко**. У цих справах зафіксовано незаконні методи проведення слідства та застосування катувань для отримання свідчень зізнання.

7 лютого суддя «Верховного суду Республіки Крим» Олена Міхалькова за клопотанням слідчого ФСБ М. А. Голишева продовжила термін утримання під вартою Євгену Панову до 9 квітня 2018 року. Його звинувачують у підготовці диверсій за ч. 1 ст. 30, ч. 2 п. а. ст. 281 КК РФ.

7 лютого суддя «Верховного суду Республіки Крим» Алла Овчинникова за клопотанням слідчого ФСБ С.В. Кулакова продовжила терміни утримання під вартою Олексію Бессарабову та Володимирі Дудці, котрих ФСБ кваліфікує як «учасників диверсійно-терористичної групи ГУР Міноборони України», до 8 квітня 2018 року. [13]

СТАН СПРАВ З БРАНЦЯМИ КРЕМЛЯ

15 лютого суддя «Верховного суду Республіки Крим» Сергій Погребняк засудив громадянина України Андрія Захтея до 6 років і 6 місяців позбавлення волі у колонії суворого режиму та штрафу у 200 000 рублів за ст. 30 ч. 1 — ст. 281 ч. 2 п. а КК РФ (підготовка диверсій), ч. 3 ст. 222 КК РФ (незаконне придбання зброї), ст. 324 и ст. 327 КК РФ (незаконне придбання документів). Вирок за ст. 324 и ст. 327 КК РФ А. Захтею було винесено за нібито надання завідомо неправдивих даних для отримання паспорта РФ. 12 лютого УФСБ РФ повідомило у ЗМІ про затримання в Криму громадянина України Костянтина Давиденка за підозрою у шпіднажі. Він був доправлений із Сімферополя до Москви, де суддя Лефортовського районного суду Москви Олена Галіханова обрала йому запобіжний захід у формі утримання під вартою до 11 квітня 2018 року. ФСБ РФ у ЗМІ поширило відео постановочного допиту, де українець каже, що за завданням СБУ приїхав до Криму для збирання інформації [14]. На відео можна розгледіти, що у К. Давиденка відсутній один зуб, що міг бути вибитий внаслідок насильницьких дій під час затримання або через застосування тортур. Родичі підтверджують, що до затримання у К. Давиденка усі зуби були на місці. У схожих справах Євген Панов, Андрій Захтей і Володимир Присич повідомляли про застосування до них тортур співробітниками ФСБ перед фільмуванням відеозаписів «зізнання». 27 лютого Московський міський суд залишив чинним рішення про утримання К. Давиденка під вартою. [15]

Справа Володимира Балуха

7 лютого «прокурор Роздольненського району» Дмитро Шмельов направив до «Роздольненського районного суду» справу за обвинуваченням Володимира Балуха за ч. 2 ст. 321 КК РФ (Дезорганізація діяльності установ, що забезпечують ізоляцію від суспільства). Цю третю кримінальну справу було розпочато у серпні 2017 року, після того, як адвокат В. Балуха подав скаргу до поліції на незаконні дії начальника Роздольненського ІТУ Валерія Ткаченка, котрий ображав і вдарив українця. У відповідь А. Ткаченко подав свою скаргу на активіста. Проте скаргу українця проігнорували, а за заявою А. Ткаченко відкрили кримінальну справу та звинуватили В. Балуха у нападі на начальника ІТУ.

16 лютого до «Верховного суду» Криму надійшла апеляційна скарга на вирок Володимирі Балуху за ч. 1 ст. 222 КК РФ (незаконне придбання, передача, збут, зберігання, перевезення або носіння зброї, її основних частин, боєприпасів) і ч. 1 ст. 222.1 КК РФ (незаконне придбання, передача, збут, зберігання, перевезення або носіння вибухових речовин або вибухових пристроїв). Адвокати оскаржують незаконний вирок у сфабрикованій «справі про патрони». Розгляд скарги призначено на 14 березня.

Справа Веджіє Кашка

Бекір Дегерменджі, Асан Чапух, Кязім Аметов і Руслан Трубач були затримані 23 листопада 2017 року за сфабрикованим звинуваченням у здирництві грошей у громадянина Туреччини. Під час затримання померла ветеран кримськотатарського руху **Веджіє Кашка**, котрій, за словами затриманих, громадянин Туреччини мав повернути заборговані гроші. 1 лютого адвокат Едем Семедляев повідомив, що Бекір Дегерменджі перебуває у медичній частині СІЗО Сімферополя. Він хворий на бронхіальну астму, його стан здоров'я не дозволяє йому перебувати у СІЗО. 1 лютого адвокат Айдер Азаматов повідомив, що у Сімферопольській лікарні ім. Семашка закінчили огляд Асана Чапуха, після якого його помістили у медсанчастину СІЗО Сімферополя.

Свобода слова та висловлювання думок

7 лютого у Сімферополі співробітники поліції затримали британську журналістку **Маделайн Роуч (Madeline Roache)** через те, що вона здійснює журналістську діяльність без акредитації МЗС РФ. На неї було складено адміністративний протокол за ст. 18.8 (Порушення іноземним громадянином або особою без громадянства правил в'їзду в РФ або режиму перебування (мешкання) в РФ). Під час розгляду справи в суді стало відомо, що правоохоронці стежили за її пересуваннями у Криму. «Центральний районний суд» Сімферополя визнав її винною та ухвалив виплатити штраф у розмірі 4 000 рублів. Після цього журналістка залишила півострів. У минулому році М. Роуч опублікувала статті про замісну терапію в Криму та практику каральної психіатрії щодо кримських політв'язнів.

СТАН СПРАВ З БРАНЦЯМИ КРЕМЛЯ

24 лютого стало відомо, що фірма, яка надавала послуги з розповсюдження україномовної газети українських активістів «Кримський терен», відмовилася від співпраці з ними, тому що отримала листа від правоохоронних органів, де повідомлялося про перевірку цього видання з метою дотримання законодавства про екстремізм.

Справа Сулеймана Кадирова

28 лютого в «Феодосійському міському суді» прокурор запросив як покарання **Сулейману Кадирову** три роки умовно і заборону провадити публічну діяльність. Його звинувачують за ч. 2 ст. 280.1 КК РФ (Публічні заклики до здійснення дій, спрямованих на порушення територіальної цілісності РФ) за коментар «Сулейман Кадиров згоден! Крим — це Україна. Завжди була, є і буде! Дякую автору за відео! Підтримую!» до відео іншого користувача у соціальній мережі.

Перед початком дебатів суддя «Феодосійського міського суду» Анастасія Шаповал долучила до матеріалів справи надані стороною захисту резолюції ООН і Європарламенту, що підтверджують приналежність Криму Україні. Крім того, до матеріалів справи було долучено Будапештський меморандум про гарантії територіальної цілісності України, договір України та Росії про кордони, за яким кордон проходить Керченською протокою.

Редакційна примітка. Коли верстався номер, стало відомо, що Дмитро Штибликов етапований з Севастопольського СІЗО до однієї з колоній строгого режиму Омської області РФ для відбування 5-річного терміну ув'язнення. При цьому залишається невідомим чи є це кінцевим пунктом етапу. Справи двох інших бранців Олексія Бессарабова та Володимира Дудки повернуті окупаційним судом Севастополя окупаційній прокуратурі, а термін їх перебування під вартою продовжено до 8 липня.

Бібліографія

1. Крим.Реалії. Кримське стеження: ти, твої друзі і ФСБ: <https://ru.krymr.com/a/29016267.htm>
2. <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1634777829908556>
3. «Верховний суд Республіки Крим». Список справ, призначених до слухання на 14.02.2018: https://vs--krm.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&H_date=14.02.2018
4. Е. Мамутов, Р. Меметов, Р. Абільтаров і З. Абсеїтов були затримані співробітниками ФСБ РФ у Бахчисараї 15 травня 2016 року, звинувачуються за ст. 205.5, ч. 1 ст. 30, ст. 278 КК РФ
5. «Верховний суд Республіки Крим. Список справ, призначених до слухання на 08.02.2018: https://vs--krm.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&H_date=08.02.2018
6. А. Саледінов, Р. Ісмаїлов, Е. Джемнаденов, Т. і У Абдуллаєви були затримані співробітниками ФСБ РФ біля Сімферополя 12 жовтня 2016 року, звинувачуються за ст. 205.5 КК РФ
7. «Верховний суд Республіки Крим. Список справ, призначених до слухання на 09.02.2018: https://vs--krm.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&H_date=09.02.2018
8. <https://www.facebook.com/crimeansolidarity/posts/559511747749619>
9. Р. Алімов, А. Джемпаров, Е.-У. Куку, М. Алієв, Е. Бекіров, В. Сірук були затримані співробітниками ФСБ РФ біля Ялти у лютому та квітні 2016 року, звинувачуються за ст. 205.5 і ст. 278 КК РФ
10. <https://www.facebook.com/pokalchuko/videos/2016306715064035/>
11. <https://www.facebook.com/crimeansolidarity/posts/567825750251552>
12. Андрій Коломієць був затриманий у Кабардино-Балкарії (РФ), перевезений до Криму, де 10 червня 2016 року його засудили до покарання у формі 10 років позбавлення волі у колонії суворого режиму. Його звинуватили у замаху на вбивство двох колишніх співробітників підрозділу «Беркут» під час подій на Майдані у Києві.
13. «Верховний суд Республіки Крим». Список справ, призначених до слухання на 07.02.2018: https://vs--krm.sudrf.ru/modules.php?name=sud_delo&srv_num=1&H_date=07.02.2018
14. <https://www.youtube.com/watch?v=LhAb0cx5VKc>
15. РИА Новости. Мосміськсуд залишив чинним арешт українця, підозрюваного у шпionaжі в Криму: <https://ria.ru/incidents/20180227/1515370730.html>

Віталій МАРТИНЮК,

Керівник міжнародних програм,

Центр глобалістики “Стратегія XXI”

(м. Київ, Україна)

Балканський шлях “Турецького потоку”

The Balkan Route of TurkStream

The Balkan Route of TurkStream is necessary for Russia as an initiator of the project to increase its energy influence in the South East Europe and stop gas transit through Ukraine via Southern track of its gas pipeline system. Approaches of the Balkans countries to the project are different but any of them would like to improve its gas transit capacities. They become more and more vulnerable to the Russian energy tools. Ukraine should continue explaining the real goal of this Russian project and apply to European unity.

Росія вперто продовжує реалізовувати проекти будівництва нових газопроводів до Європи — “Турецький потік” і “Північний потік-2”, незважаючи на відсутність потреби у таких додаткових газотранспортних потужностях. Ключовим питанням у реалізації “Турецького потоку” є його продовження до країн Південної та Центральної Європи, яке має пройти через країни Балканського регіону, створивши так званий “балканський шлях”. Російський проект має підтримку країн регіону, але на його шляху стоять положення Третього енергетичного пакету ЄС, які свого часу поставили хрест на колись амбіційному проекті “Південний потік”.

Поки що балканський маршрут “Турецького потоку”, який уже прямує до європейської частини Туреччини, ще остаточно не визначений. Немає чіткості і в перспективах розподілу російського газу до кінцевих споживачів. Відсутність джерел фінансування залишається

ключовою проблемою. Однак, потенційні учасники проекту — Туреччина, Греція, Болгарія і Сербія, демонструють все більшу зацікавленість та мріють за підтримки Росії посилити свою енергетичну значимість у Південно-Східній Європі, не враховуючи економічні збитки, ризики та потенційні небезпеки.

Проблемний проект — обов’язковий балканський шлях

Туреччина завжди намагалась зав’язати на себе усі потоки постачання енергоносіїв з Росії, Каспійського регіону, Ірану і Близького Сходу до країн Європи. Водночас, і Росія теж робить все можливе, щоб взяти під контроль усіх досяжних постачальників. Наприклад, центральноазіатський і каспійський газ надходить до Європи через російські компанії не транзитом, а шляхом дешевих закупівель Росією і перепродажу європейським споживачам за завищеною ціною. Хоча Туреччина вже реалізує альтернативний проект TANAP з постачання азербайджанського газу до європейських споживачів, Росія була змушена піти на поглиблення співпраці з Анкарою, враховуючи провал проекту “Південний потік” та гостру необхідність отримати Туреччину союзником у Сирії. Туреччина ж продемонструвала зацікавленість замкнути на себе ще один газовий маршрут — такий собі турецький варіант “Південного потоку”. Тому символом поглиблення російсько-турецького партнерства і став новий газопровід “Турецький потік” проектною потужністю 31,5 млрд. куб. м із терміном реалізації до кінця 2019 року, згідно з російсько-турецьким договором від жовтня 2016 року.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

Маршрут “Турецького потоку” (Рис.1) демонструє його дві головні цілі: 1) забезпечити російським природним газом європейську частину Туреччини, припинивши його постачання нині існуючим маршрутом через Україну, Молдову, Румунію і Болгарію; 2) частково реалізувати проект “Південний потік 2.0” під іншою назвою шляхом продовження “Турецького потоку” через Балканський регіон до країн Центральної Європи. Обидві цілі є вигідними для Росії та Туреччини, оскільки перша отримує додаткові важелі впливу як на Україну, так і на Туреччину та балканські країни, а друга — розширює власні транзитні потужності.

Рис. 1. Маршрут “Турецького потоку”.

Порівняння обсягів постачання російського газу нинішнім маршрутом до європейської частини Туреччини і країн Балканського регіону із проектною потужністю “Турецького потоку” підтверджує його кінцеву мету для РФ. За підсумками 2016 року, структура постачання російського газу через Україну південним напрямком включає постачання близько 10 млрд. куб. м до Туреччини (всього з РФ — 24,76 млрд куб. м); 1,48 млрд. куб. м — до Румунії; 3,18 млрд. куб. м — до Болгарії; 0,07 млрд. куб. м — до Македонії; 2,68 млрд. куб. м — до Греції. Оскільки на сьогодні ці потреби загальним обсягом близько 17 млрд. куб. м на рік забезпечуються через ГТС України та Транс-балканський газопровід, то введення в дію «Турецького потоку» дозволить перекрити цей обсяг, а також створює можливості для постачання додаткових до 14 млрд. куб.

м російського газу.¹ Ці додаткові обсяги Росія планує постачати іншим балканським країнам — Сербії, Боснії і Герцеговині, а також Італії та країнам Центральної Європи — Угорщині й Австрії.

Такі розрахунки були підтверджені в уряді Сербії. У січні 2018 року в інтерв'ю Радіо і телебаченню Сербії сербський міністр енергетики Александар Антіч сказав, що потужність продовження газопроводу «Турецький потік» до країн Центральної Європи, яке у Белграді назвали «Сербським потоком», складатиме 10-12 млрд. куб. м газу щорічно. [1] Крім цього, у балканських країнах Росія поширює інформацію, що з кінця 2019 року російський газ для європейських споживачів більше не буде поставлятися українській ГТС. Наприклад, 28 січня 2018 року прем'єр-міністр Сербії Ана Брнабіч заявила сербським ЗМІ, що з 2019 року Росія планує припинити постачання свого газу через Україну. [2]

Слід зазначити, що така інформація почала поширюватись ще задовго до рішення Стокгольмського арбітражу щодо транзиту газу з РФ через Україну, згідно з яким «Газпром» має сплатити НАК «Нафтогаз України» 4,63 млрд. доларів США, за чим прослідувало оголошення рішення керівництва російської компанії про розірвання контрактів про транзит газу українською територією. Отже, це рішення в Москві було схвалене давно, а вердикт Стокгольмського арбітражу лише прискорив його оголошення. Хоча інформаційна кампанія, спрямована на нав'язування країнам Балканського регіону і Центральної Європи думки про припинення українського транзиту, стартувала набагато раніше. В такий спосіб «Газпром», як інструмент енергетичної війни в руках Кремля, маніпулює згаданими країнами, нав'язуючи їм свою політику та схиляючи до згоди на реалізацію економічно невиправда-

1 Розрахунки зроблені для двох гілок газопроводу “Турецький потік”, одна з яких споруджується, а на іншу Туреччина надала дозвіл на будівництво. Початково Росія планувала потужність “Турецького потоку” в 63 млрд. куб. м по чотирьох гілках. Це створило б можливість постачати до Центральної Європи більше 40 млрд. куб. м газу, але для спорудження такого потужного транзитного газопроводу відсутні джерела фінансування та на перешкоді стає Третій енергетичний пакет ЄС.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

них енергетичних проєктів, які ще більше посилять їхню енергетичну залежність від Росії.

Як же можуть пройти маршрути подальшого транспортування російського газу, що може поставлятися по газопроводу «Турецький потік»?

Можливі маршрути балканського шляху

У випадку продовження «Турецького потоку», ще достеменно не відомо подальший маршрут, чи маршрути, транспортування газу по Балканському регіону. Розглядається декілька варіантів.

Оскільки від Туреччини до Греції з 2007 року вже функціонує газопровід ITG потужністю до 11 млрд. куб. м, а також реалізується проєкт Транс-Адріатичного газопроводу (TAP) потужністю 10 млрд. куб. м з терміном завершення у 2020 році, то Греція стає ключовою для РФ країною, і через неї існує два потенційні варіанти.

Один з варіантів — від Туреччини через Грецію до Італії по ITGI або TAP. Оскільки перша складова газопроводу ITGI — від Туреччини до Греції (ITG), вже існує, то все питання у другій складовій під назвою «Посейдон» (або IGI) загальною потужністю від 8 до 20 млрд. куб. м. У 2015 році цей проєкт був включений до другого переліку проєктів спільного інтересу ЄС (Project of Common Interest, PCI) і передбачає фінансування від європейських інструментів — Європейського плану економічного відновлення (EERP) та програм Транс-європейської енергетичної мережі (TEN-E). [3] Від Греції також можливе постачання газу по з'єднувальним газопроводам до Македонії, а також до Болгарії по IGB загальною потужністю 3 млрд. куб. м газу (з перспективою розширення до 5 млрд. куб. м). Останній також включений до переліку PCI та має фінансову підтримку через європейські інструменти EERP. Тобто такий варіант матиме повну підтримку ЄС, але не передбачає поставки газу до Центральної

Європи та виключає Сербію як транзитну країну. Хоча можливість поставок газу до неї зберігається за рахунок з'єднувального газопроводу Ніш (Сербія) — Дімітровград (Болгарія) потужністю 1,8 млрд. куб. м, який теж має підтримку ЄС [4], але на будівництво якого сербська сторона ще не має необхідних коштів — 60 млн. євро, які вона наполегливо намагається отримати від Євросоюзу. Крім того, з Болгарії існують газові інтерконнектори до Македонії та до Румунії потужністю до 1,5 млрд. куб. м. [5] Росія також заявляє про свої права на використання Транс-Адріатичного газопроводу (TAP), наголошуючи на вільному доступі до транзитних мереж в ЄС. Отже, по існуючим і перспективним інтерконнекторам російський газ з «Турецького потоку» може надходити без транзиту через Україну, Молдову та Румунію до інших країн — Греції, Італії, Болгарії, Македонії, Сербії та за необхідністю й до Румунії, задовольняючи їхні потреби.

Рис.2. Газопроводи «Посейдон» та IGB.

Другим шляхом через Грецію є так званий «Газопровід Тесла» (Рис.3), який має пройти через Македонію, Сербію й Угорщину. Ідея запустити цей газопровід потужністю до 27 млрд. куб. м з'явилась у 2015 році на фоні заморожування Болгарією проєкту «Південний потік». Він теж знайшов підтримку Росії, яка намагалась виключити болгарську територію та обійти Третій енергетичний пакет ЄС.

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

Рис.3. Проект «Газопроводу Тесла».

Хоча у 2015 році міністри закордонних справ Греції, Македонії, Сербії й Угорщини підписали декларацію на підтримку цього маршруту [6], а сам проект був включений до переліку PCI, але «Газопровід Тесла» виглядає малоімовірним як магістральне продовження «Турецького потоку», швидше як ланцюг національних газотранспортних систем та з'єднувальних трубопроводів. По-перше, Росія намагається закріпити свій вплив на Болгарію, що для Кремля важливіше за стосунки з Македонією. По-друге, Македонія має суцільну гористу місцевість, де прокладання потужного газопроводу буде технічно складніше і фінансово дорожче, а сам маршрут довшим, ніж через Болгарію. По-третє, Росії легше скористатись вже накресленою трасою «Південного потоку» через Болгарію і Сербію.

Найбільш вірогідним маршрутом вважається колишній маршрут «Південного потоку» через Болгарію, Сербію та Угорщину до Австрії із загальною потужністю щонайменше в 12 млрд. куб. м газу щорічно (Рис.4). Саме цей варіант зараз активно просуває російський «Газпром», оскільки, обмежений в ресурсах, він поки що нічого нового, як скористатися спроектованою трасою «Південного потоку», не вигадав. В такий спосіб Росія може суттєво зекономити кошти на його прокладання, адже частина робіт з визначення траси, розробки ТЕО, проектною документації, землевідведення, експертиз та отримання окремих дозволів в рамках «Південного потоку» вже була проведена. До того ж, морську частину першої нитки газопроводу

«Турецький потік» прокладає компанія «South Stream Transport B.V.», підрозділ «Газпрому», яка мала будувати морську ділянку «Південного потоку». Це також дозволяє закріпити виправдання РФ в очах партнерів щодо нереалізованого, ще зовсім недавно помпезного, проекту «Південний потік» — мовляв, він не став поразкою, а лише трансформується в інший проект. Деякі балканські країни вже потирають руки в очікуванні.

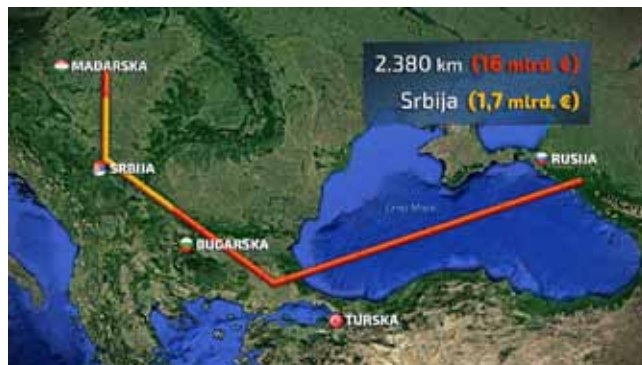

Рис.4. Продовження «Турецького потоку» до Центральної Європи.

Під час обговорень кожного з цих маршрутів звучать заяви від РФ та її партнерів, що передбачається транспортування не тільки російського газу, який надходитиме з Росії по «Турецькому потоку», але й з інших джерел — Азербайджану, країн Близького Сходу та постачальників скрапленого газу — Катару, Нігерії і навіть США. В такий спосіб здійснюються спроби обійти вимоги Третього енергетичного пакету шляхом демонстрації різноманітних джерел та приховати бажання Росії домінувати у постачанні газу в ЄС. Крім цього, здійснюється умовна розбивка усього транзитного газопроводу до Центральної Європи на фрагменти в межах національних кордонів окремих країн — в Греції його називають «Грецький потік», в Сербії — «Сербський потік», в Болгарії «Балканський хаб», щоб забезпечити можливість роботи з кожною країною окремо та інвестування в газотранспортні можливості на національних рівнях.

Водночас, існує можливість використання усіх трьох зазначених вище маршрутів, якщо Туреччина дасть згоду на третю і четверту гілки

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

“Турецького потоку”, що збільшить його потужність до 63 млрд. куб. м, а у російського “Газпрому” будуть фінансові ресурси на їх будівництво та на інвестиції у транзитні можливості балканських країн.

Позиції країн Балканського регіону

Усі країни Балканського регіону демонструють зацікавленість у розширенні власних газотранспортних можливостей, що співпадає з планами Росії прокласти через цей регіон новий газотранспортний маршрут в обхід України. Однак, «балканський шлях» не може проходити через усі балканські країни, а тому РФ використовує вище описані маршрути для маніпуляції і впливу на потенційних балканських транзитерів, примушуючи їх конкурувати між собою. Тому слід розглянути позиції і можливості кожної із цих країн (Рис.5).

Рис.5. Газова мережа країн Балканського регіону.

У будь-якому випадку, незалежно від остаточного маршруту продовження «Турецького потоку», **Греція** залишається у вигазі від цього газопроводу, оскільки вже має можливість отримувати газ через Туреччину. Вона була б не проти збільшити свої транзитні потужності, але має керуватись положеннями Третього енергетичного пакету ЄС. Тому використання можливостей з'єднувальних газопроводів дозволяє їй, не порушуючи правила ЄС, забезпе-

чити транспортування газу із «Турецького потоку» до Італії (ITGI, TAP), Македонії і Болгарії. “Газопровід Тесла” через Грецію теж залишається опцією, хоча менш вірогідною і з відсутнім фінансуванням, та й Македонія і Сербія самостійно не зможуть збудувати свої ділянки цього трубопроводу. Греція продемонструвала підтримку проекту «Турецький потік», підписавши в червні 2015 року, під час візиту грецького прем'єр-міністра Алексіса Ціпраса до РФ, меморандум щодо продовження цього газопроводу до Європи за фінансової підтримки Росії. [7] Під час зустрічі у вересні 2016 року з російськими віце-прем'єр-міністром Аркадієм Дворковичем і міністром енергетики Олександром Новаком Ціпрас вчергове підтвердив готовність Греції приєднатись до цього проекту.

Нинішнє керівництво **Македонії** має проєвропейські і прозахідні погляди та намагається явно не підтримувати російські проекти на Балканах. Принаймні обраний у травні 2017 року македонський прем'єр-міністр Зоран Заєв про проект «Турецький потік» не згадує. Хоча попереднє македонське керівництво активно підтримувало російські газові проекти. Так, 7 квітня 2015 року у Будапешті міністри закордонних справ Греції, Македонії, Сербії та Угорщини у спільній декларації закріпили спільні зусилля з прокладання нового газового маршруту для постачання російського газу з Туреччини до країн Центральної Європи, зокрема по «Газопроводу Тесла». [8] Однак, на той час ще опозиційний політик Зоран Заєв звинуватив тодішній македонський уряд у корупції та підтримці російських проектів. Втім, після його обрання прем'єр-міністром, Скоп'є не денонсувало згадану декларацію, а в Македонії почали акцентувати увагу на можливостях транспортувати через македонську територію природного газу з Росії, Азербайджану, Ірану і навіть сланцевого газу із США. В березні 2018 року македонський уряд повідомив, що після консультацій між державною компанією «Македонські енергетичні ресурси» і оператором Грецької газотранспортної системи DESFA було погоджено будівництво газового інтерконнектора протяжністю 120 км і потужністю до 3 млрд. куб. м газу за фінансової підтримки між-

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

народних інституцій. [9] Передбачається, що газ буде надходити не тільки для потреб Македонії, але й транспортуватися до інших балканських країн, наприклад, до Албанії або до Сербії, для чого може бути використаний спроектований македонсько-сербський газопровід потужністю до 1,5 млрд. куб. м і вартістю 22,5 млн. євро, який планується ввести в дію у 2021 році, але він все ще не має фінансування. Зрозуміло, що такий маршрут транспортування газу із Греції через Македонію до Сербії не відповідає російським стратегічним баченням прокладання «газових потоків», оскільки його потужності мають локальний масштаб. Та й прозахідна позиція македонського уряду і відсутність необхідних коштів на фоні активізації обговорень продовження «Турецького потоку» через Болгарію лише підтверджує, що газопровід «Тесла» може залишитися лише проектом.

Першою на шляху найбільш вірогідного продовження «Турецького потоку» до Центральної Європи має стати **Болгарія** — країна яка межує з Туреччиною, і яка свого часу була важливим ланцюгом проекту «Південний потік», проваленого під тиском США та Європейської комісії. Втім, його прибічники у Болгарії не зникли, включаючи й чинного болгарського прем'єр-міністра Бойка Борисова, який колись і підписував з Росією угоду по проекту «Південний потік». Після провалу «Південного потоку» він почав активно адвокатувати прокладання нового газопроводу до болгарського, а не до турецького берега, а після чергового повернення у прем'єрське крісло у травні 2017 року — одразу взяв курс на реанімацію енергетичного співробітництва з Росією. Однак, «Газпром» вирішив не ризикувати, адже Софія має виконувати положення Третього енергетичного пакету ЄС, і реалізувати проект з Туреччиною, залишивши Болгарії шанс на транзит. У 2017 році Болгарія підписала з «Газпромом» дорожню карту з розвитку болгарських газотранспортних можливостей. Втім, російська сторона намагається не демонструвати ці можливості як російський проект, щоб не дратувати Єврокомісію.

Софія наполегливо виступає за створення на своїй території так званого «Балканського газо-

вого хабу» в районі Варни. Болгарська сторона розраховує, що до цього хабу газ надходитиме з Росії через Чорне море, Румунії з шельфових родовищ, Каспійського регіону по Південному газовому коридору, Близького Сходу і Східного Середземномор'я, а також скраплений газ через Грецію і Туреччину. [10] З цією метою, у 2017 році міністр енергетики Болгарії Теменужка Петкова анонсувала готовність розпочати у 2018 році спорудження реверсних з'єднувальних газопроводів з Туреччиною, які дозволять збільшити пропускну здатність між двома країнами з 14 до 15,7 млрд. куб. м, та забезпечити постачання газу в реверсному напрямку — з Туреччини до Болгарії. [11] При цьому, Бойко Борисов заявив, що все робиться в межах Третього енергетичного пакету. Таким чином, планується розпочати прокладання маршруту продовження «Турецького потоку» через Болгарію до Центральної Європи.

Найбільш відданим партнером Росії у Балканському регіоні залишається **Сербія**, яка довгі роки мріяла про перетворення на ключову балканську газо-транзитну країну в результаті проходження по її території газопроводу «Південний потік», і яка активно долучилась до реалізації ідеї продовження «Турецького потоку» до країн Центральної Європи. Тому будь-який балканський шлях «Турецького потоку» прокладається через Сербію. Такий російський план оновленого, хоча й 4-кратно урізаного «Південного потоку» отримав всебічну підтримку сербського керівництва, включаючи президента Александара Вучича, прем'єр-міністра Ану Брнабіч і міністра енергетики Александара Антіча. Зокрема, 19 грудня 2017 року Москві Вучич обговорив цей проект з російським президентом В.Путіним.

В практичному сенсі, 26 січня 2018 року існуюче підприємство «South Stream d.o.o.» (Južni tok d.o.o.) було перереєстроване на нову компанію «Gastrans d. o. o.», яка займатиметься спорудженням так званого «Сербського потоку» — сербської ділянки продовження «Турецького потоку». [12] Як і попередня, нова компанія, керівництво якої залишилось незмінним — серб Душан Баятовіч і росіянин Олександр Сиромя-

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

тін, є практично російською власністю, оскільки 51% її акцій належать ВАТ «Газпром», а 49% — сербському державному підприємству «Сербіягаз». Варто відзначити, що серед переліку проектів «Сербіягазу» «Південний потік» все ще значиться як актуальний [13], що підтверджує зацікавленість і готовність сербської сторони до реалізації російських газотранспортних ідей. «Сербський потік» має протяжність 421 км, на його трасі здійснені роботи з видалення залишків війни та частково — відчуження земельних ділянок, але невирішеним питанням є його фінансування, хоча 27 червня 2017 року «Сербіягаз» підписав з «Газпромом» дорожню карту з розвитку газотранспортних можливостей Сербії. Раніше, на початку червня 2017 року був підписаний сербсько-російський меморандум про розширення з 450 до 750 млн. куб. м можливостей сербського підземного сховища газу «Банатський Двір» (51% — у власності ТОВ «Газпром експорт»), що може бути використано для збалансування сезонних піків постачання газу по «Сербському потоку». [14] Втім, Сербія, як член Енергетичного Співтовариства та країна-кандидат на вступ до ЄС, теж повинна адаптувати і виконувати положення Третього енергетичного пакету. Відсутність прогресу у цьому питанні спричинює регулярну критику з боку Єврокомісії та Енергетичного Співтовариства на адресу Белграда. Наприклад, голова секретаріату Енергетичного Співтовариства Янез Копач на початку цього року вчергове вказав на невиконання «Сербіягазом» директив ЄС та навіть сербського закону «Про енергетику», яким передбачено відокремлення діяльності з регулювання, транспортування і дистрибуції газу. [15] Тож Євросоюз може вплинути на реалізацію «Сербського потоку», з огляду на його відповідність директивам ЄС, адже керівництво Сербії неухильно декларує курс на швидкий вступ до ЄС, щонайпізніше до 2025 року.

Румунія офіційно демонструє нейтралітет щодо «Турецького потоку», зважаючи на практичне самозабезпечення газом власного видобутку та малоперспективність прокладання транзитного газопроводу Eastring через її територію, а також очікувану після 2020 року

появу експортних обсягів власного газу. Втім, з'єднувальний газопровід з Болгарією дозволятиме й імпортувати газ за потреби, враховуючи, що у 2016 році Румунія закупила 1,48 млрд куб. м російського газу, хоча про газову незалежність заявляла ще у 2015 році. 12 березня 2018 року в Бухаресті міністр закордонних справ Румунії Теодор Мелешкану, разом із своїми колегами з Болгарії і Греції, підписали спільну декларацію щодо створення балканського газового хабу та спорудження з'єднувального газопроводу з Болгарією. [16] Тобто румунська сторона не виключає постачання російського газу, який надходитиме по «Турецькому потоку», через Болгарію.

З огляду на позиції і плани країн Балканського регіону з розширення газотранзитних можливостей та наданий у січні 2018 року турецькою стороною дозвіл на будівництво другої гілки газопроводу «Турецький потік», існують високі шанси, що російський газ по цьому маршруту буде надходити не тільки до споживачів у Туреччині, але й також до інших балканських країн, навіть якщо продовження до Центральної Європи не буде споруджене як єдиний магістральних газопровід.

Наслідки продовження «Турецького потоку» через Балкани

Вірогідно, що слідом за першою ниткою буде збудована і друга нитка «Турецького потоку», вивівши його загальну потужність на рівень 31,5 млрд. куб. м газу. У цьому випадку, буде створена можливість для транспортування близько 16 млрд. куб. м російського газу до інших країн. Оскільки Туреччина на своїй європейській частині межує з двома країнами ЄС — Грецією і Болгарією, то буде врахований негативний досвід «Південного потоку», і «балканський шлях» буде прокладатися так, щоб не порушувати положення Третього енергетичного пакету ЄС. Тому з високою вірогідністю можна передбачати, що частина цього обсягу газу може транспортуватися по інтерконнектору, або газопроводу ТАР, до Греції і далі по з'єднувальним газопроводам до Італії

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

та Македонії і сусідніх з нею країн. Інша частина обсягу газу може поставлятися по запропонованому Росією транзитному газопроводу Болгарія-Сербія-Угорщина, у випадку реалізації цього проекту, або ж до Болгарії по інтерконектору з Туреччини (3 млрд. куб. м) з можливістю подальшого транспортування по з'єднувальних газопроводах до сусідніх з нею Сербії і Румунії.

Балканські країни покладають завищені надії на поставки газу по «Турецькому потоку» і розраховують на збільшення обсягів його внутрішнього споживання. Наприклад, на 2018 рік заплановано збільшити обсяги імпорту російського газу в Сербію на 15%, Болгарія розширяє власну газову мережу (слід взяти до уваги, що під азербайджанський, а не російський газ і за сприяння SOCAR в газифікації території), а в Македонії російський «Стройтрансгаз» збудував і планує нові локальні газопроводи для підключення нових газових споживачів, а також активно обговорюються проекти будівництва нових македонських ТЕС на природному газі. Про можливість нових ТЕС на російському газі вже багато років говорять і в уряді Сербії, не без стимулювання таких перспектив з боку РФ. Це призведе до зростання газових потреб цих країн та, відповідно, їх залежності від поставок газу з Росії.

Трансбалканський напрямок транзиту газу через Україну ризикує бути припиненим, що поставить під загрозу подальше функціонування газопроводу ШДКРІ (Шебелинка — Дніпропетровськ — Кривий Ріг — Ізмаїл) після Кривого Рогу. Враховуючи відсутність на маршруті «Турецького потоку» сховищ газу, які б могли збалансувати постачання газу протягом усього року, особливо під час сезонних піків і спадів, країни регіону можуть зіткнутись із проблемою низького тиску газу в трубопроводі у зимовий період, коли зростає потреба у газі не тільки у країнах-споживачах, але й у Росії, як це відбулось на початку березня 2018 року, коли «Газпром» знизив тиск газу на вході в українську ГТС через збільшене споживання в РФ, у зв'язку з сильними морозами.

Водночас, припинення транзиту російського газу через ГТС України на ізмаїльському напрямку призведе до консервації більшої частини потужностей ШДКРІ. Це дозволить Росії нав'язувати свою волю споживачам у Південно-Східній Європі, оскільки швидке відновлення постачання газу через Україну буде неможливим, якщо Росія вдасться до маніпуляцій з поставками газу по «Турецькому потоку», наприклад, під надуманим поясненням про технічні негаразди з трубопроводом. За цієї ж причини погіршується безпека газопостачання, з огляду на відсутність дублюючих газопроводів, якщо трапиться аварія на морській ділянці цього газопроводу, який прокладається на глибинах більше 2 тисяч метрів у проблемному сірководневому середовищі Чорного моря.

Незважаючи на готовність Росії пристати на варіант постачання газу через мережу національних газопроводів, а не по контрольованому нею магістральному газопроводу, Україні не варто здаватись, а потрібно продовжити роботу на багатьох напрямках.

По-перше, потрібно наполегливо апелювати до статті 274 Угоди про асоціацію, згідно з якою ЄС має враховувати українські інтереси в реалізації енергетичних проектів.

По-друге, Україні слід добиватись усвідомлення в Брюсселі та інших європейських столицях небезпеки незавантаження української ГТС, що може привести до її деградації та неможливості подальшого використання у звичному режимі газо-транспортного маршруту, здатного безперебійно працювати в умовах аварій чи збоїв та сезонних піків і спадів споживання.

По-третє, нинішні країни-споживачі, які отримують російський газ по українській ГТС, мали б укласти прямі транзитні контракти з Україною із фіксацією гарантованих обсягів, які є необхідними для економічно-обґрунтованого використання ГТС, а це, за попередніми підрахунками, 40-50 млрд. куб. м щороку.

По-четверте, варто посилити енергетичний діалог з Румунією, яка єдина серед балканських країн втрачає транзитні надходження, у ви-

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

падку припинення постачань російського газу по Трансбалканському газопроводу та переключення цих обсягів на “Турецький потік”, щоб заручитись її підтримкою всередині ЄС.

По-п’яте, Україна має бути більш активною в Енергетичному Співтоваристві. Оскільки його місією є “створення інтегрованого і стійкого пан-європейського енергетичного ринку”,

то варто наголошувати, що його призначенням є не лише виконання європейських енергетичних директив, але й захист енергетичних інтересів країн-членів Енергетичного Співтовариства, а збереження української ГТС стане доказом дієвості цього об’єднання.

Бібліографія

1. «Око економіки: Потік, цього разу Сербський». [Електронний ресурс]/ПТС. — Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=1ifD7Tz-UM4>
2. Я. Петровіч-Стоянович «Сербський потік від Болгарського кордону». [Електронний ресурс]/«Політика». — Режим доступу: <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/397371/Ekonomija/Srpski-tok-od-bugarske-granice>
3. IGI-Посейдон. Багато-джерельний проект. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.igi-poseidon.com/en/poseidon>
4. Постанова про схвалення Просторового плану території можливого прокладання інфраструктурного коридору магістрального газопроводу Ніш-Дімітровград з елементами детальної регуляції. [Електронний ресурс]/«Службени гласник». — Режим доступу: https://www.ekapija.com/dokumenti/Prostorni_Plan_Gasovod_Bugarska_4117.pdf
5. «Завершений з’єднувальний газопровід Болгарія-Румунія». [Електронний ресурс]/«Neftegaz». — Режим доступу: <https://neftgaz.ru/news/view/155204-Bulgaria-Romania-gas-interconnector-pipeline-finished>
6. «Греція підписує проект «Турецький потік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://greece.greekreporter.com/2015/04/08/greece-signs-turkish-stream-project/>
7. «Греція і Росія співпрацюють по газопроводу «Турецький потік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.reuters.com/article/energy-russia-greece/update-1-greece-russia-to-cooperate-on-turkish-stream-pipeline-idUSL5N0Z515120150619>
8. «Турецький, Грецький і Тесла потоки. Перенаправлення енергетичного постачання в Східній Європі». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://arirusila.wordpress.com/tag/balkan-stream/>
9. «Газопровід Македонія-Греція для розвитку інфраструктури Західних Балкан» [Електронний ресурс]/MIA. — Режим доступу: <https://www.mia.mk/en/Inside/RenderSingleNews/289/134167084>
10. «Спорудження регіонального газового хабу в Болгарії — Балканський газовий хаб». [Електронний ресурс]/Болгартрансгаз. — Режим доступу: https://www.bulgartransgaz.bg/files/useruploads/files/ITO/118-pcis/PCI-Public_info_HUB_january2017_ENG.pdf
11. «Міністр Петкова: Модернізація транзитного газопроводу до Туреччини реалізується в часових рамках». [Електронний ресурс]/Міністерство енергетики Болгарії. — Режим доступу: <https://www.me.government.bg/en/news/minister-petkova-the-modernization-of-the-transit-gas-pipeline-to-turkey-is-being-realized-within-t-2465.html?p=eyJ0eXBIIjoiaG90In0=>

У ФОКУСІ: ТУРЕЦЬКИЙ ПОТІК

12. «Сербія: «Південний потік» перейменовано в «Газтранс». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://serbia-energy.eu/serbia-south-stream-renamed-gastrans/>
13. «Південний потік». Опис проекту. [Електронний ресурс]/Сербіягаз. — Режим доступу: <http://www.srbijagas.com/projekti/juzni-tok.51.html>
14. «З головою Правління «Газпрому» розмовляв президент Вучіч, міністр Антіч і директор «Сербіягазу» Бятовіч». [Електронний ресурс]/Сербіягаз. — Режим доступу: <http://www.srbijagas.com/press-centar.17.html?NewsId=1080>
15. О.Зоріч «Сербський південний потік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srpski-umesto-juznog-toka/29013213.html>
16. «Румунія, Болгарія і Греція за Балканський газовий хаб». [Електронний ресурс]/BalkanMagazin. — Режим доступу: <http://www.balkanmagazin.net/nafta-i-gas/cid177-179327/rumunija-bugarska-i-grcka-za-balkansko-gasno-cvoriste>

Гюльміра РЗАЄВА

Старший науковий співробітник
Центру стратегічних досліджень
при Президентові Республіки Азербайджан
(м.Баку, Азербайджан)

Інфраструктурна співпраця в трикутнику Азербайджан — Грузія — Туреччина

Infrastructure Cooperation: Azerbaijan — Georgia — Turkey²

This paper focuses on the effects of the pipeline and infrastructure projects constituting the SGC (South Gas Corridor). It includes analysis of the project's impact on the regional gas markets as well as the cooperation of the triangle (Azerbaijan — Georgia — Turkey) in realizing individual segments of the project, along with general geopolitical implications and prospects for the future of political relations between the three countries discussed here.

Проекти енергетичної інфраструктури відомі своєю вразливістю до стратегічних та геополітичних ризиків. Вони є також капіталомісткі, мають тривалий період окупності та великі масштаби, відрізняються своєю довговічністю (Bhattacharyya 2011). Всі ці фактори особливо характеризують проекти газопроводів. У більшості випадків будівництва проектів газової інфраструктури, політичні взаємини між країнами-учасниками є ключовим питанням на ряду з іншими фінансовими, економічними чи інвестиційними проблемами. Ще більше окреслений характер вони приймають у геополітично складних регіонах таких як Південний Кавказ, де інтереси та цілі головних регіональних гравців перетинаються, особливо, коли мова йде про розробку енергетичних ресурсів, транспортування чи експорт.

² На основі статті автора у виданні «Geopolitics and security. A new strategy for the South Caucasus». The Konrad-Adenauer-Stiftung, The Georgian Institute of Politics, The German Council on Foreign Relations. 2018.

Єдина багата на ресурси країна Південного Кавказу — Азербайджан — перебуває в процесі ініціації та реалізації численних енергетичних проектів через задіяння національної нафтової компанії — SOCAR. Ці проекти націлені, у випадку з нафтою на світовий ринок, а у випадку з природним газом — на регіональні ринки, зокрема на ринок ЄС та Туреччини. Ці зусилля ідеально узгоджуються з інтересами ЄС. Зокрема, це відповідає меті диверсифікації джерел та маршрутів постачання енергоресурсів для окремих країн-членів ЄС для запобігання надмірній залежності від одного великого постачальника, а саме від Росії. Залежність від одного постачальника не лише створює договірний тиск на покупця через вигідні постачальнику формулу ціни та умови, а в деяких випадках і політичний тиск.

Проте, стратегія диверсифікації джерел постачання потрапляє у конфлікт до економічних та стратегічних інтересів регіональної найбільш політично впливової сили — Росії. Російські компанії будуть втрачати не лише частку ринку (в Туреччині — майже 50% від частки ринку «Газпрому», в Греції, Болгарії та Італії — близько 40%). Головне — Росія буде втрачати політичний вплив на окремі країни в ЄС та їх сусідів.

Азербайджан та Грузія мають сподівання, що реалізація спільних нафтогазових проектів може зіграти на покращення безпекової ситуації в середині їх країн.

Ключовим питанням в енергетичній співпраці в трикутнику Азербайджан — Грузія — Туреччина є Південний газовий коридор. Всупереч поточній ситуації з низькими цінами та

відсутності чіткого бачення щодо динаміки взаємовідносин постачальників зі споживачами на турецькому та європейському ринку, сучасні економічні виклики не є перепорою на шляху реалізації проекту Південного газового коридору. Будівництво всіх сегментів включно з Трансанатолійським газопроводом (TANAP) і Трансадриатичним газопроводом (TAP), а також розширення Південно-Кавказького газопроводу (SCP) просуваються відповідно до графіків.

Південно-Кавказький трубопровід протяжністю у 690 км проходить від точки входу у Сангачальському терміналі (Азербайджан) через Грузію та східний кордон Туреччини. TANAP представляє собою трубопровід діаметром 56", протяжністю 1783 км від точки входу і перетину з Південно-Кавказьким трубопроводом на кордоні Грузії і Туреччини до найбільш віддаленої точки виходу на перетині з газопроводом TAP на кордоні Туреччини з Грецією. Додаткові точки здачі газу заплановані в турецькому місті Ескішехір (Eskişehir, майже 190 км у південно-східному напрямку від Стамбулу) і Фракії (Thrace). Консорціум Шах-Деніз, через свій підрозділ торгівлі газом AGSC (Azerbaijan Gas Supply Company) буде початковим постачальником газу для трубопроводу TANAP (10,5 млрд.куб.м. газу), разом з Турецькою газотранспортною компанією BOTAS (6 млрд.куб.м. на рік) та SOCAR. Загальна потужність трубопроводу буде дорівнювати майже 31 млрд.куб.м. на рік. TAP буде формувати останню частину транспортного ланцюжка, через нього буде транспортуватися газ з грецько-турецького кордону до перетину італійської газотранспортної системи Snam, і далі до італійського газового хабу Punto Scambio Virtuale (PSV).

TAP проходить територією Греції, Албанії і Італії, а відтак підпадає під енергетичне законодавство ЄС. Проте, трубопровід має виключення з Третього енергопакету на 25 років від початку комерційних операцій, надане рішенням Єврокомісії у 2013 році, зокрема що стосується регуляції тарифів, доступу третіх сторін та анбандлінгу. [1] Початкова потуж-

ність трубопроводу TAP складає 10 млрд. куб.м. на рік з можливістю розширення до 20 млрд.куб.м. Виключення з Третього енергопакету відноситься лише до початкової потужності — це означає що перші 10 млрд.куб.м. потужності, ексклюзивно зарезервовані для газу з родовища Шах-Деніз, але будь-які додаткові обсяги понад ці 10 млрд.куб.м. стануть суб'єктом застосування європейських регуляцій, зокрема щодо можливості доступу третіх сторін, тарифної регуляції, тощо.

Південний газовий коридор в геополітиці природного газу: Трикутник Азербайджан-Грузія-Туреччина

Нові шляхи постачання газу на європейські ринки необхідні для зменшення залежності ЄС від Росії, і посилення енергетичної безпеки. Окрім СПГ, як альтернативи російському газу, неросійські джерела постачання розташовані в Середній Азії та в Каспійському регіоні. Більша частина цього газу може транспортуватися через Туреччину (Austvik and Rzayeva 2017). У відповідності до первинної мети енергетичної безпеки ЄС, кожна європейська країна повинна мати доступ до щонайменше трьох джерел постачання — це принцип який застосовується не лише до джерел постачання, а і до маршрутів. Південний газовий коридор повністю відповідає цьому завданню, адже газ, який має транспортуватися до Греції, Болгарії та Італії буде з нового джерела — Азербайджану, і буде доставлятися через нову окрему інфраструктуру — Південний газовий коридор (Rzayeva 2016).

В цьому контексті, роль Азербайджану — бути гарантом імплементації проектів та головних угод на підтримку Шах-Денізу, тобто угод про розподіл продукції, сегменту переробки та збуту вуглеводнів на ринки Європи та Туреччини. Будучи залученим до проектів енергетичної безпеки ЄС, Азербайджан опосередковано увійшов до євроатлантичної енергетичної безпекової спільноти, що суперечить російській енергетичній політиці в регіоні, а саме: збереження частки на ринку природного газу Туреччини та Європи; збереження контролю цін в європейських краї-

нах повністю залежних від «Газпрому», і, де це можливо, збереження контролю за шляхами доставки вуглеводнів або через будівництво нових трубопроводів та інфраструктури (Північний потік, Турецький потік) або ж через отримання частки акцій у вже існуючих (Трансбалканський трубопровід) (Vassilev 2016). В такому контексті, будівництво Турецького потоку та заява «Газпрому», що потенційно він має плани використовувати трубопровід ТАР для транспортування газу в Європу через Туреччину, може розглядатися як намагання зберегти частку на ринку та контроль за шляхами доставки вуглеводнів. [2] Ці намагання корелюються з просуванням Північного потоку-2 та його головною метою — знівелювати роль України в Європі, як країни транзитера.

Потужність однієї гілки газопроводу Турецький потік — метою якого є доставка російського газу на ринок Туреччини в обхід Трансбалканського трубопроводу — 15.75 млрд.куб.м. За умови будівництва двох гілок Турецького потоку, його потужність на 18 млрд.куб.м. буде перевищувати потужності існуючого Трансбалканського газопроводу, потужність якого складає 13 млрд.куб.м. на рік. Для Туреччини збільшення імпорту газу відповідає довгостроковій політиці щодо збільшення денних обсягів на вході у газотранспортну систему BOTAS. Для Росії, будівництво додаткових потужностей для експорту газу на турецький ринок, де за останні три роки спостерігався спад споживання газу, скидається більше на намагання збільшення частки на ринку за для усунення конкурентів. Дана ціль «Газпрому» була продемонстрована під час перемовин щодо знижки у ціні на газ з турецьким монополістом, державною компанією BOTAS та з турецькими приватними компаніями, які імпортують газ напряму з Росії. Передумовою підписання Туреччиною контракту на будівництво Турецького потоку стала обіцянка «Газпрому» надати 10,25% знижки приватним та державним компаніям, що закуповують природний газ в Туреччині. [3] Проте, пізніше «Газпром» заявив, що знижка буде застосовуватися лише якщо BOTAS та приватні компанії збільшать законтрактовані обсяги відбору газу. [4]

Таким чином, «Газпром» намагається зберегти та навіть збільшити частку на ринку Туреччини. На даний момент це важливо ще й тому, що споживання газу в Туреччині йде на спад через урядову політику на зменшення частки імпортованих енергетичних ресурсів та заміни їх енергетичними ресурсами, що видобуваються в країні (гідроенергетика, вугілля, вітряна та сонячна енергія). [5]

Роль та стратегії країн-учасниць

Туреччина намагається маневрувати між Росією, Азербайджаном, Україною, Грецією та Східним Середземномор'ям (EastMed), зокрема Ізраїлем та Кіпром, які скоро можуть стати газовидобувними країнами. Завданням Туреччини є покращити свої позиції як транзитної країни, так і країни-імпортера природного газу. Для Європи, газ з трубопроводу EastMed — це додаткові обсяги з нових джерел, що будуть доставлятися за новими маршрутами. Турецьке примирення з Ізраїлем та поточні переговори щодо возз'єднання Кіпру створюють можливості для Туреччини імпортувати природний газ через трубопровід EastMed. Як тільки питання возз'єднання Кіпру буде врегульоване, сумарні обсяги у 10-20 млрд.куб.м. газу потенційно можуть експортуватися з Ізраїлю та Кіпру через морський трубопровід. Проте, даний сценарій здається мало ймовірним, враховуючи протистояння сторін щодо кіпрського питання. Доступ на великий ринок з потенціалом зростання та привабливими цінами, може зробити розробку площі Левіафан, з прогнозними ресурсами природного газу у 500 млрд. куб.м., комерційно рентабельною справою, виправдовуючи будівництво підводного газопроводу до Туреччини через ексклюзивну економічну зону Кіпра. Такі проекти можуть поставити Туреччину в центрі регіональної та геополітичної енергетичної системи EastMed. Росія, що сприймає турецький ринок як другий за величиною, буде намагатися не допустити виходу ізраїльського газу на турецький ринок, як і на ринок Європи (Austvik and Rzaeva 2016).

Туреччина неохоче розглядає можливість транспортування великих обсягів російського газу на ринок Європи, попри те, що може заробити на функції транзитера. Допомагаючи Росії послабити транзитну роль України (разом з реалізацією проекту Північний потік-2), Туреччина ризикує погіршити політичні відносини не лише з Україною, а й з ЄС та США. Турецька довгострокова мета — перетворитися на регіональний газовий хаб через реалізацію Південного газового коридору, буде поставлена під питання, якщо Росії вдасться реалізувати нові проекти з транзиту газу в Чорному морі. З огляду на те, що пункт передачі газу буде розташовуватися на неєвропейській території, «Газпром» зможе уникнути застосування європейського законодавства. Таким чином, Росія буде в змозі перекласти відповідальність за транспортування газу з Туреччини на європейський ринок на покупців газу, які будуть вимушені робити запит на його транспортування через трубопровід ТАР.

На додаток, для Туреччини транзит великих обсягів російського газу до Європи буде означати відсутність вільних потужностей для розширення внутрішньої інфраструктури, залишаючи країну більш залежною від російського газу на довгострокову перспективу. Це зменшить чи щонайменше створить виклики для шансів Туреччини перетворитися на транзитний хаб на перехресті Європи, Близького Сходу та Каспійського моря. З іншого боку, бажання посилення енергетичної безпеки є однією з причин підтримки Туреччиною Турецького потоку. Попит на газ в західній частині Туреччини продовжує зростати з огляду на приріст населення та економічний розвиток, хоча й повільними темпами через зменшення використання газу в секторі виробництва електроенергії. Переривання постачання через Трансбалканський трубопровід може створити серйозний дефіцит постачання, особливо в регіоні Стамбулу з 14-мільйонним населенням. Економічні взаємозалежності, що виникають в наслідок реалізації Турецького потоку можуть співіс-

нувати з конкуренцією Туреччини та Росії в Сирії, Україні та будь-де. (Austvik and Rzaeva 2016).

У 2006 році Грузія змогла припинити імпорт газу з Росії завдяки новим поставкам газу з першої фази родовища Шах-Деніз. Також, Грузія перетворилась на важливого транзитера, приєднавшись до проекту Південного газового коридору. За транзит газу з родовища Шах-Деніз Грузія отримує плату за транзит у розмірі 5% (Rzaeva 2015). Грузія стала більш включеною в регіональну геополітику природного газу наприкінці 2015 року, коли розпочала переговори щодо закупок газу з «Газпромом» та Іраном, після перегляду ціни на газ азербайджанською компанією SOCAR. В такий спосіб, Грузія намагається маневрувати між Азербайджаном, Росією та Іраном. [6] На той час, початок перемовин із «Газпромом» Грузія пояснювала в такий спосіб — внутрішній попит на газ в Грузії зростає з року в рік, в той час як SOCAR нездатна експортувати додаткові обсяги газу. [7] Розпочавши переговори з «Газпромом» щодо поставок природного газу, Грузія посилила свої позиції в переговорах щодо знижки у ціні на газ із SOCAR, і в такий спосіб спромоглась отримати суттєве зниження ціни на азербайджанський газ. Насправді ж, Грузія ніколи не закуповувала газ у «Газпрому», обірвавши переговорний процес як тільки отримала знижку від SOCAR та досягла домовленостей щодо збільшення обсягів експорту в періоди пікового споживання. [8] З 2016 року SOCAR отримала можливість експортувати додаткові обсяги газу в Грузію через укладення своп-угод на постачання 3 млн.куб.м. туркменського газу на добу з Іраном. В результаті сильної тристоронньої співпраці між Азербайджаном, Грузією і Туреччиною на політичному та економічному рівнях, реалізація Південного газового коридору стає можливим завданням. Погіршення політичних відносин між Туреччиною та ЄС навряд чи вплине на реалізацію проекту Південного газового коридору, адже цей проект знаходиться на перетині інтересів як ЄС так і Туреччини.

Економічні аспекти реалізації проекту

Ринки природного газу в основі яких лежать трубопроводи відрізняються від ринку скрапленого газу чи нафти, адже вони потребують вкладення великих інвестицій на безповоротних витрат, яких вимагає будівництво газової інфраструктури. Це перетворює компанії, що займаються транспортуванням газу на природні монополії на ринках, де вони проводять операції. Капітальні вкладення в транспортування газу, його зберігання та дистрибуцію — це безповоротні витрати, які складають велику частину від загального обсягу капіталовкладень. Експлуатаційні витрати є порівняно низькими. Високий або ж низький рівень завантаження (“load factor”) прямо впливає на витрати на транспортування одиниці обсягу вуглеводневої сировини, але не впливає значно на загальну вартість транспортування. Відповідно, масштабні обсяги прокачки важливі для окупності інвестицій. Тариф на транзит також встановлюється на довгостроковій основі. В результаті, структура прибуткової бази консорціуму Південного газового коридору — розширений Південно-Кавказький трубопровід, що проходить через територію Азербайджану та Грузії, Трансанатолійський трубопровід (TANAP), що проходить територією Туреччини і Трансадриатичний трубопровід (TAP) через Грузію, Албанію та Італію — зменшують вплив коливання цін на міжнародних ринках на конденсат, нафту та природний газ.

Ціни на природний газ на європейському та турецькому ринку повільно відновлюються. В останньому кварталі 2016 року, середня ціна імпортованого газу в Туреччині була на рівні \$170 за тис.куб.м., коли у першому кварталі 2017 року середня ціна була на рівні \$200 за тис.куб.м., з огляду на збільшення цін на нафту. Ціна на газ в Європі була трохи нижчою \$180-190 на тис.куб.м.

Для такої транспортної артерії як Південний газовий коридор, функціонування на повну потужність збільшить комерційну рентабельність і, можливо, зменшить період окупності експлуатації трубопроводу. Це особливо важливо для трубопроводу TANAP, який буде викорис-

товуватися лише на половину своєї потужності, транспортуючи 16 млрд.куб.м. газу з другої фази родовища Шах-Деніз. Для посилення комерційної рентабельності даного трубопроводу, його власники мають гарантувати наявність додаткових обсягів газу в середньо- та довгостроковій перспективі. Додатковий газ може прийти з відносно нових родовищ в Азербайджані, які наразі знаходяться на різних стадіях розробки (Абшерон, Умід, Азері-Чираг-Гюнешлі). Більше того, туркменський газ може транспортуватись через Південний газовий коридор шляхом приєднання офшорних родовищ двох країн до трубопроводу. З огляду на поточні низькі ціни на газ, здається, дана опція не є привабливою для потенційних інвесторів і покупців.

Фінансові аспекти реалізації проекту

Азербайджан надає \$12,8 млрд. на реалізацію Південного газового коридору, з яких приблизно \$6,5 млрд. були вже інвестовані станом на грудень 2016 року. Попри ситуацію з низькими цінами на газ та нафту і коливання на європейському та турецькому ринках (щодо динаміки постачання і попиту, а також волятильності цін, механізмів ціноутворення, конкуренції) виявляється, що отримання довгострокових кредитів та позик не є проблемою. Компанія ЗАТ «Південний Газовий Коридор» (The Southern Gas Corridor), утворена азербайджанським урядом — успішно випустила євробонди на суму \$1 млрд. у березні 2016 року з відсотковою ставкою 7%. Відносно нещодавно, у березні 2017 року компанія випустила додаткові \$1 млрд. євробондів, з відсотковою ставкою 5,75%. [9] Випуск євробондів був успішним не лише через очікувану рентабельність Південного газового коридору. Міністерство фінансів Азербайджану гарантує фінансування боргу через суверенні гарантії.

Проект Південного газового коридору фінансується за підтримки кількох інвесторів, куди входить уряд, міжнародні фінансові інституції, комерційні банки та ринки позикових коштів. Наприкінці 2016 року, фінансування пройшло

через наступні канали: 1) випуск облігацій на суму \$2,5 млрд. ЗАТ «Південний Газовий Коридор», які були викуплені нафтовим фондом Азербайджану SOFAZ; 2) вливання капіталу Міністерством економіки та компанією SOCAR у розмірі \$2,4 млрд; 3) випуск євробондів. Наприкінці 2016 року SOCAR також забезпечила отримання прибутку на рівні \$0,6 млрд. від продажу акцій в проєкті TANAP (42%). Залишкова сума, яку має інвестувати SOCAR — \$5,5 млрд. — очікується надійде у 2019 році через довгострокові позики.

Хоча заплановане постачання газу на рівні 10 млрд.куб.м. на рік з родовища Шах-Деніз-2 через Південний газовий коридор є краплею в морі в порівнянні з попитом в Європі на рівні 447 млрд.куб.м. у 2016, газ з Азербайджану допоможе зменшити залежність регіону від головного постачальника — Росії. Як тільки Південний газовий коридор буде запущений в експлуатацію, Італія буде імпортувати 8 млрд.куб.м. на рік з другої фази родовища Шах-Деніз — 38% від обсягів, які наразі постачає «Газпром». В той же час, Греція, яка імпортувала 2,5 млрд. куб.м. у 2016 році російського газу, підписа-

ла контракт на імпорт 1 млрд. куб.м. газу на рік з родовища Шах-Деніз-2 — що еквівалентно 40% частки «Газпрому» на цьому ринку. Болгарія має імпортувати з Південного газового коридору 36% від обсягів, які постачає «Газпром». Довгостроковий контракт між «Газпромом» і «Булгаргазом» добігає свого кінця у 2022 році, а контракт з грецькою DEPA закінчується у 2026 році. Якщо ці країни будуть здатні поєднати політичну волю та бажання співпрацювати з альтернативними постачальниками, вони також будуть намагатися зменшити залежність від «Газпрому».

Трикутник Азербайджан — Грузія — Туреччина відіграє ключову роль в реалізації Південного газового коридору, що стало результатом розвитку більш тісних політичних відносин. Завдяки цьому проєкт може змінити картину постачання природного газу, посилити безпеку постачань і послабити контрактний тиск на країни та компанії, які наразі залежать від єдиного постачальника, Росії.

Бібліографія

1. European Commission (2013) 'Commission Decision of 16.5.2013 on the exemption of the Trans Adriatic Pipeline from the requirements on third party access, tariff regulation and ownership unbundling laid down in Articles 9, 32, 41(6), 41(8) and 41(10) of Directive 2009/73/EC', C(2013) 2949 final, 16 May, Brussels. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2013_tap_decision_en.pdf
2. «Gazprom eyes TAP for Russian gas», Natural Gas World, 24 January 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.naturalgasworld.com/gazprom-eyestap-for-russian-gas-35548>
3. Gazprom agrees on discount for Turkish natural gas importers', Daily Sabah, 16 April 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.dailysabah.com/energy/2016/04/16/gazprom-agrees-on-discount-for-turkish-natural-gas-importers>
4. «Gazprom agrees on discount for Turkish natural gas importers».
5. For more details about the gas demand decline in Turkey, see: Rzayeva, G. (2017) Turkey's gas demand decline: reasons and consequences, Energy Insight 11 (Oxford, Oxford Institute for Energy Studies). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oxfordenergy.org/publications/turkeys-gas-demand-decline-reasons-consequences/>

6. «Georgian Energy Minister Meets Gazprom CEO in Brussels», Civil.ge, 16 September 2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28599>
7. «Georgian Energy Minister Speaks of Need to Buy Russian Gas», Civil.ge, 20 October 2015. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28674>
8. «SOCAR President: “Azerbaijan will have no problem in supplying Georgia with natural gas till 2030», Report.az, 4 March 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://report.az/en/energy/socar-president-azerbaijan-willhave-no-problem-in-supplying-georgia-with-natural-gas-till-2030/>
9. The Southern Gas Corridor Company’s representative presentation at the Third Ministerial Advisory Council Meeting in Baku, 24 February 2017.
10. Austvik, O.G. & Rzaeva, G. (2016), Turkey in the Geopolitics of Natural Gas, *Mossavar-Rahmani Center Associate Working Paper 66* (Harvard, Harvard Kennedy School). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.hks.harvard.edu/centers/mrcbg/publications/awp/awp66>
11. Austvik, O. G. (2016), ‘The Energy Union and Security-of-Gas-Supply’, *Energy Policy*, 96. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kaldor.no/energy/JEPO201606-Energy-Union-Security-of-gas-supply-OGA.pdf>
12. Bhattacharyya, S. (2011) *Energy Economics: Concepts, Issues, Markets and Governance* (London, Springer). Jaffe, A. and O’Sullivan, M. (2012) *The Geopolitics of Natural Gas, Report of Scenarios Workshop of Harvard University’s Belfer Center and Rice University’s Baker Institute Energy Forum* (Harvard, Harvard University’s Belfer Center), [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/The%20Geopolitics%20of%20Natural%20Gas.pdf>
13. Rzaeva, G. (2017) ‘Staying Positive’, *Petroleum Review Journal*, May. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://sam.az/uploads/PDF/Staying%20positive-%20article_G.Rzaeva.pdf
14. Rzaeva, G. (2015) The Outlook for Azerbaijani Gas Suppliers to Europe: Challenges and Perspectives, *OIES Paper NG97* (The Oxford Institute for Energy Studies). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2015/06/NG-97.pdf>
15. Rzaeva, G. (2017) Turkey’s gas demand decline: reasons and consequences, *Energy Insight 11* (Oxford, The Oxford Institute for Energy Studies). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.oxfordenergy.org/publications/turkeys-gas-demand-decline-reasons-consequences/>
16. Rzaeva, G. (2016) ‘US, Europe enable Southern Gas Corridor’, *Natural Gas World*, 10 June. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.naturalgasworld.com/us-europe-enable-southern-gas-corridor-30056>
17. Vassilev, I. (2016) ‘The intersystem agreements and the Trans-Balkan pipeline — a game change’, *Bulgaria Analytica*, 30 July.

Олексій ВОЛОВИЧ

Кандидат історичних наук,

Провідний експерт

Незалежного аналітичного центру геополітичних

досліджень «Борисфен Інтел»

(м. Київ, Україна)

Газові перспективи Східного Середземномор'я в умовах геополітичної турбулентності

Gas prospects of the Eastern Mediterranean in conditions of geopolitical turbulence

The article examines the process of exploration of the oil and gas deposits of the Eastern Mediterranean in the context of geopolitical turbulence in this subregion. Despite cooperation between the countries of the Eastern Mediterranean, there is growing competition and tension in their relations. The explored reserves of gas in the Eastern Mediterranean are not yet large, but they are steadily increasing, and their main advantage is that they are located near the countries of South-East Europe, so some gas volumes can be directed to their markets by using gas carriers and the Egyptian LNG infrastructure, and in the future through gas pipelines which will be built in the coming years. It seems that the European Union, being interested in diversifying sources of gas supply, should intensify its mediation role in conflicts between the countries of the subregion and promote the establishment of mutually beneficial cooperation between them.

Вступ

Відкриття родовищ природного газу і нафти у 2009-2010 роках в Левантійському енергетичному басейні могло б перетворити субрегіон Східного Середземномор'я в стабільне джерело енергоресурсів для близьких єв-

ропейських ринків, якби не «арабські революції», що спалахнули у 2011 році в Єгипті і Сирії, якби не хронічна напруженість у відносинах між Ізраїлем і Ліваном, а також у відносинах Туреччини з Кіпром, Грецією, Єгиптом, Сирією і часто з Ізраїлем. Одночасна розвідка, розробка і видобуток вуглеводнів семи згаданих країн в одному досить невеликому субрегіоні вимагала проведення складних переговорів і узгоджень, що не завжди вдавалося, і часто призводило до конфліктів. І все це відбувалося на тлі зіткнення національних інтересів США, Росії та деяких країн Євросоюзу, які намагалися і намагаються в досить жорсткій конкуренції взяти участь в розвідці і видобутку енергоресурсів на шельфі Східного Середземномор'я.

Деякі родовища знаходяться на перетині важливих економічних зон (ВЕЗ), тому можуть розроблятися лише в кооперації сусідніх країн (Рис.1). Конкуренція за право використовувати розвідані вуглеводневі ресурси поглиблює існуючу напруженість в субрегіоні і суперечки з приводу морських кордонів. Ліван, з яким Ізраїль досі не провів демаркацію морських кордонів, заявляє, що частина території родовища Левіафан площею 330 кв. миль належить йому. Також відсутня угода між Сирією і Кіпром про кордони ВЕЗ. Туреччина протестує проти розробки запасів газу на шельфі Кіпру, оскільки невизнана Турецька Республіка Північного Кіпру (ТРПК) в цьому участі не

бере. Проте, поряд з елементами конфронтації є приклади встановлення партнерських відносин між країнами субрегіону, особливо у сфері транспортування енергоносіїв до країн Південної Європи. Згодом в процесі триангуляції з'явилося тристороннє партнерство між Кіпром, Ізраїлем і Грецією, а також між Кіпром, Єгиптом і Грецією. Необхідність спільної розробки і експлуатації енергоресурсів є стратегічно важливим фактором, що мав би сприяти стабілізації військово-політичної ситуації в Східному Середземномор'ї, але, на жаль, поки що не надто сприяє.

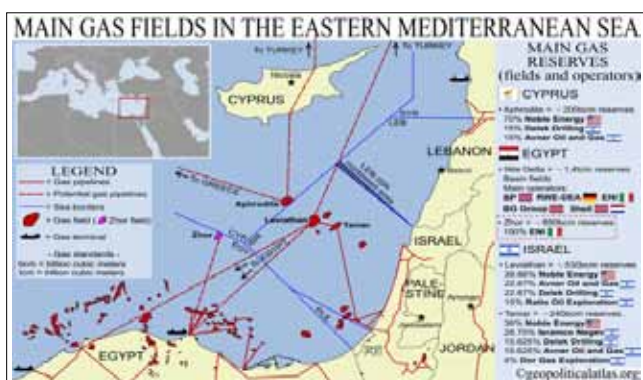

Рис. 1. Газові родовища у субрегіоні Східного Середземномор'я.

Левантійський осадовий басейн у Східному Середземномор'ї включає групу нафтогазових родовищ, вже розвіданих і підтверджених ізраїльських родовищ Левіафан, Тамар і Даліт, єгипетських Зохран і Ноорос, грецьких Геродот і Афродіта, так і перспективних родовищ морської зони Лівану, Сирії, Кіпру, Греції та Туреччини. У 2010 році Геологічна служба США попередньо оцінила запаси вуглеводнів в Левантійському басейні в 3,45 трлн. куб. м газу і в 1,7 млрд бар. нафти. За іншими даними, потенціал регіону значно більший — 6,42 трлн. куб. м газу і 3,8 млрд бар. нафти, хоча в планетарних масштабах Левантійські резерви вуглеводнів становлять — не більше 1% світових резервів. При цьому слід зазначити, що Левантійські шельфові родовища мають досить складну геологічну структуру. Глибина моря в районах ви-

добутку становить в середньому 2 км, а буріння свердловин, як правило, здійснюється на глибинах 5-6 км нижче рівня моря.

Єгипет

У 2017 році Єгипет продовжував активно розробляти кілька родовищ на своєму морському шельфі, прилеглому до дельти Нілу. За деякими оцінками Нільський басейн вміщує 6 трлн. куб. м газу і 1,8 млрд бар. нафти. Серед них такі великі родовища як Зохран, Ноорос і Північна Олександрія, експлуатація яких, за словами єгипетського міністра нафти і мінеральних ресурсів Тарека аль-Молли, сприятиме повному забезпеченню Єгипту власним природним газом до кінця 2018 року, а до 2020 року призведе до подвоєння обсягу видобутку газу в країні.

Протягом 2017 року виробництво єгипетського газу збільшилося до 5,1 млрд. куб. футів на день з 4,4 млрд. куб. футів у 2016 році. Італійська нафтогазова компанія Ені спільно з єгипетською компанією Petrobel управляє концесією «аш-Шурук», яка включає гігантське газове родовище Зохран, розташоване за 120 миль на північ від Порт-Саїда (Рис.2). Площа родовища становить 230 кв. км. Ені відкрила це родовище у серпні 2015 року, а вже у грудні 2017 року воно було введено в експлуатацію. За даними Ені, це родовище містить приблизно 30 трлн. куб. футів або 849.5 млрд. куб. м газу. В кінці 2017 року міжнародний консорціум у складі Ені (60%), «Роснафти» (30%) і ВР (10%) почав видобуток газу на родовищі. На даний час рівень видобутку становить близько 10 млн куб. м на добу. До кінця 2019 року Ені має намір пробурити 20 свердловин і тоді виробництво газу збільшиться до 76,5 млн куб. м на добу. За оцінками експертів у 2020 році загальний видобуток газу на цьому родовищі складе до 28 млрд куб. м. [1]

У ФОКУСІ: СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

Рис.2. Газові родовища поблизу Єгипту та Ізраїлю.

На початку 2018 року британська компанія BP розпочала видобуток газу на єгипетському родовищі Atoll Phase One в дельті Нілу. Запаси родовища складають близько 42,5 млрд куб. м газу і 31 млн барелів газового конденсату. На даний час на Atoll Phase One щодобовий видобуток становить близько 10 млн. куб. м газу, який перекачується в загальнонаціональну газотранспортну систему Єгипту. [2] Єгипетська компанія West Nile Delta development (WND) спільно з німецькою нафтогазовою компанією DEA Deutsche Erdoel AG здійснює розвідку і видобуток енергоресурсів на п'яти полях Таурус, Лібра, Гіза, Файюм і Равен, що входять в два офшорних блоки концесій — North Alexandria і West Mediterranean Deep Water. Згідно з даними BP, виробництво з усіх п'яти родовищ може досягти 1,3 млрд. куб. футів на день, що становитиме приблизно 30% від сьогоденного обсягу видобутку газу в Єгипті. У 2018 році Єгипет розраховує досягти балансу між попитом і пропозицією на внутрішньому ринку, а у 2020 році — повернути собі статус експортера газу. [3]

В середині лютого 2018 року Тарік Аль Молла заявив, що у червні 2018 року Єгипет повністю припинить імпорт скрапленого природного газу (СПГ). Знижувати імпорт СПГ Єгипет почав з січня 2018 року. Повідомлялося, що частина видобутого газу єгипетські компанії збираються експортувати в Європу СПГ-танкерами. Екс-

порт СПГ Єгипет почав ще у 2005 році. Завод зі зрідження природного газу у Дум'яті вважається одним з найбільших у світі (Рис.3). Його потужність становить 4,8 млн. т СПГ на рік. У місті Ідко поблизу Олександрії розташований інший великий завод зі зрідження газу. На даний час Єгипет є найбільшим постачальником скрапленого природного газу в Середземноморському басейні — 50 млрд куб. м в 2010 році і за прогнозами — більше 90 млрд куб. м в 2030 році. [4]

Рис.3. Завод зі зрідження природного газу у Дум'яті.

На тлі цих оптимістичних заяв і повідомлень вельми неоднозначно в Єгипті було сприйняте повідомлення про те, що 19 лютого 2018 року ізраїльська компанія Delek Drilling за участю американської компанії Noble Energy підписали угоду на суму 15 млрд. дол. про продаж 64 млрд. куб. м газу єгипетської компанії Dolphinus Holdings протягом 10-річного періоду. Велика частина ізраїльського газу передбачена для внутрішнього ринку Єгипту. Прем'єр-міністр Ізраїлю Б. Нетаньяху назвав цю угоду «історичною». Таким чином, Ізраїль і Єгипет помінялися ролями, якщо згадати, що ще 6 років тому Єгипет поставляв Ізраїлю газ.

Довідково: Єгипет поставляв Ізраїлю свій газ з 2005 по 2012 роки по газопроводу Дум'ят-Ель-Аріш-Ашкелон, що проходить в північній частині Синайського півострова, в рамках угоди на поставку 42 млрд куб. м газу протягом 20 років на суму 6 млрд. дол. До 2010 року щорічний обсяг поставленого в Ізраїль єгипетського газу сягнув 2,1 млрд. куб. м, що на той час становило приблизно 40% всього ізраїльського споживання газу. Однак у квітні 2012 року угода була денонсована з багатьох причин: падіння

видобутку газу в Єгипті, численні вибухи на газопроводі, державний переворот в Єгипті в лютому 2011 року, в результаті якого до влади прийшли «Брати-мусульмани», аж ніяк не розташовані до співпраці з «історичним ворогом» Ізраїлем.

Повідомлення про закупівлі Єгиптом ізраїльського газу викликало в єгипетському суспільстві настільки гостру критику на адресу уряду, що президент Абдель-Фаттах ас-Сісі змушений був виступити 21 лютого з заявою, в якому запевнив єгиптян в тому, що «єгипетський уряд не є учасником угоди, укладеної між ізраїльськими і єгипетськими приватними компаніями». Однак днем раніше міністр Тарік Аль Молла заявив, що Каїр «встановить деякі умови», перш ніж схвалить імпорту ізраїльського природного газу в країну. Все це говорить про те, що процес видобутку додаткового газу на шельфових єгипетських родовищах затягується і його не вистачає навіть для внутрішнього вельми масштабного споживання. Так, за даними CIA-World-Factbook, в 2015 році Єгипет видобув всього лише 3.6 млрд. куб. м газу, зайнявши 55 місце в світі після Сирії (4.3 млрд. куб. м), яка на той час вже 4 роки перебувала в стані війни. У той же час споживання газу в Єгипті в 2015 р склало 78 млрд. куб. м — 16 місце в світі. За прогнозами, в 2020 році споживання газу в Єгипті сягне неймовірно великого обсягу для такої промислово слабозвиненою країни — 100 млрд. куб. м. Таким чином, в найближчі роки більша частина єгипетського газу швидше за все буде спрямована на внутрішнє споживання поряд з імпортом ізраїльського і можливо кіпрського газу.

Ізраїль

Ізраїль був першою країною Східного Середземномор'я, що відкрила родовища газу в цьому субрегіоні. У 2009 році х'юстонська компанія Noble Energy відкрила велике газове родовище Тамар потужністю 8-9 трлн. куб. футів біля узбережжя Ізраїлю, яке було введено в дію в 2013 році.

Унікальний промисловий комплекс в 90 км на захід від узбережжя Хайфи був створений в рекордно короткий термін — за 4 роки (Рис.4). Тільки одне це родовище виробляє достатню кількість газу для вироблення близько 40% електроенергії в країні. Проект Тамар розробляється консорціумом у складі ізраїльських компаній — Delek Drilling, Isramco Negev — 2, Avner Oil Exploration і Dor Gas Exploration і американського нафтогазового гіганта Noble Energy Mediterranean — 36% акцій. Noble Energy також володіє часткою 39,7% в проекті Левіафан і одночасно розробляє родовища газу на шельфі Кіпру. В лютому 2013 року дочірня компанія «Газпрому» — Gazprom Marketing & Trading уклала з ізраїльською компанією Levant LNG Marketing Corporation довгостроковий контракт щодо постачання СПГ з ізраїльського газового родовища Тамар з 2017 року, після запуску заводу з виробництва зрідженого газу.

Рис.4. Головні офшорні газові родовища Ізраїлю.

У 2010 році Noble Energy і її ізраїльський партнер Delek Energy відкрили найбільше родовище Левіафан, потужність якого майже в два рази перевищує продуктивність родовища Тамар і становить близько 22 трлн. куб. футів природного газу (453 млрд куб. м). За оцінками експертів, Левіафан — найбільше з виявлених в 2000-і роки газових родовищ у світі. Тільки одне це родовище може забезпечити Ізраїль природним газом на найближчі 100 років.

На даний час розвідкою і розробкою родовища Левіафан займається консорціум у складі американської компанії-оператора Noble Energy та ізраїльських компаній Delek Group і Ratio Oil Exploration (Рис.5). Розпочатий у лютому 2017 року перший етап розробки родовища включає в себе чотири підводних свердловини, кожна з яких зможе виробляти не менше 300 млн. куб. футів газу в день. Грецька компанія Energean Oil&Gas є другою компанією-оператором в розвідці і розробці родовищ нафти і газу у виключній економічній зоні Ізраїлю. У 2016 році компанія представила план розробки родовищ Тамар і Левіафан, газові ресурси яких оцінюються в 2,4 трлн. куб. футів, а також 33 млн бар. легких вуглеводнів. У серпні 2017 року цей план був схвалений ізраїльським Міністерством. Перспективними родовищами ізраїльського природного газу є також родовища Каріш і Танін, сумарні запаси яких оцінюються в 68 млрд куб. м газу. Ввести в експлуатацію ці родовища Energean Oil&Gas розраховує у 2021 році.

Рис.5. Розробка родовища Левіафан.

У січні 2018 року, за результатами тендеру Міністерства Ізраїлю, грецька компанія Energean Oil&Gas отримала ліцензії на геологорозвідувальні роботи на 5 ділянках на шельфі Середземного моря у виключній економічній зоні Ізраїлю. Ліцензії видані на 3 роки з можливістю продовження на такий же термін. У перший 3-річний період Energean Oil&Gas проведе нові 3D сейсмічні дослідження і обробить наявні дані. За словами міністра енергетики Ізраїлю Дора Юваля Штейніца, Ізраїль має намір стати в майбутньому експортером газу для споживачів в Єгипті, Туреччині, Італії та в інших кра-

їнах Південної Європи, хоча, за його словами, розробка морських родовищ займе не менше 5-10 років.

Ліван

У вересні 2012 року британська компанія Spectrum виявила запаси природного газу в обсязі 25 трлн. куб. футів (710 млрд. куб. м) поблизу узбережжя південного Лівану на кордоні з Ізраїлем. Свій перший раунд ліцензування концесій Ліван провів лише у 2017 році. Причиною затримки в проведенні енергетичних аукціонів стала внутрішня політична нестабільність в країні протягом останніх років. Тендер на 5 нафтогазових блоків на шельфі влада Лівану оголосила ще у вересні 2013 року, але процес затягнувся майже на 4 роки.

Серед більш ніж 40 компаній-учасниць тендеру, проведеного у жовтні 2017 року, значилися ExxonMobil, Royal Dutch Shell, Statoil, «Роснефть» і «Лукойл». Перемогу в тендері здобули французька Total (оператор — 40%), італійська Eni International — 40% і російська АТ «Новатек» — 20%, які утворили консорціум. У грудні 2017 року уряд Лівану схвалив видачу ліцензій консорціуму на розвідку і розробку блоків 4 і 9. В кінці січня 2018 року Ліван підписав зі згаданим консорціумом перші угоди про розвідку і видобуток нафти і газу на ліванському шельфі та у виключній економічній зоні. 14 лютого 2018 року консорціум представив владі Лівану план розвідки і видобутку вуглеводнів. Протягом 2018 року консорціум проведе необхідне дослідження ліванського узбережжя, а розвідувальні бурові роботи на ліванському шельфі Середземного моря передбачається розпочати у 2019 році. Відповідно до угод, консорціум отримав право займатися геологорозвідкою протягом 5-10 років. Якщо комерційні запаси підтвердяться, то учасники консорціуму зможуть отримати право на видобуток газу і нафти протягом 25 років з правом продовження. За умовами угоди, компанії, що входять в консорціум, зобов'язані відкрити офіси в Бейруті і найняти ліванських співробітників, які повинні складати не менше 80% фахівців і робітників,

зайнятих у проєкті. Угодою також передбачається надходження до держбюджету Лівану 55% — 71% доходів від видобутку вуглеводнів на шельфі країни. [5]

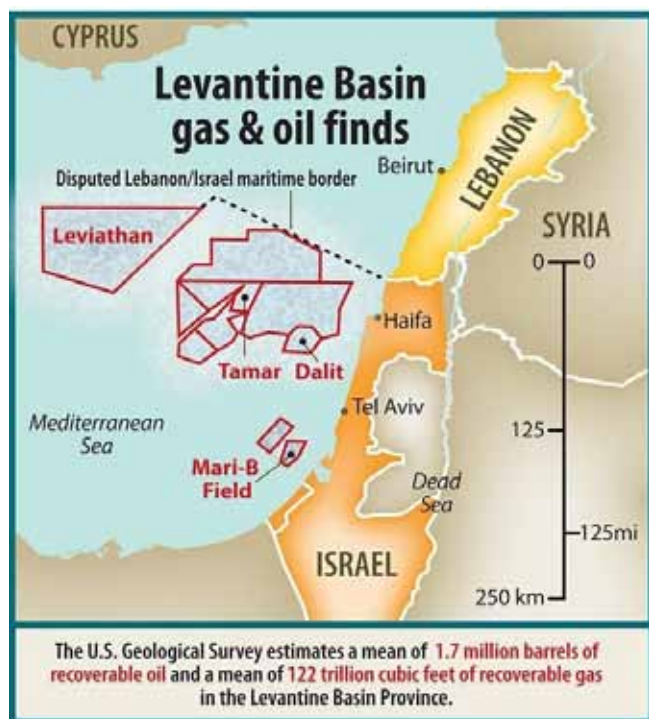

Рис. 6. Левантійський нафтогазовий басейн.

Беручи до уваги конфронтацію між Ліваном та Ізраїлем протягом останніх 70 років, коли відбулося кілька воєн між двома країнами, а також з огляду на нерегульованість морського кордону між ними, не виключено, що при розробці шельфових газових і нафтових родовищ, розташованих поблизу цієї акваторії, закордонні нафтогазові компанії можуть зіткнутися з серйозними політичними і військовими ризиками. У відповідь на спроби ліванської влади силами іноземних компаній почати розробку газових блоків поруч з морським кордоном з Ізраїлем, ізраїльська влада вже неодноразово «радила» цим компаніям «триматися подалі» від спірної прикордонної морської акваторії. У 2010 році Ліван заявив, що північна частина родовища Левіафан знаходиться в його територіальних водах. Ізраїль і Ліван звернулися в ООН з метою уточнення морських економічних кордонів між ними.

Сирія

Тривала громадянська війна, конфронтація з Туреччиною і міжнародні санкції на Сирію практично унеможливили проведення розвідки енергоресурсів в сирійському секторі Середземного моря. Оціночні запаси нафти і газу в країні за станом на 2011 рік становили 2,5 млрд бар. і 300 млрд. куб. м. відповідно, а також 50 млрд тон горючих сланців. У 2011 році в Сирії було видобуто 122 млн бар. нафти і 8,3 млрд куб. м природного газу, що забезпечувало внутрішні потреби і дозволяло продавати нафту європейським країнам. Основними споживачами сирійської нафти до громадянської війни і введення санкцій були країни Європейського Союзу: Німеччина, Італія, Франція, Австрія, Іспанія та Нідерланди. Однак у грудні 2011 року ЄС наклав ембарго на сирійську нафту. В подальшому була введена заборона на інвестування європейськими компаніями коштів в нафтогазову галузь САР. У серпні 2011 року сирійськими геологорозвідувальними компаніями був виявлений великий газonosний пласт поруч з ліванським кордоном в сирійській частині Середземного моря. Геологічні дослідження проводилися також норвезькою компанією Ancis. За даними Дамаського центру стратегічних досліджень, на сирійському шельфі залягають 14 нафтових родовищ, чотири з яких можуть забезпечити рівень видобутку, який можна порівняти з кувейтським.

Загальна сума контрактів, підписаних до кризи російськими компаніями у нафтогазовій сфері Сирії, оцінювалася в 1,6 млрд дол. Першою російською компанією, яка виграла в Сирії міжнародний тендер і уклала контракт на розвідку і видобуток нафти і газу на умовах УРП, була компанія «Татнефть». Росія також закріпила за собою і потенційні родовища Середземноморського шельфу Сирії. З огляду на відносини стратегічного союзу між Москвою і Дамаском, для російських компаній сирійська криза забезпечувала досить сприятливі можливості для проникнення і монопольного закріплення на сирійському ринку енергоресурсів.

У ФОКУСІ: СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

Рис.7. Виключні економічні зони у Східному Середземномор'ї.

В кінці 2013 року сирійський уряд залучив російську компанію «Союзнефтегаз», яка вже працювала на сирійському газовому ринку, для проведення розвідки в своїх територіальних водах. У грудні 2013 року Дамаск підписав угоду з цією компанією про розвиток шельфового буріння в територіальних водах Сирії. У пошуках місця для буріння передбачалося дослідження акваторії площею 2190 кв. км. Зокрема, блок № 2 в цій акваторії знаходиться між містами Тартус і Баніяс і простягається приблизно на 30 км уздовж узбережжя і на 70 км вглиб від берегової лінії. Пов'язані з цим витрати (близько 90 млн дол.) «Союзнефтегаз» брав на себе. Термін дії угоди — 25 років. Розробку шельфового родовища передбачалося проводити в кілька етапів. Інші подробиці угоди не оголошувалися, але очевидно, що вони були максимально вигідними для «Союзнефтегаз», оскільки в ізольованого Дамаска практично не було вибору. Однак у вересні 2015 року компанія «Союзнефтегаз» оголосила про припинення роботи в Сирії з міркувань безпеки. Так що поки що немає ніяких доказів наявності газу на сирійському середземноморському шельфі.

Туреччина

Динамічна економіка Туреччини потребує постійного зростання споживання енергоре-

сурсів. Очікується, що до 2025 року попит на природний газ подвоїться з нинішніх 4,5 млрд. куб. футів на день до 9,0 млрд. куб. м. Газова промисловість Туреччини становить лише 1-2% від зростаючого попиту на газ, тому країна імпортує великі обсяги газу з Росії, Ірану і Азербайджану. З 2016 року Туреччина імпортувала 46,35 млрд. куб. м газу, з яких 38,72 млрд. куб. м були імпортовані по трубопроводах, а 7,63 млрд. куб. м припали на імпорт СПГ, який до Туреччини поставляють Катар, Алжир, Нігерія та інші країни. Споживання нафти в Туреччині станом на кінець 2015 року склало 835 млн. бар на добу. 42% імпортованої нафти надходить з Іраку, 20% — з Ірану, близько 10% становлять частки Росії і Саудівської Аравії.

У 2012 році Туреччина почала пошук родовищ в ВЕЗ Північного Кіпру, однак у 2015 році роботи були припинені через напруженість, що виникла у відносинах між Туреччиною і Кіпром щодо права Туреччини на розробку вуглеводнів у ВЕЗ острова. У 2017 році Туреччина відновила геологорозвідувальні роботи з пошуку нафти і газу на шельфі Середземного і Чорного морів з використанням двох спеціалізованих суден, що дозволяють проводити 2D і 3D-сейсмозрозвідку (Рис.8). У відповідь на намір Кіпру розробляти родовища вуглеводнів в своїх територіальних водах, Туреччина пригрозила укласти угоду про розмежування шельфу з невизнаною ТРПК. Анкара заперечує виключне право Республіки Кіпр на родовище Афродіта і вимагає розділити його з ТРПК.

Рис.8. Спеціалізовані судна 2D і 3D-сейсмозрозвідки.

У ФОКУСІ: СХІДНЕ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я

На початку 2018 року турецько-кіпрське протистояння в Егейському морі помітно посилилося із залученням Греції, як основного союзника Кіпру. Виступаючи 13 лютого 2018 року в турецькому парламенті президент Туреччини Р. Ердоган закликав греків і кіпріотів «не вчиняти помилку» в Егейському морі в питаннях розвідувального буріння в водах ВЕЗ Кіпру, погрожуючи застосуванням ВМС Туреччини. І дійсно, 9 лютого 2018 року Eni повідомила, що її плавуча бурова платформа Saipem 12000 була заблокована кораблями ВМС Туреччини під приводом військових маневрів. Платформа Saipem 12000 веде розвідувальне буріння на блоці 3 в ВЕЗ Кіпру поблизу з кордоном ТРПК. У ніч на 13 лютого 2018 року в районі острова Іміа (тур. Кардак) в Егейському морі сталося зіткнення катерів турецької і грецької берегової охорони. Турецький катер протаранив грецький. В результаті інциденту ніхто з 27 членів екіпажу, які знаходилися на його борту, не постраждав. Прем'єр-міністр Греції А. Ціпрас провів телефонну розмову з прем'єр-міністром Туреччини Б. Йилдиримом, заявивши, що «такі дії підривають греко-турецькі та європейсько-турецькі відносини і порушують міжнародне право». За деякими даними, платформа Saipem 12000 поки що залишається на місці поблизу островів Іміа.

Кіпр

У вересні 2011 року американська компанія Noble Energy розпочала пробне буріння в ВЕЗ Кіпру на родовищі Афродіта, яке є продовженням ізраїльського родовища Левіафан. Обсяги газу на родовищі Афродіта, складають від 3,6 до 6,0 трлн. куб. футів (125-300 млрд куб. м). Однак розробка цього родовища ще не починалася через відсутність остаточного інвестиційного рішення. Родовище Афродіта розташоване у блоці 12 ВЕЗ Кіпру і знаходиться всього на відстані 20 миль на захід від ізраїльського родовища Левіафан.

На початку 2018 року Eni і Total відкрили родовище газу Каліпсо (Calypso) на блоці 6 шельфу Кіпру (Рис.9). Eni є оператором блоку 6 і володіє ним разом з Total в рівних частках. Ліцензії на

блок 6 Eni і Total отримали у квітні 2017 року. Eni працює на шельфі Кіпру з 2013 року і має долі в 6 ліцензіях на блоки в ВЕЗ Кіпру, в 5 з яких є оператором. Площа родовища становить 231 кв. км, а його геологічні запаси попередньо оцінюються в більш ніж 850 млрд куб. м газу. Тобто, кіпрське родовище «Каліпсо» за своїми масштабами таке ж велике, як і єгипетське Зохран. Eni і Total планують почати експортні поставки кіпрського газу у 2020-2022 роках. [6]

Рис.9. Кіпрський шельф.

Кіпрський уряд активно співпрацює з сусідніми державами в нафтогазовій сфері. До теперішнього часу Кіпр підписав кілька рамкових угод з Єгиптом, Грецією і Ліваном про співпрацю у сфері розробки родовищ вуглеводнів. Однак Туреччина неодноразово оголошувала ці угоди «нелегітимними». Так, 6 лютого 2018 року міністр закордонних справ Туреччини М. Чавушоглу в черговий раз назвав єгипетсько-кіпрську угоду від 2013 року про співробітництво в сфері розробки родовищ енергоносіїв на шельфі двох країн «недійсною», оскільки ця угода, на думку міністра, нібито «порушує турецькі права на континентальний шельф на широтах 32, 16 і 18 градусів». [7] В кінці лютого 2018 року Кіпр надіслав офіційний протест в ООН проти порушень Туреччиною її повітряного простору та морської акваторії, закликаючи міжнародне співтовариство «покласти край турецьким провокаціям». Розбіжності щодо використання енергетичних резервів острова поширилися також і на мирні переговори між президентом Кіпру Нікосом Анастасіадесом і лідером турецьких кіпріотів Мустафою Акінчі, який наполягає на тому, щоб розробка газових

родовищ на шельфі острова була відкладена до врегулювання багаторічної суперечки з приводу статусу турецької громади на Кіпрі. Зі свого боку Н. Анастасіадес вважає, що «суверенні права Кіпру не можуть бути предметом переговорів».

Греція

Разом з Кіпром Греція являє собою основні «енергетичні ворота» в Європейський Союз з боку Східного Середземномор'я і Чорноморсько-Каспійського басейну. За даними Deutsche Bank, Греція має родовища природного газу, які «можуть вирішити не тільки всі енергетичні проблеми країни, але і фінансові». Розвідані запаси природного газу на шельфі острова Крит складають 1.5 трлн. куб. м. До 2014 року єдиний діючий грецький нафтопромисел діяв на відкритому ще на початку 70-х років минулого століття шельфовому родовищі біля острова Тасос в Егейському морі.

За загальною кількістю великих і дрібних морів, що омивають територію держави, Греція посідає перше місце в Європі. У цих морях перебуває близько 1400 великих і малих островів. Загальна площа виключних економічних зон Греції складає приблизно 496 000 кв. км, що в 3 рази перевищує площу країни. Здавалося б, що Греція має багато шансів і можливостей для офшорного видобутку вуглеводнів, але за даними FLOW Energy, найменш вивченою країною в регіоні Східного Середземномор'я є Греція, яка залишається третьою ще недослідженою країною в світі після Марокко та Південної Африки на предмет наявності резервів енергоносіїв в її прибережних морських акваторіях.

Перші операції з сейсмозв'язки проводилися в Іонічному морі і на південь від острова Крит у 1995-1999 роках силами спеціалізованої грецької компанії DEP-EKY. Однак, як дуже складне природне середовище району зйомки, так і не менш складні «грецькі бюрократичні процедури» не дозволили виявити економічно рентабельні поклади нафти і газу. У 2013 році норвезька компанія PGS провела перше сей-

смічне дослідження західної ВЕЗ Греції площею 220 000 кв. км, яка включала райони Іонічного і Лівійського морів, однак без істотних результатів. Значною мірою це пов'язано з тим, що буріння доводилося проводити на глибинах моря понад 1500 м і до 5,500 м під морським дном. При цьому витрати на глибоководне буріння коливалися в межах від 70 до 120 млн. дол. на одну свердловину. За попередніми підрахунками експертів, сейсмічні дослідження в глибоководних акваторіях в межах грецьких ВЕЗ в Іонічному морі потребуватиме не менше 27 млрд. євро протягом наступних 40 років. [8]

Всі газопроводи ведуть до Греції

Вперше Ізраїль запропонував країнам ЄС інвестувати в магістральний газопровід (МГП) EastMed в середині листопада 2014 року. Пропозиція була представлена міністром енергетики Ізраїлю Сільваном Шаломом на зустрічі міністрів енергетики з країн Південної Європи в Римі. Пізніше проект був підтриманий Євросоюзом. [9]

Рис.10. Трубопровід EastMed.

У 2015 році трубопровід EastMed був кваліфікований як проект спільних інтересів (PCI), який був включений Європейською Комісією до «Південного газового коридору» (ПГК). Проект EastMed також був включений в останній Десятирічний план розвитку (TYNDP) відповідно до завдання європейських операторів мережі транспортування газу (ENTSO-G) для створення єдиного європейського ринку газу. У 2015-2016 роках, завдяки фінансуванню ЄС

і підтримці консорціуму (Intecsea and C&M), а також міжнародної консалтингової фірми (IHS-Sega), компанія IGI Poseidon завершила дослідження PRE-FEED, які остаточно підтверджують, що проект газопроводу EastMed є «технічно здійсненним, економічно життєздатним і доповнює інші варіанти експорту». [10]

Раніше передбачалося, що Ізраїль і Туреччина до кінця 2017 року укладуть угоду про будівництво газопроводу для поставок газу в європейські країни. У 2016 році після відновлення дипломатичних відносин, перерваних в 2010 році, Тель-Авів і Анкара відновили переговори про будівництво підводного газопроводу довжиною 550 км з ізраїльського родовища Левіафан до турецького порту Джейхан і далі по території Туреччини до Греції. Передбачалося, що до 2019 року Ізраїль почне поставляти цим газопроводом до 30 млрд куб. м. газу щорічно, з яких 10 млрд призначалося б для Туреччини, а 20 млрд транзитом відправлялося б в Європу. Загальна вартість будівництва газопроводу оцінювалася в 2,5-3 млрд. дол. Однак, схоже, що останнім часом Тель-Авів вирішив взяти паузу в переговорах з турецькими партнерами і зосередитися на кіпрсько-грецькому маршруті газопроводу, що, природно, викликало невдоволення Анкари, оскільки участь Кіпру в одному газотранспортному проекті з Ізраїлем може значно посилити позиції Нікосії в її протистоянні з Анкарою.

3 квітня 2017 року у Тель-Авіві в присутності Єврокомісара з питань клімату та енергії Мігеля Каньете міністри енергетики Італії, Греції, Кіпру та Ізраїлю підписали спільну декларацію, в якій підтверджується їх підтримка реалізації проекту МГП EastMed. Як заявив М. Каньете, «Єврокомісія однозначно підтримує цей амбітний проект, оскільки він буде мати велике значення з точки зору безпеки та диверсифікації поставок природного газу до Європи». [11]

До кінця 2017 року були підготовлені техніко-економічні обґрунтування проекту і детальний план робіт. Витрати на проект попередньо оцінюються в 6,2 млрд дол. (5,8 млрд євро) протягом 8 років будівництва — до 2025

року. За словами міністра енергетики Ізраїлю Юваля Штейніца, це буде найдовший і найглибший підводний газопровід у світі протяжністю близько 2000 км, з яких 1300 км пройде під водою, а 700 км — по території Греції. У якості власників газопроводу визначені грецька компанія DEPA та італійська Edison, які також розробляють газопровід-інтерконнектор «Посейдон» (IGI Poseidon) між Грецією та Італією. Заплановані потужності перекачування газу з цього МГП можуть скласти 12-16 млрд куб. м щорічно. Втім, останні відкриття нових родовищ вуглеводнів в субрегіоні Східного Середземномор'я можуть збільшити експорт газу в Європу як по трубопроводу EastMed, так і газозамами у вигляді СПГ в обсязі до 30 млрд куб. м на рік. І це без урахування майбутнього можливого відкриття резервів енергоносіїв.

5 грудня 2017 року, міністри енергетики Ізраїлю, Кіпру, Греції та Італії підписали в Нікосії меморандум про взаєморозуміння щодо підтримки будівництва МГП EastMed, який з'єднає родовища Левіафан (Ізраїль) і Афродіта (Кіпр) з Грецією і далі газ піде по МГП IGI Poseidon (інтерконнектор Греція — Італія) до м. Бріндізі в Італії і по суші в Рим (Рис.11). Кінцева мета будівництва МГП EastMed — зменшити залежність Європи від російського газу. Ще кілька років тому передбачалося, що Єгипет також візьме участь в проекті газопроводу EastMed, проте у 2017 році його представники практично не брали участі в переговорах щодо цього проекту. На наш погляд, для цього може бути декілька причин. Про першу причину ми вже згадували вище, і вона полягає в тому, що обсяги внутрішнього споживання газу в Єгипті настільки великі, що на експорт в найближчі роки залишатиметься не так вже й багато газу. Більш того, Каїр веде переговори про постачання кіпрського газу в Єгипет. З іншого боку, єгипетський уряд не може чекати до 2025 року фінансових надходжень від продажу своєї частки газу по МГП EastMed, оскільки йому треба вже сьогодні годувати неухильно зростаюче населення країни (97 млн. осіб станом на лютий 2018 року).

Рис.11. Міністри енергетики Ізраїлю, Кіпру, Греції та Італії після підписання меморандуму.

З огляду на наявність в Єгипті досить масштабної і сучасної СПГ-інфраструктури, то в перспективі він зможе відправляти газозамами свій СПГ в країни Південної Європи. При цьому не слід забувати, що Єгипет має збудований у 2003-2010 роках наземний **Трансарабський газопровід (ТАГ)**, який являє собою систему газопроводів загальною довжиною близько 1200 км для постачання єгипетського газу в Йорданію, Сирію, Ліван і Туреччину. Четверту і останню ділянку ТАГ між сирійським Халебом (Алеппо) і турецьким Кілісом довжиною 63 км планувалося завершити ще у 2010 році, але цього не сталося через «арабські революції» в Єгипті і Сирії на початку 2011 року. Згідно з проектом, потужність ТАГ на виході в Туреччині мала становити від 5 до 10 млрд куб. м газу в рік. Передбачалося також продовжити ТАГ з Туреччини до Європи, але після того, як у липні 2013 року в Єгипті стався військовий переворот, в результаті якого був усунутий турецький президент Мухаммед Мурсі — лідер єгипетських «Братів-мусульман», відносини між Каїром і Анкарою різко погіршилися й залишаються такими до цього часу, тому продовження ТАГ до Греції по території Туреччини стало неможливим. На даний час єгипетський газ по ТАГ надходить лише в Йорданію, причому досить нерегулярно.

Крім МГП EastMed, Греція може стати кінцевим пунктом ще для двох газопроводів — «**Турецького потоку**» і «**TANAP**».

Що стосується «Турецького потоку» (Рис.12), одну з двох ниток якого також планується ввести в Південно-Східну Європу через Грецію, то до цього часу немає жодних гарантій, що це станеться найближчим часом або навіть в недалекій перспективі. Справа в тому, що через санкції «Газпрому» доведеться самому на 100% фінансувати «Турецький потік», а також можливо одночасно будувати газопроводи «Сила Сибіру» і «Північний потік — 2», якщо до цього дійде справа.

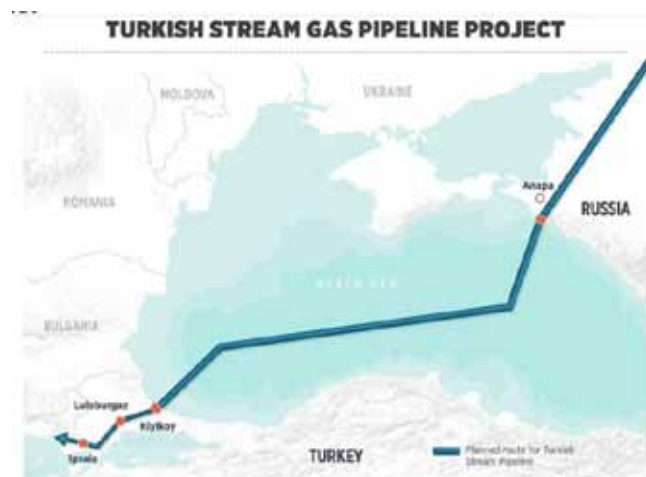

Рис.12. Турецький потік.

За розрахунками самої компанії, у 2019 році «Газпрому» доведеться інвестувати майже 1,9 трлн руб., при цьому потрібно буде погасити боргів на суму понад 20 млрд. дол. Але це ще не вся проблема. Немає ніяких гарантій, що газ по другій нитці надійде в країни Південно-Східної Європи у 2019 року, оскільки інфраструктури, по якій Європа могла б приймати цей газ, до цього часу немає і невідомо — коли вона з'явиться. Справа в тому, що відповідно до норм Європейської Комісії передбачається, що сухопутна частина другої нитки «Турецького потоку» має виконуватися газотранспортними операторами зацікавлених європейських держав. Однак остаточне інвестиційне рішення приймається тільки після надходження достатньої кількості заявок на бронювання потужностей газопроводу (open season). Однак до цього часу таких заявок не надходило. Якщо у європейських партнерів не виникне економічного інтересу брати участь у будівництві газової інфраструктури для прийняття російського

газу з другої нитки «Турецького потоку», то вона буде залишатися деякий час «сухою» на кордоні Туреччини з Грецією.

Що стосується Трансанатолійського газопроводу TANAP (Рис.13), який будується в рамках ПГК, з його європейським продовженням — Трансадриатичним газопроводом TAP, що починається на турецько-грецькому кордоні і закінчується в Італії, то цей проект потенційно є серйозним конкурентом для «Турецькому потоку», незважаючи на те, що основним транзитним учасником обох проектів є Туреччина.

Рис.13. Трансанатолійський газопровід TANAP.

У консорціумі проекту TANAP частка участі 30% належить турецькій BOTAS, 58% — азербайджанській SOCAR і 12% — британській BP. У цього консорціуму вже є 9 європейських потенційних покупців газу, які законтрактували 10 млрд. куб. м. Введення в експлуатацію Трансанатолійського газопроводу намічено на 2018 рік, а Трансадриатичного — на 2020 рік. Поставки газу до Туреччини заплановані на червень-липень 2018 року. Початкова пропускна потужність газопроводу TANAP складе 16 млрд куб. м в рік, з яких до Туреччини буде поставлятися близько 6 млрд куб. м, а в Європу — 10 куб. м, що, звичайно, не може задовольнити потреби країн Євросоюзу. У перспективі потужність газопроводу буде доведена до 24 млрд куб. м, і згодом — до 31 млрд куб. м. Але якщо в перспективі крім азербайджанського газу по газопроводу піде туркменський, казахський та іранський газ, то його потужність може істотно зрости. У всякому разі, Євросоюз не виключає таку перспективу. Так, 15 лютого

2018 року у своєму виступі на прес-конференції за підсумками 4-ої зустрічі міністрів енергетики в рамках засідання Консультативної ради ГТС «Південний газовий коридор» в Баку віце-президент Єврокомісії з енергетики Марош Шефчович заявив, що «Європейський Союз готовий обговорювати можливість підключення до ПГК газопроводів з Ірану, Туркменістану та Казахстану». Один Туркменістан вже сьогодні міг би транспортувати через Азербайджан по газопроводу TANAP до 30 млрд. куб. м газу на рік, але для цього необхідно побудувати **Транскаспійський газопровід (ТГКП)**, угода по якому була підписана на саміті ОБСЄ в Стамбулі ще у 1999 році. З того часу Баку і Ашхабад ведуть переговори вже багато років під пильною увагою Євросоюзу і за його посередництвом, але поки що безрезультатно.

Дійти згоди щодо будівництва ТГКП не вдалося з тієї причини, що через обструкцію з боку Москви до цього часу не врегульовано правовий статус Каспійського моря. З іншого боку, на думку деяких експертів, переговори по ТГКП зтягує Баку, оскільки побоюється, що азербайджанський газ «розчиниться» в туркменському. Справа в тому, що доведені запаси азербайджанського газу, за даними CIA-World-Factbook, станом на 2015 рік становили всього лише 991 млрд. куб. м, менше ніж в Україні (1.1 трлн. куб. м), в той час як запаси туркменського газу становили 17.5 трлн. куб. м. До того ж Туркменістан, за даними за 2015 рік, виробляє майже в 3 рази більше газу (83.7 млрд. куб. м), ніж Азербайджан (29.3 млрд. куб. м). По ТГКП згодом міг би піти також газ з Ірану і Казахстану, тому без ТГКП повноцінного Південного газового коридору не буде. Втім, Туркменістану є кому продавати свій газ. Це Китай, а також Афганістан, Пакистан та Індія — проект газопроводу TAPI, запланований ще у 1995 році.

Висновки

1. Розвідані запаси газу країн Східного Середземномор'я не такі великі, в порівнянні з запасами РФ, Ірану, Катару, Туркменістану та інших країн, проте вони постійно збільшу-

ються. Але найголовніша перевага газових родовищ у цьому субрегіоні полягає в тому, що вони знаходяться буквально поруч з Південною Європою, і газ з них вже сьогодні може надходити на ринки південно-європейських країн шляхом використання газозовів і єгипетської СПГ-інфраструктури. До того ж, на сьогодні в субрегіоні Східного Середземномор'я формується три енергетичних хаби — в Туреччині, Греції та Єгипті, до яких крім газу з цього субрегіону може також бути підведений газ з віддалених країн — Росії, Азербайджану, Туркменістану, Казахстану, Ірану, Іраку і Катару. При цьому все йде до того, що Євросоюз сприятиме всім перерахованим країнам, крім Росії, в доставці їх газу в Європу.

2. З точки зору здорового глузду видається, що лише співпраця між країнами Східного Середземномор'я у сфері розвідки, розробки, видобутку, транспортування і продажу газу може не тільки принести матеріальні дивіденди, а й сприяти врегулюванню політичних розбіжностей і військових конфліктів в субрегіоні. Однак насправді ми спостерігаємо, що напруга у відносинах між країнами субрегіону не тільки не зменшується, але навіть посилюється. Якщо лідери країн субрегіону не усвідомлюють необхідності рівноправного діалогу і кооперації, то всі країни опиняться в програвшій. Видається, що в цій ситуації Євросоюз, як зацікавлена сторона, має активізувати свою посередницьку роль між країнами субрегіону, що знаходяться в конфронтації між собою, і, перш за все, між Туреччиною з одного боку і Кіпром, Грецією, Сирією та Єгиптом — з іншого, а також між Ізраїлем і Ліваном.

3. Ситуація в зоні Східного Середземномор'я, зокрема в Сирії, демонструє, що причинами багатьох локальних конфліктів та інспірованих громадянських війн є боротьба за енергоресурси і шляхи їх доставки до споживачів. Як ми бачимо, унікальна транзитна територія Сирії вже протягом 7 років є ареною проксі-війн, які ведуть між собою Туреччина, Саудівська Аравія, Катар, Іран, Ізраїль, США та Росія. Підтримуючи режим Б. Асада, Росія намагається загальмувати будівництво газопроводів через си-

рійську територію з Катару, Ірану та Іраку, щоб у такий спосіб усунути ці країни як конкурентів у постачанні природного газу в європейські країни. На наш погляд, Росія також об'єктивно зацікавлена в пролонгації міжнародних санкцій проти «союзного» Ірану, оскільки поліпшення відносин між ІРІ і країнами Заходу об'єктивно не відповідає геополітичним інтересам Росії, зокрема в енергетичній сфері. Подібна ситуація виникла також в результаті агресії Москви проти України. Серед низки завдань, які ставила перед собою кремлівська камарилья, здійснюючи агресію проти України у 2014 році, була й енергетична складова — захоплення української газовидобувної інфраструктури на шельфі Чорного моря.

4. Навіть якщо протягом ближчих 3-5 років буде реалізована низка проектів газопроводів в межах ПГК (TANAP-TAP; ТКПП, EastMed, TAG), а також відбудеться нарощування постачання СПГ із Катару, США, Єгипту, Ізраїлю та Лівану в Європу, однак навряд чи це надто послабить монополні позиції «Газпрому» на енергетичному ринку Європи. Незважаючи на те, що за період з 2006 року по 2014 рік частка російського газу в енергетичному балансі Європи знизилась з 40% до 25%, але протягом останніх трьох років завдяки введенню в дію газопроводу «Північний потік-1», незважаючи на всі санкції і напруження у відносинах між РФ з країнами Заходу, спостерігається неухильне нарощування постачання російського газу в країни Європи. Так, у 2017 році «Газпром» експортував в Європу 193.9 млрд. куб. м. газу, що склало 36% в енергетичному балансі європейських країн, що на 14,6 млрд куб. м (на 8,1%) перевищує попередній максимум, досягнутий у 2016 році. Якщо «Газпрому» вдасться збудувати газопровід «Північний потік — 2», то постачання російського газу в Європу може зрости до 250 млрд куб. м на рік і про диверсифікацію джерел постачання газу в Європу можна буде надовго забути. Таким чином, **основний фронт боротьби проти монополії «Газпрому» сьогодні проходить не в Середземному і не в Чорному морях, а в Балтійському морі.** Але виникає питання: чи достатньо буде в Європі тих сил, які зможуть протистояти енергетичній

експансії «Газпрому» і як наслідок — поширенню політичного впливу Кремля в Європі?

5. Стосовно проекту «Північний потік — 2» сьогодні європейські країни розділилися на його прихильників і противників. Одні вважають його суто економічним, інші — політичним. З певними формальними застереженнями щодо необхідності продовження поставок російського газу українською ГТС, проект «Північний потік-2» підтримують якщо не на державному рівні, то на рівні стратегічних нафтогазових компаній такі держави, як Австрія, Німеччина, Франція, Нідерланди. З іншого боку, Єврокомісія, Велика Британія, Хорватія, Румунія, Польща, Словаччина, Литва, Латвія, Естонія, Швеція, Данія і природно Україна намагаються його зупинити. В умовах після анексії Росією Криму та розв'язаної Москвою війни на Донбасі питання про газопровід «Північний потік-2» стало доленосним для України і Європи. На даний час в Євросоюзі розглядається затвердження поправок до Газової директиви Третього енергопакету ЄС від 2009 року з метою її застосування до «Північного потоку-2». Основна юридична мета Третього енергопакету — не допускати ситуацій, коли такі монополісти, як «Газпром», блокуватимуть доступ конкурентів до споживачів за рахунок володіння мережами розподілу газу. Іншими словами, Газова директива передбачає обов'язковий поділ між постачальником, транзитером і розподільником газу, а також забезпечення доступу до газопроводу «третьох сторін», що аж ніяк не влаштовує «Газпром» і Кремль, оскільки повністю знімає політичну складову проекту «Північний потік-2» і значно зменшує доходи «Газпрому» і, відповідно, можливості політичного впливу Кремля на європейські країни. Результат боротьби в Європі навколо проекту «Північний потік -2» залежатиме від того, що візьме гору — принципова солідарність всіх країн Євросоюзу щодо імплементації принципів газових директив Третього енергопакету стосовно «Північного потоку-2» чи вузькі меркантильні інтереси? Результат цієї боротьби також покаже — чи налаштовані країни Євро-

союзу підтримати Україну в її конфронтації з путінською Росією, чи замість серйозної підтримки ми в черговий раз почуємо формальні декларації про підтримку? Хотілося б, щоб в європейських столицях нарешті зрозуміли, що захищаючи Україну, європейці захищають і самих себе від путінської Росії, яка використовує «енергетичну зброю» для поширення свого імперського впливу в Європі.

6. На наш погляд, сьогодні прийшов час повернутися до розгляду ініціативи створення «Енергетичного НАТО», з якою більш як 10 років тому виступили Польща і Франція. Основою цього проекту має бути об'єднання енергосистем в країнах, розташованих на узбережжях Каспійського, Чорного, Середземного та Балтійського морів, що потребуватиме гармонізації співвідношення національних і союзних інтересів країн Євросоюзу, а також поширення європейського енергетичного законодавства на всі країни-члени Євросоюзу і країни-партнери. Видається також, що важливою складовою ревізії і оптимізації енергетичного законодавства Євросоюзу має бути зобов'язання усіх його членів безумовно виконувати усі директиви ЄС в енергетичній сфері, зокрема при укладанні угод з країнами, які не є членами ЄС. Використання Росією енергетичних ресурсів у якості інструменту реалізації своїх імперських геополітичних планів не може бути прийнятним для європейських країн. Саме про це написала група німецьких депутатів Європарламенту і Бундестагу 26 лютого 2018 року у своєму зверненні до європейської спільноти: *«План будівництва другого російського газопроводу через Балтійське море до Німеччини політично розколює ЄС і ставить під сумнів нашу солідарність з Польщею, балтійськими сусідами, Словаччиною, Україною, а також Данією і Швецією. Ці країни вважають, що російський проект прямо чи опосередковано загрожує їхній безпеці енергопостачання. Той, хто порушує європейську солідарність, навряд чи може розраховувати на неї у майбутньому. Без солідарності Європа не йтиме вперед»*. [12]

Бібліографія

1. The Race For Gas Accelerates In The Eastern Mediterranean. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://energyfuse.org/race-gas-eastern-mediterranean-accelerates/>
2. О ситуации в нефтегазовом секторе Египта. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iimes.ru/?p=41555#more-41555>
3. Regional Report Eastern Mediterranean. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldoil.com/Magazine/2018/January-2018/Features/Regijnal-Report-Eastern-Mediterranean>
4. Волович О. Стан і перспективи реалізації Трансарабського газопроводу: шанси залучення України. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/monitor/March2010/16.htm>
5. Геологоразведка на шельфе Ливана. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://neftegaz.ru/news/view/168947-14-fevralya-2018-g-konsortsium-s-uchastiem-NOVATEKa-dolzhen-predstavit-vlastyam-Livana-plan-rabot-na-shelfovyh-blokah-4-i-9>
6. Eni announces a gas discovery Offshore Cyprus. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.eni.com/en_IT/media/2018/02/eni-announces-a-gas-discovery-offshore-cyprus
7. Turkey to explore oil and gas in East Mediterranean, rejecting Egyptian-Cypriot agreement. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.egyptindependent.com/turkey-to-explore-oil-and-gas-in-east-mediterranean-rejecting-egyptian-cypriot-agreement/>
8. East Mediterranean Gas Discoveries: Offshore Security Challenges and «The Greek Case». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nausivios.snd.edu.gr/docs/2014D1.pdf>
9. Israel to formally propose gas pipeline to EU. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.euractiv.com/section/energy/news/israel-to-formally-propose-gas-pipeline-to-eu/>
10. A direct link to new sources for Europe. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.igi-poseidon.com/en/eastmed>
11. Cyprus, Greece, Israel and Italy Sign Joint Declaration on Eastmed Pipeline Project. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.iene.eu/cyprus-greece-israel-and-italy-sign-joint-declaration-on-eastmed-pipeline-project-p3308.html>
12. Північний потік — 2 шкодить Європі: звернення німецьких депутатів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.eurointegration.com.ua/experts/2018/02/26/7078042/view_print/

Росіан ВАСІЛОЙ
Військовий експерт
(м. Кишинів, Молдова)

Безпекові та оборонні ризики в контексті присутності окупаційних військ Російської Федерації в Республіці Молдова

Security and defense risks in the context of the presence of the occupation troops of the Russian Federation in the Republic of Moldova

The current situation in the Transnistria region was laid down in the days of the Soviet Union, when the greatest share of the Soviet offensive forces was dislocated in the Eastern part of the Moldavian Soviet Socialist Republic. Since then, the Russian Federation has been involved into the defence, security and public order sector of the Transnistria region to prevent it from reintegration to the Republic of Moldova and keep Russian presence and influence there. Analysis of this situation allows to shape security and defense risks.

Історія розвитку сектору національної безпеки, оборони та правопорядку в Придністров'ї походить корінням з історії СРСР, адже Радянський Союз на той час створив потенційний плацдарм для здійснення нападу на південну та центральну частину Європи, до якого входили всі логістичні, людські та інфраструктурні аспекти. Найбільша частка наступальних сил була дислокована в східній частині Молдавської Радянської Соціалістичної Республіки, яка на даний момент представляє собою територію Придністров'я. З часів проголошення незалежності і по сьогодні, багато експертів з різних країн, як проросійської так і прозахідної орієнтації, висловили свої погляди на події, що відбувалися після 1990 року. Автор даної

статті намагається проаналізувати ситуацію не з історичної ретроспективи, а через осмислення розвитку національної безпеки, оборони та громадського порядку в контексті молдовської політики інтеграції, зокрема стосовно структур в Придністров'ї, відповідальних за безпеку на кордоні. Окрім того, автор намагається проаналізувати втручання РФ в сектори безпеки, оборони та громадського порядку регіону Придністров'я.

Функціональний аналіз інституцій Придністров'я, відповідальних за безпеку на кордоні

З огляду на перспективи «функціональності» структур, відповідальних за безпеку кордону Придністров'я, існує класична «структура» державного кордону, яка включає «зелений кордон» та «пункти перетину кордону». Всі ці терміни інтерпретуються відповідно до законодавства Республіки Молдова. Якщо їх інтерпретувати у відповідності із нормативно-правовою базою так званої Придністровської Молдовської Республіки [1], то ми ризикуємо розпочати дебати на користь даного утворення, що не є нашою метою. Натомість ми зазначаємо, що нормативно-правова база Придністров'я повністю копіює законодавство РФ, за винятком, хіба що, наступного пункту: «Діяльність в ексклюзивній економічній зоні або в континентальній частині Російської Федерації». [2] Таким чином, до інституцій, відповідальних за так звану «прикордонну» безпеку регіону Придністров'я відносять: Мі-

ністерство державної безпеки ПМР (Ministry of State Security), легітимізоване президентом «Придністровської Молдовської Республіки» в якості органу виконавчої гілки влади, на який покладені питання захисту кордону та спостереження за ним; Міністерство внутрішніх справ ПМР (Ministry of Home Affairs) — виконавчий орган з питань контролю за міграцією, а також Державний митний комітет ПМР (State Customs Committee) — виконавчий орган з питань митного контролю.

Міністерство державної безпеки ПМР

В цій статі автор розглядає лише прикордонні підрозділи та центр спеціальних операцій (загони спеціального призначення чисельністю 2-2,5 тисяч осіб).

Підрозділи прикордонників (border guard units), на базі аналізу інформації з різних джерел з РФ, РМ, ПМР, України та інш., відповідають за захист так званого «кордону» Придністровського регіону. Більше того, на них покладаються завдання ведення розвідки, контррозвідувальних заходів, спеціальних розслідувань з метою гарантування безпеки та територіального суверенітету регіону. Структура підрозділів прикордонників включає чотири рівні:

1 — Стратегічний рівень — забезпечується міністерством державної безпеки;

2 — Оперативний рівень — забезпечується підрозділами прикордонної служби (Border Guard Detachments) — 1500-2000 осіб та полком незалежного козачого прикордонного резерву (Cossacks Independent Reserve Border Guards Regiment) чисельністю 1-1,5 тис. осіб;

3 — Перехідний рівень — складається з шести територіальних прикордонних підрозділів, створених на базі адміністративно-територіального розподілу;

4 — Тактичний рівень — складається з 25 прикордонних пунктів (border guard stations) та 45 пунктів перетину кордону (border crossing points) різного статусу, з яких 22 встановлені на «адміністративному кордоні».

Міністерство внутрішніх справ ПМР (Ministry of Home Affairs)

Так зване Міністерство внутрішніх справ регіону Придністровської Молдовської Республіки, що опікується питаннями міграції включає «Департамент з питань міграції», в якому працюють 300-400 осіб, що є включеними до центрального апарату «міністерства», 8 «районних відділків поліції», а також, як і у випадку з владою на кордоні, так звані пункти перетину кордону. В Республіці Молдова міграційні органи не представлені на державному кордоні, проте функціонують міграційні контрольно-перепускні пункти на «адміністративному кордоні», а також їх північний, центральний та південний територіальні офіси.

Державний митний комітет (State Customs Committee)

Цей орган складається з чотирьох територіальних митних відділів, оперативних підрозділів та 37 митних постів, з яких 13 розміщуються в Зоні безпеки. До складу комітету входять 600-700 осіб. Комітет складається з 6 митниць (customs offices), митних постів вздовж державного кордону та внутрішніх митних постів в Республіці Молдова.

Кадрове забезпечення та підготовка персоналу

У відповідності до вищезазначеного, з інституційної та організаційної точки зору, сепаратистські парамілітарні утворення поділяються у відповідності до секторальної підзвітності Міністерству оборони, Міністерству державної безпеки, Міністерству внутрішніх справ, Міністерству юстиції та митним органам влади ПМР. Ці міністерства, де факто, інтегровані до складу окупаційних військ Російської Федерації. [3]

У лютому 2018 року, Російська Федерація створила небезпечний прецедент для Республіки Молдова, України та інших постімперських країн, як і для інших країн світу, зокрема Сирії, що потрапляють у сферу інтересів РФ. Путін

У ФОКУСІ: ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ПРОТИ УКРАЇНИ

підписав наказ інтегрувати збройні сили самопроголошеної Республіки Південна Осетія до складу Збройних сил Російської Федерації. Викликає занепокоєння той факт, що влада Молдови, зокрема Міністерство закордонних справ та європейської інтеграції Республіки Молдова, так і не спромоглась надати офіційну відповідь на таке рішення Москви, обмежившись у вираженні свого відношення лише колективними діями [4], які впливають зі статусу асоційованого члена ЄС та базуються на Декларації ЄС щодо нещодавнього розвитку подій у Грузії (EU Declaration of the Recent Developments in Georgia), проголошеної на засіданні Постійної Ради ОБСЄ №1174 від 1 лютого 2018 року. [5] З дипломатичної точки зору, влада підстрахувалась в такий спосіб, адже реакція Грузії від 24 січня 2018 року, була наступною: *«Такими провокативними діями, Російська Федерація намагається упередити мирне врегулювання конфліктів та перешкодити потенційному прогресу в ході міжнародних дискусій в Женеві. Дії Росії підривають архітектуру безпеки в Європі та мають на меті дестабілізацію ситуації в широкому регіоні»*. [6] Україна також висловила свою позицію у заяві від 29 січня 2018 року, в якій зазначалось: *«Це наступний небезпечний крок на продовження кремлівської політики дестабілізації Чорноморського регіону, спрямований на підриєв європейської архітектури безпеки»*. [7]

Політика безпеки та оборони сепаратистського режиму фінансово підтримується трьома джерелами, одне з яких є прямим, і два — опосередковані. Перше джерело фінансування — з бюджету Придністровського регіону. За офіційними даними самопроголошеної влади, 20,7% всіх витрат в регіоні Придністров'я спрямовується на оборону, безпеку та забезпечення громадського порядку (з них — близько 31,6 % витрат спрямовується на оборону і 68,4% на безпеку та громадський порядок). [8] Бюджет регіону Придністров'я на оборону, безпеку та забезпечення громадського порядку (перше джерело фінансування) продовжував зростати у період з 2015 по 2017 роки. У 2018 році, спостерігався незначний спад з огляду на економічну кризу попередніх років. Хоча від-

бувався незначний спад у фінансуванні сектору безпеки та оборони Придністров'я, можна зазначити, що бюджет, призначений на фінансування даного сектору, не падав нижче показника у 1,4% ВВП Придністровського регіону.[9]

Другим джерелом фінансування військових структур Придністров'я є РФ, яке, за нашими оцінками, вдвічі більше за фінансові ресурси бюджету Придністров'я.

Третє джерело фінансування є результатом «ікряної дипломатії»³, яка проводиться владою Республіки Молдова, і є непрямим джерелом фінансування. Тут маються на увазі контракти на закупівлю електроенергії з Молдовської ДРЕС на березі Кучурганського ліману (Cuciurgan Power Plant). Купуючи електроенергію даного підприємства на лівому березі р. Дністер, молдовська влада фінансово підтримує придністровський сепаратизм.

Доступ придністровських економічних агентів на іноземні ринки, без контрибуцій в національний бюджет Республіки Молдова, є іншим інструментом непрямого фінансування сепаратизму в Придністров'ї. Тут мається на увазі експорт продуктів на європейський ринок за рахунок розширення Угоди про глибоку та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ГВЗВТ) на регіон Придністров'я. Переваги, що надаються Молдові європейським ринком не повинні сприяти посиленню позицій режиму в Тирасполі, включно з наданням надприбутків монополістичному холдингу «Шериф». На думку автора, доступ бізнесу з «лівого берега Дністра» на європейський ринок має надаватися у відповідності із законодавством Республіки Молдова, а також відповідати міжнародним нормам та її зобов'язанням. Отже, третім інструментом фінансування сепаратистського придністровського мілітаризму є активність економічних агентів. За даними експертів з обох боків р. Дністер, тираспольська ГО «Спілка мисливців

3 Примітка перекладача: термін «ікряна дипломатія» вперше згадується в дослідженні 2012 року «Икорная дипломатия: Как Азербайджан добился молчания Совета Европы» німецької громадської організації «Європейська ініціатива стабільності», на позначення лобістської стратегії Азербайджану, в основі якої дорогі подарунки та запрошення іноземних політиків за рахунок приймаючої сторони.

У ФОКУСІ: ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ПРОТИ УКРАЇНИ

та рибалок» використовувалась в останні роки для закупівлі товарів подвійного призначення, серед яких закупівля камуфляжної тканини, яка використовується як російськими окупаційними військами, так і парамілітарними структурами сепаратистського режиму в Тирасполі. Та ж сама організація проводила закупівлі легких бронезилетів (200-300 штук) з четвертим рівнем захисту.

Іншою проблемою, на нашу думку, є система підготовки парамілітарних сил сепаратистського режиму, зокрема в частині, що стосується Військового інституту міністерства оборони Придністровської Молдовської Республіки імені генерал-лейтенанта О. Лебеда та Тираспольського Суворовського військового училища. Військовий інститут ім. О. Лебеда був заснований як незалежний освітній заклад у 2008 році і щороку випускає 60-70 молодих офіцерів за наступними спеціальностями:

- Командування військовими підрозділами (піхотними, танковими);
- Артилерійські підрозділи;
- Освітня діяльність сухопутних сил (політичні інструктори, пропагандисти).

Таким чином, за чотири роки навчання готується військовий персонал для дій, спрямованих проти Республіки Молдова та України. Близько 400 офіцерів закінчили цей інститут у 2012-2017 роках. Викладачі та професори в ньому — це діючі військові сепаратистських парамілітарних структур та офіцери окупаційних військ Російської Федерації.

Тираспольське Суворовське військове училище є другим військово-освітнім закладом, діяльність якого спрямована на дітей та підлітків. Дана освітня установа була заснована у 2017 році, за прямого сприяння Міністерства оборони РФ, окупаційних військ в Республіці Молдова та заступника голови уряду Російської Федерації Дмитра Рогозіна. Сепаратистський режим у Тирасполі в 2017 році виділив на функціонування училища 2 783 000 придністровських рублів (близько 3 мільйонів молдовських лей). [10] Першим начальником училища став генерал-майор Олександр Касьянов [11], колишній

начальник Московського Суворовського училища та спецпризначенець радянського КДБ і російського спецпідрозділу ФСБ «Вимпел». На даний момент начальником училища є майор Сергій Александров (Serghei Alexandrov), випускник 1992 року Севастопольської школи мічманів і прапорщиків.

Не варто залишати поза увагою внесок політичних фігур, які є частиною управлінського процесу в Республіці Молдова, зокрема Демократичну партію. Так, Миколай Дудогло (Nicolai Dudoglo), будучи депутатом парламенту Республіки Молдова, у листі, адресованому сепаратистським лідерам Тирасполю, просив зарезервувати 10 місць для дітей з адміністративно-територіальної одиниці Гагаузія для навчання в Тираспольському Суворовському училищі. Загалом, близько 210 дітей 5-9 класів проходять підготовку за навчальними програмами Московського Суворовського військового училища Міністерства оборони Російської Федерації. Той факт, що очільниками даних навчальних закладів є офіцери зі спеціальними військовими знаннями, допомагає зробити висновок, кого саме вони готують для сепаратистських парамілітарних сил. Крім того, підготовка у даній військово-спеціальній освітній установі також і дітей з регіону Гагаузія за прямими запитами молдовських політиків створює фактор ризику стабільності південних регіонів Республіки Молдова.

Оперативна група російських військ (GOTR/OGRT) та її роль в якості «миротворців»

Окупаційні війська, будучи частиною Західного військового округу Російської Федерації, започаткували нову тренувальну фазу «миротворчої операції», що складається з:

- тактичної підготовки (диверсійно-розвідувальні групи, снайпери (снайпери-розвідники);
- управління авіацією та артилерією для знищення позицій противника;
- військова інженерія;
- вогнева підготовка, включаючи керування протитанковими ракетними комплексами [12];

У ФОКУСІ: ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ПРОТИ УКРАЇНИ

- захист від зброї масового ураження;
- техніка ведення бою;
- форсування річки Дністер (серпень 2017 року);
- навчання танкового батальйону (вересень-жовтень 2017 року), як частина розширених навчань Російської Федерації «Запад 2017». [13]

Якщо у 2016 році загалом було організовано 48 військових навчань, то у 2017 році було заявлено про проведення 150 військових навчань, а кількість фактично проведених навчань сягнула двохсот. У перші три місяці 2018 року було проведено 54 військові навчання. Якщо темпи проведення військових навчань будуть на тому ж рівні, то до кінця 2018 року ми маємо очікувати на проведення близько 300 навчань.

На додаток, нещодавно спостерігалось нарощування російських «атак» в регіоні Придністров'я, як і «сепаратистських наступів» різного рівня в Москві. Кількість даних «наступів» наростала напередодні 18 березня 2018 року, тобто перед президентськими виборами в РФ, що підтверджує відкриту підтримку Росією сепаратистської влади Придністров'я.

В цілому, під час виборів президента РФ на території Республіки Молдова було відкрито 27 виборчих дільниць, з яких 3 — на території, контрольованій законною, офіційно визнаною владою, а інші 24 — на території Придністров'я (включно з військовими частинами окупаційних військ). Відкривши таку велику кількість виборчих дільниць на непідконтрольній конституційній владі Республіки Молдова території, мотивуючи це рішення наявністю великої кількості російських громадян на даних територіях, Росія мала на меті закріплення ідеї поширення «русского мира» на даний регіон.

В цьому контексті слід зазначити, що командувач оперативної групи окупаційних військ Російської Федерації, полковник Дмитро Зеленков (Commander of the Operational Group of the Troops of Occupation of the Russian Federation, Colonel Dmitry Zelenkov) брав активну участь в організації виборчого процесу в Придністров'ї, включно з військовими частинами розташованими у Зоні безпеки (пости так званої мирот-

ворчої місії). Ймовірно залучення російських високопосадовців, зокрема Дмитра Лоскутова, головного радника віце-прем'єра Дмитра Рогозіна та генерал-лейтенанта Володимира Манченка, заступника президента російської організації «Офицерское братство» в дані процеси викликає занепокоєння. Останній з перелічених осіб воював у 1991-1992 роках проти конституційного режиму Республіки Молдова, проходив службу у 14-й Гвардійській Армії разом з військовослужбовцями сепаратистських парамілітарних військ.

Беручи до уваги демонстративну зневагу Російської Федерації по відношенню до суверенітету Республіки Молдова, що знайшла відображення в односторонньому рішенні відкрити виборчі дільниці на лівому березі р. Дністер та активну участь у виборчому процесі російських військових високопосадовців, викликає занепокоєння брак реакції зі сторони влади Республіки Молдова у відповідь на дії Росії.

Висновки

На нашу думку, за 27 років незалежності жодна з ініціатив врегулювання Придністровського конфлікту не була вдалою. Причиною цього є той факт, що до сьогодні влада Республіки Молдова не має офіційно затвердженої політики вирішення Придністровського конфлікту. Ми спостерігаємо значне нарощування воєнної активності окупаційних військ Російської Федерації, що діють під прикриттям миротворчої місії. Молдова опинилась в стані заручника підписаних угод, всупереч національним інтересам. Спостерігається пряме втручання спецслужб Російської Федерації у внутрішньополітичну ситуацію в Республіці Молдова.

Офіційна влада Молдови «заохочує» сепаратизм через контракти продажу електроенергії з Молдовської ДРЕС. Самопроголошена влада Придністров'я продовжує застосовувати методи шантажу та тактику створення перешкод, наприклад відкриття КПП між селами Гура-Бикулуй та Бичок (у Зоні безпеки). Зона безпеки є воєнізованою, всупереч положенням

У ФОКУСІ: ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ПРОТИ УКРАЇНИ

діючих угод, і не підпадає під спостереження моніторингової місії ОБСЄ в Молдові, що в свою чергу погіршує ситуацію та не сприяє інформуванню міжнародних партнерів, зокрема, ниніголовуючої в ОБСЄ Італії, про реальний стан справ в регіоні. Залишається сподіватись, що на позицію ОБСЄ в питанні виведення російських військ вплине заява Франко Фраттіні, спеціального представника ОБСЄ з питань врегулювання Придністровського конфлікту.

Надмірна мілітаризація регіону використовується в якості ширми російськими військами, а прецедент «поглинання» так званих збройних сил Придністров'я Міністерством оборони РФ,

ФСБ та МВС РФ може мати негативні наслідки для Республіки Молдова та України. Брак жорсткої позиції зі сторони молдовської влади на зухвалі дії Росії викривають несистемні підходи, що підриває позиції Республіки Молдова в процесі врегулювання Придністровського конфлікту. Хто в цьому сенсі зможе гарантувати, що Молдова не стане ціллю військової агресії Росії після України? Відповідно до доктрини В. Герасимова [14], окупаційні війська РФ готові до будь-яких конвенційних і неконвенційних операцій, а характер їх підготовки в регіоні Придністров'я лише підтверджує даний факт.

Бібліографія

1. Закон ПМР «Про державний кордон Придністровської Молдавської Республіки». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vspmr.org/legislation/laws/zakonodateljnie-akti-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-v-sfere-konstitutsionnogo-stroya-osnov-pravoporyadka-a-takje-deyatelnosti-organov-gosudarstvennoy-vlasti-i-upravleniya/zakon-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-o-gosudarstvennoy-granitse-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki.html>
2. Закон РФ «Про державний кордон Російської Федерації». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/9033575>
3. Policy Brief «Security and defense risks in the context of the Transnistrian conflict settlement». IDIS “VIITORUL”. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.viitorul.org/files/PB_BORDER_SEGMENT_PRINT_2_14.06.17_FINAL.pdf
4. Лист Міністерства закордонних справ і європейської інтеграції Республіки Молдова. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://3.bp.blogspot.com/-IpmUtEi7q4s/WrHolSsI6LI/AAAAAAAAA48/Z9zwzAik1cQJWLZVIMplTt1b_8HFJ11_gCLcBGAs/s1600/29066615_1215226031948121_267652182814228480_o.jpg
5. EU Statement on recent developments in Georgia. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.osce.org/permanent-council/370796?download=true>
6. Statement of the Ministry of Foreign Affairs of Georgia. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://www.mfa.gov.ge/News/sagareo-saqmeta-saministros-ganckhadeba-ashsh-\(1\).aspx?lang=en-US](http://www.mfa.gov.ge/News/sagareo-saqmeta-saministros-ganckhadeba-ashsh-(1).aspx?lang=en-US)
7. Коментар МЗС України у зв'язку із ратифікацією Держдумою РФ угоди про порядок входження окремих підрозділів збройних сил самопроголошеної «Республіки Південна Осетія» до складу збройних сил РФ. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/8446-komentar-mzs-ukrajini-u-zvjazku-izratifikacijeu-derzhdumoju-rf-ugodi-pro-poryadok-vkhodzhennya-okremih-pidrozdiliv-zbrojnihsil-samoprogholoshenoji-respubliki-pivden-na-osetija-do-skladu-zbrojnihsil-sil-rf>
8. Закон ПРМ «Про республіканський бюджет на 2018 рік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

У ФОКУСІ: ЗАХІДНИЙ ФРОНТ ПРОТИ УКРАЇНИ

<http://president.gospmr.org/pravovye-akty/zakoni/zakon-pridnestrovskoy-moldavskoyrespubliki-o-respublikanskom-byudjete-na-2018-god-.html>

9. <http://viitorul.org/ro/content/sistemul-de-ap%C4%83rare-cenu%C8%99%C4%83reasa-republicii-moldova-cuo-pondere-de-04-%C3%AE-n-pib>
10. Закон ПМР «Про республіканський бюджет на 2017 рік». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://president.gospmr.org/pravovyeakty/zakoni/zakon-pmr-o-respublikanskom-byudjete-na-2017-god-.html>
11. «Гагаузія отримає свою квоту в 10 місць в новому суворовському училищі». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.enigagauziya.md/2017/05/18/%D0%B3%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D1%83%D0%B7%D0%B8%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82-%D1%81%D0%B2%D0%BE%D1%8E-%D0%BA%D0%B2%D0%BE%D1%82%D1%83-%D0%B2-10-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82-%D0%B2-%D0%BD/>
12. <http://viitorul.org/ro/content/federa%C8%9Bia-rus%C4%83-%C3%AE%C8%99i-reconfirm%C4%83-pozi%C8%9Biadestabilizatoare-%C3%AE-n-republica-moldova>
13. <http://viitorul.org/ro/content/retorica-diplomatic%C4%83-nu-poate-ascunde-faptul-c%C4%83-trupele-militare-ruse%C8%99ti-func%C8%9Bioneaz%C4%83-%C3%AE-n>
14. В.Герасимов «Цінність науки у передбаченні». [Електронний ресурс]/ВПК. — Режим доступу: <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>

Центр глобалістики «Стратегія XXI»
(м.Київ, Україна)

Вибори президента РФ в окупованому Криму: «операція явка»

Elections of the Russian president in the occupied Crimea: Operation 'Voting Turnout'

The results of the presidential elections of 18 March 2018 in Russia were easily predictable, as well as in Crimea. The Kremlin has repeatedly stated that voting results in Crimea should become a “second referendum”, that is, a demonstration of the legitimacy of annexation of the Ukrainian peninsula by Russia. The Crimean occupational administration, in order to hold onto power, coped with the instructions of the Kremlin and draw one of the highest scores in Russia. In general, in Crimea, the situation both with the voting turnout and with the results of the elections was complex and required additional manipulations from the authorities. Neither during the elections nor for today, there is no open data on the turnout of the voters by district, as well as the preliminary results of the counting of votes.

Результати президентських виборів 18 березня 2018 року в Росії були легко передбачувані, як і хід їх проведення в Криму. В Кремлі неодноразово заявляли, що голосування в Криму має стати «другим референдумом», тобто демонстрацією легітимності приєднання українського півострова до Росії. Тимчасова окупаційна адміністрація, аби всидіти на своєму місці, впоралась із вказівками Кремля і намалювала одну з найвищих явок по Росії. [1] В обсягах фальсифікації «волевиявлення виборців» довелося конкурувати лише з маріонетковим режимом у Чечні, а відтак вдалось створити привід для такого ж передбачуваного, як і самі вибори, ще одного сюжету пропагандистської машини

— кримчани віддячують Путіну за приєднання півострова. Призначені на четверту річницю анексії Криму, формальні «вибори без вибору» здається були покликані лише для того, щоб нагадати росіянам про виключну роль Путіна в становленні «сильної» Росії, а кримчанам — про те що «кримнаш» і це заслуга Путіна.

Орієнтування щодо бажаного рівня явки було проведено на нарадах в Кремлі ще за місяць до виборів — в лютому. Тоді, зазначалось що загальна явка по Росії має бути не меншою ніж на виборах президента у 2008 році, коли балотувався Дмитрій Медведєв, — 69, 81% в середньому по країні, тоді ж було визначено, що в Криму явка має бути не нижчою ніж на референдумі про приєднання — 89,5%, а в Севастополі — 83,1%.

У відповідності з проектом «Мегаполіс» по мобілізації громадян штабу адміністрації президента РФ, кожному з членів партії «Единая Россия» потрібно було привести на вибори визначену кількість виборців в залежності від статусу депутата. Так депутат сільської ради мав привести 20 виборців з паспортними даними, депутат районної ради — 30 виборців і далі в залежності від посади. [2]

Операція «Явка». Як влада заманивали виборців на дільниці.

В цілому по Криму ситуація як з явкою, так і з результатами виборів була складною і потребувала додаткових маніпуляцій з боку влади. **Ані під час виборів, ані на сьогоднішній день, немає відкритих даних про явку виборців по районах, а також про попередні результати**

підрахунку голосів. Також кримська окупаційна влада не погребувала додаванням зайвих 18 тис. виборців

Для мобілізації електорату влада півострова вдалась до масштабного святкування «кримської весни», ще в листопаді минулого року Кремль поставив регіонам завдання перетворити вибори на свято, і в такий спосіб заманити більше виборців⁴. За кращими радянськими практиками, на дільницях організувались ярмарки, працювали буфети та дитячі кімнати, завозились дефіцитні продукти.

Були застосовані новітні методи таргетованої агітації, випробувані під час президентських виборів у США, коли для різних цільових аудиторій використовувались різні інструменти впливу і канали зв'язку. Якщо на бюджетників та адміністративно залежний електорат здійснювався тиск через їх установи із погрозами звільнення, то численні проекти в соціальних мережах були орієнтовані на електорат віковим діапазоном 18-39 років: в Instagram проходив флешмоб, де учасникам пропонувалось зробити фото з дерев'яним хештегом «я обираю президента» і отримати за це останню модель iPhone X; в соціальній мережі «Вконтакте», «чоловічий журнал» Maxim за підтримки ФСБ створив паблік «Тільки для взрослых» завданням якого стало розповсюдження порно-контенту та вірусних відео із закличками прийти на вибори.[3]

Digital-стратегія президентських виборів стартувала ще в серпні 2017 року, ведучу роль в ній відігравала найбільша російська інтернет-компанія Mail.Ru Group, яка виступає власником соціальних мереж «Вконтакте» і «Одноклассники» та охоплює 90% російських користувачів інтернету, а також всім відома фабрика тролей Пригожина. Якщо у 2016 році головним помічником, що допоміг американському електорату визначитися з «правильним» кандидатом на виборах США став Фейсбук, маніпуляції в якому

проводились на основі аналізу великих масивів даних компанії Cambridge Analytica, то на виборах в Росії Mail.Ru Group стала інструментом забезпечення високої явки та привела на дільниці молодь, яка не сприймає телебачення як джерело інформації, отримує її з інтернету, і за своєю суттю є аполітичним та інертним прошарком електорату в регіонах.[4] В суспільну свідомість кримчан, кремлівські політ-технологи заклали нову установку — Путін не лише лідер пенсіонерів та бюджетників, що ностальгують за радянським союзом та радіють поверненню Криму в «лоно Росії», а й молоді.

Святковий настрій намагались створити і телеканали, де запанував режим цензури з установкою «подаєм лише позитив». В передвиборчий період та перший тиждень після виборів головним російським телеканалам і низці підконтрольних ЗМІ надійшла вказівка з Кремля зачистити ефір від будь-якого негативу, який потенційно міг би затьмарити святковий настрій електорату, фільтрувалися всі новини пов'язані з діями російських військових в Сирії, а обов'язкові теми України та США подавати без зайвої істерії. У висвітленні передвиборної кампанії існували свої особливості, зокрема ігнорування заяв та поїздок інших кандидатів; заборона на згадку про кандидата від КПРФ, Павла Грудініна, якого з початку року жодного разу так і не пустили на федеральні канали, заборона на подання інформації про Путіна разом з іншими кандидатами в одній новині, навіть якщо це повідомлення ЦВК — діючий президент мав бути в одній новині, а всі інші кандидати — в іншій; заборона на розміщення будь-якої негативної новини поруч із сюжетом про Путіна або оцінок його діяльності. Головний посил — не існує жодних авторитетів, які б могли б давати оцінки діяльності президента. **Штучний інформаційний вакуум в Росії і Криму, спрацював і продовжує працювати не стільки на президентські вибори 2018, а скоріш на виборчу кампанію-2024 — закладається підґрунтя щоб через 6 років прийшов «свій кандидат».** Прокремлівські політологи ставлять ставку на те, що Навальний до того часу «здується», але не виключено що з'явиться хтось ще. [5]

⁴ Зокрема, 29 листопада — 2 грудня 2017 року Кремль влаштував семінар про необхідність перетворення виборів на свято та залучення більшої кількості виборців на виборчі дільниці, орієнтований на віце-губернаторів із внутрішньої політики та політичних представників президента в регіонах.

У ФОКУСІ: НЕЗАКОННІ ВИБОРИ В КРИМУ

Дивним чином співпало за часом з проведенням президентських виборів в Росії і ув'язнення нардепки Н. Савченко в Україні, що вписується в загальну картину медіа-маніпуляцій вже в українському сегменті інформпростору. Показовою є оцінка однієї з російських інформагенцій: «Судя по сегодняшней украинской политической повестке, внимание широкой общественности уже привлечено к скандалу с Надеждой Савченко и подковёрным играм во властных верхах. В свете этих событий крымская тема уже прак-

тически не выделяется на общем информационном фоне». [6]

Як проходили вибори у Севастополі

Влада Севастополя, не сподіваючись на активність виборців з моменту відкриття виборчих дільниць вдалась до методичних фальсифікацій. Про це говорить аналіз явки виборців станом на 10.00, 12.00, 15.00 та 18.00, дані про яку були опубліковані на сайті Севвиборчкому (див. Табл. 1 нижче):

Табл. 1. Аналіз явки виборців на президентських виборах в м. Севастополь

Територіальні виборчі комісії	Виборців	Явка (станом на годину)			
		10.00	12.00	15.00	18.00
Балаклавська	39804	15,3	37,8	56,0	64,9
Гагарінська	108380	12,1	33,5	54,2	64,6
Ленінська	89962	16,2	37,2	57,5	67,4
Нахімовська	88493	13,5	33,7	56,0	65,7
Всього	326639	14,0	35,1	55,8	65,7

Джерело: Сайт Севвиборчкому

Як видно з таблиці явка виборців поступово зростала з часом і була більш-менш рівномірною по районам. Така ситуація не є природною для Севастополя. Досвід багатьох виборчих кампаній свідчить, що в Балаклавському та Нахімовському районі, де превалує сільське населення, значну частину якого доставляють на виборчі дільниці організовано — автотранспортом, пік голосування приходиться на 15.00. На 18.00, процент явки в Ленінському та Гагарінському районах, зазвичай, відчутно відрізняється від Балаклавського та Нахімовського. **Така рівномірна явка виборців по всіх районах протягом дня свідчить про свідомі фальсифікації, а офіційно оприлюднена явка на рівні 71,44% може свідчити про те, що реально прийшло на виборчі дільниці не більше 50%.**

Такий висновок опосередковано підтверджує і голова севастопольської виборчої комісії О. Петухов, який на прес-конференції на прохання журналіста прокоментувати, чому на виборах губернатора Севастополя у вересні 2017

року явка виборців була майже в 2 рази нижчою (34,21%) розгублено відповів: *“Навіть не знаю що сказати. Можливо тому, що це найважливіша політична подія для нашої країни”*. Цікава, хоча на перший погляд здається не зовсім адекватною, думка з цього приводу голови севастопольського регіонального відділення організації «Російське товариство політологів» Дар’ї Маковської. Вона вважає, що явка виборців в Севастополі на виборах президента значно перевищила показники, зафіксовані на губернаторських виборах у вересні минулого року внаслідок глибокого емоційного зв’язку населення з особою діючого президента Росії Володимира Путіна: *«Відбувається персоніфікація влади, у більшості населення влада асоціюється з особистістю. І ті грандіозні цивілізаційні події, які відбулися в 2014 році, природно, асоціюються з Володимиром Путіним, люди вдячні йому за це.»* Разом з тим низька явка на губернаторських виборах, на її погляд, пов’язана *«з менталітетом севастопольців, який більше спрямований на зовнішньополітичні виклики»*.

У ФОКУСІ: НЕЗАКОННІ ВИБОРИ В КРИМУ

Що стосується розподілу голосів між кандидатами у президенти в Севастополі та Криму, високий процент голосів відданих за Путіна скидається на правду, з огляду на те, що населення Севастополя в переважній більшості зомбовано монархічно-мілітаристською ідеологією путінізму. Цьому сприяють як мінімум два фак-

тори — великий відсоток військовослужбовців Чорноморського флоту та Південного військового округу, а також військових пенсіонерів і членів їх сімей.

Решта кандидатів в місті просто не сприймається, а до таких як Явлінський, Собчак, Сурайкін відношення взагалі вороже

Табл. 2. Результати президентських виборів в м. Севастополь та в цілому по Росії, розподіл голосів між кандидатами у президенти

Кандидат	Суб'єкт висування	м. Севастополь, %	Росія, %	Крим, %
Путін Володимир Володимирович	Самовисуванець	90,19	76,66	
Грудінін Павло Миколайович	КПРФ	3,59	11,8	
Жириновський Володимир Вольфович	ЛДПР	2,89	5,66	
Собчак Ксенія Анатоліївна	Партія “Грані”	1,27	1,67	
Явлінський Григорій Олексійович	Партія “Яблуко”	0,37	1,04	
Титов Борис Юрійович	Політична партія “Партія Росту”	0,37	0,76	
Сурайкін Максим Анатолійович	Комуністична партія комуністи Росії	0,24	0,68	
Бабурін Сергій Миколайович	Народний союз	0,24	0,65	
Явка		71,44	67,49	63,86

Порівнюючи результати виборів в м. Севастополь і загальноросійські результати, кидається у вічі, що по таблиці рейтингу вони ранжовані однаково. Така ситуація не зовсім реальна, і може свідчити про повсюдне застосування адміністративного ресурсу.

Роль кримських татар як електорату в окупованому Криму

Шляхом погроз і підкупів російська влада намагалась отримати високу явку і серед кримських татар, як корінного народу Криму. В цьому контексті цікавим є коментар Мустафи Джемілева, уповноваженого представника президента України у справах кримськотатарського народу: *«Крым на выборах для Путина имел особое значение. Было важно для него, чтобы коренной народ показал картинку массового участия в выборах и якобы радости от того, что Крым находится в составе России. На это было потрачено много энергии и средств. Вместе с угрозами татарам были и попытки материального подкупа. Пытались подкупить не самих избирателей, а тех, кто организовывал процесс»*. [7] Статистичні дані щодо участі кримських татар у виборах є сфальсифікованими, як і дані щодо чисельності кримськотатарського населення на півострові, адже коли росіяни проводили перепис населення після анексії дані про цілі поселення штучно занижувались. В останні роки політика «вичавлювання» кримських татар з Криму, як і їх «приручення» знаходилась на жорсткому контролі Кремля. За даними ЦВК Курултаю явка кримських татар на вибори президента попри залякування не перевищила 10%. [8] Камери спостереження на дільницях в місцях компактного проживання кримських татар зафіксували низьку явку. Це також підтверджує голова Меджлісу кримськотатарського народу Рефат Чубаров.

Для того, щоб продемонструвати явку на виборах серед кримських татар 17 лютого 2018 р. в Сімферополі окупаційна влада провела позачерговий з'їзд кримських татар проросійської орієн-

тації, на якому створили підконтрольну Кремлю «Раду кримських татар», до неї увійшли 15 осіб зі сфер духовенства, спорту, культури, освіти та медицини. Зокрема, серед членів новоствореної ради — підконтрольний Кремлю муфтії Криму Еміралі Аблаєв, що давно вже втратив авторитет серед кримських татар та не вважається духовним лідером, і його заступник Айдер Ісмаїлов, а також член ради з міжнаціональних відносин при президенті Росії Ескендер Біляков. Учасники форуму закликали кримських татар прийти на вибори президента та демонстрували фільм про «досягнення» Росії за чотири роки окупації. Таким чином, була проведена чергова спроба залучити кримських татар у передвиборчий процес, включити їх в єдину структуру «русского мира» і привести їх на вибори, які не визнаються з точки зору міжнародного права. Під час виборів президента Росії в Криму кримські татари не організовували масштабних мітингів через залякування. Проросійська «Рада кримських татар» стала спробою створити посередницький орган між кримськотатарським народом та окупантом і продемонструвати міжнародній спільноті, що корінний народ півострова визнав анексію Криму. [9]

Реакція міжнародної спільноти на проведення виборів у Криму. Що означає політика невизнання?

ВРУ визнала нелегітимність виборів президента Росії на території анексованого Криму шляхом прийняття постанови №8168-1, за яку проголосували 255 нардепів. У заяві Верховна Рада закликала *«міжнародне співтовариство застосувати додаткові санкції до осіб, причетних до організації виборів в Криму й проведення незаконного голосування»* [10], назвав вибори в Криму «черговим порушенням міжнародного права» і президент Порошенко, до нев'їзних списків сайту Миротворець було додано 17 тис. кримчан, що брали участь в організації виборів на півострові, однак стратегічне бачення України щодо повернення Криму від цих заяв та дій так і не стало більш окресленим.

У ФОКУСІ: НЕЗАКОННІ ВИБОРИ В КРИМУ

За ходом проведення виборів в Криму слідували 43 проросійські іноземні спостерігачі з країн ЄС, США, Сербії та Афганістану, а відтак жодних порушень вони не помітили. Офіційних заяв від спостерігачів ОБСЄ та інших міжнародних організацій не було. Організація об'єднаних націй у зв'язку з незаконними виборами президента Росії в окупованому Криму нагадала Москві про резолюції Генеральної Асамблеї, які підтримують територіальну цілісність України. Можна сказати, що в цілому світ оминув увагою факт проведення виборів в Криму, за виключенням кількох голосних заяв очільників МЗС Франції, Німеччини, Польщі і Канади. Також, засудили вибори в Криму голови МЗС Австрії, Португалії, Швеції, Норвегії, Данії, Іспанії, Румунії, Литви та Латвії.

МЗС Франції виступило із заявою про невизнання президентських виборів в Криму: *«Насильницький перегляд кордонів суперечить міжнародному законодавству, в тому числі і зобов'язанням взятим на себе Російською Федерацією. Франція не визнає виборів президента Росії в Криму...»*, що не завадило президенту Макрону привітати Путіна з перемогою в телефонній розмові. Голова МЗС Німеччини Гайко Маас виступив із заявою, що вважає вибори неприйнятними в Криму та засуджує легітимізацію анексії: *«Той факт, що ці вибори відбулися у Криму, анексованому всупереч міжнародному праву, з нашого погляду є неприйнятним»*, водночас підкресливши важливе значення Росії як міжнародного партнера [11], що також не завадило Німеччині за кілька днів видати дозволи на будівництво Північного потоку — 2 на своїй території. Прес-служба МЗС Польщі опублікувала на сайті повідомлення: *«Польща разом з трансатлантичною спільнотою виступає за повагу територіальної цілісності України, визнає Крим частиною України, що означає, що, президентські вибори проведені на півострові органами влади Російської Федерації, не можуть вважатися законними»*. [12] Федеріка Могеріні, голова зовнішньополітичної служби ЄС 19 березня виступила на зустрічі міністрів

закордонних справ із заявою про те, що ЄС не визнає анексію Криму, а всі дії РФ в Криму незаконні. [13] Відтак проблема проведення виборів на території анексованого Криму не піднялась вище рівня міністрів закордонних справ, і тут виникає питання про те чи ефективною є політика невизнання.

Слід навести коментар заступника міністра закордонних справ Польщі Бартоша Ціхоцького, висловлений ним 26 березня ц.р. під час дискусії «Після безправ'я. Окупація Криму та її наслідки для міжнародного права і політики»: *«Невизнання по-перше підтверджує міжнародну позицію польської сторони щодо незаконності анексії Криму, проте немає того значення, на яке б ви очікували щодо статусу президента Путіна...»*. Фактично, політика «невизнанням» виборів в Криму стала простою констатацією факту анексії Криму і не містить в собі жодних практичних кроків. Жоден зі світових лідерів, більше того українських політиків, так і не наважився поставити під сумнів факт легітимності обрання Путіна на новий строк через незаконне долучення голосів виборців з окупованого Криму та відсутність конкуренції з боку інших кандидатів.

Підсумовуючи, можна сказати, що вже закрилось вікно можливостей, коли світова спільнота могла би виступити одним фронтом і засудити проведення президентських виборів в Криму з одночасним ініціюванням нової хвилі санкцій саме через це грубе порушення міжнародного права, як це сталося у справі Скрипаля. Для цього необхідними були проактивні дії української дипломатії задовго до проведення виборів в Криму, адже їх результат був цілком прогнозованим. Відтак, наразі для української сторони головним завданням є включення питання незаконного проведення виборів в Криму додатковим пунктом до більш широкої тематики міжнародних порушень Росії, що потенційно можуть бути ініційованими впливовими світовими державами, зокрема Великобританією або США.

У ФОКУСІ: НЕЗАКОННІ ВИБОРИ В КРИМУ

Бібліографія

1. «Явку на выборах в Крыму приблизят к уровню референдума». [Электронный ресурс]/РБК. — Режим доступа: <https://www.rbc.ru/politics/06/02/2018/5a74444b9a7947debcf28ee2>
2. «Ъ»: каждому единоросу приказали привести на выборы от 20 до 50 избирателей». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://theins.ru/news/93229>
3. «Секс-явка: как российскую молодежь заманивают на выборы». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://ru.krymr.com/a/29069412.html>
4. «Творческий конкурс: зачем Кремлю стратегия интернет-продвижения выборов». [Электронный ресурс]/РБК. — Режим доступа: <https://www.rbc.ru/politics/09/08/2017/5983410f9a79472cdd85ff2a>
5. «Даем только позитив». Телеканалы ужесточили цензуру в преддверии выборов». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://theins.ru/obshestvo/91643>
6. «Кризис фантазии, или Как Украина фейки о выборах в Крыму придумывала». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://crimea.ria.ru/world/20180323/1114087377.html>
7. «Россия потратила много энергии и средств на фальсификацию выборов в Крыму, — Джемилев». [Электронный ресурс]/ЦЕНЗОР.НЕТ. — Режим доступа: https://censor.net.ua/news/3056788/rossiya_potratila_mnogo_energii_i_sredstv_na_falsifikatsiyu_vyborov_v_krymu_djemilev
8. «За даними ЦВК Курултаю, явка кримських татар на вибори президента Росії не перевищила 10%». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://espresso.tv/news/2018/03/19/quotvyboryquot_u_krymu_yavka_krymskykh_tatar_ne_perevyschyla_10_cvk_kurultayu
9. «Все для явки на выборах: в Крыму создали пророссийский «Совет крымских татар». [Электронный ресурс]/Крым.Реалии. — Режим доступа: <https://ru.krymr.com/a/29050966.html>
10. «Рада не визнала вибори Путіна в Криму». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/22/novyna/polityka/rada-ne-vyznala-vybory-putina-krymu>
11. «Голова МЗС Німеччини: вибори президента Росії в окупованому Криму неприйнятні». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/03/19/7078964/>
12. Повідомлення МЗС Польщі про невизнання російських президентських виборів в Криму». [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.msz.gov.pl/pl/p/msz_pl/aktualnosci/wiadomosci/oswiadczenie_msz_o_nieuznaniu_rosyjskich_wyborow_prezydenckich_na_krymie;jsessionid=6CD48AEF1D9F8DD62524BA70957891F8.cmsap1p
13. Foreign Affairs Council — March 2018. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://tvnewsroom.consilium.europa.eu/event/foreign-affairs-council-march-2018-19c69/arrival-and-doorstep-eu-hr-mogherini-1a1ea>

Валерій КРАВЧЕНКО

Андрій КАРАКУЦ

Микола ЗАМІКУЛА

Олександра ДАВИМУКА

*Національний інститут стратегічних досліджень
(м.Київ, Україна)*

Паспорт безпеки причорноморських областей України

Security Passport of Ukraine's Black Sea Oblasts

The authors analyze the main issues of political, social and economic development of the Black Sea oblasts of Ukraine, taking into account the perception of such tendencies by society in the light of national and personal security. Recommendations for improving security situation and leveling out the negative impact of regional problems in the Black Sea oblasts are proposed.

Регіон Причорномор'я займає близько шостої частини України і включає в себе Одеську, Миколаївську та Херсонську області, кожна з яких відрізняється своїм культурно-історичним, економічним та суспільно-політичним розвитком. Відтак Одещина на сьогодні представляє собою осередок нестабільності, що пояснюється її географічним розташуванням (регіон межує з невизнаною Придністровською республікою), а також суспільно-політичною напруженістю після подій 2 травня 2014 року. Миколаївщина та Херсонщина, незважаючи на свій аграрний та рекреаційний потенціал, переживають системні проблеми, які ускладнюються наявністю спільного кордону з окупованим Російською Федерацією Кримським півостровом. Разом з тим, причорноморські області залишаються перспективним туристичним регіоном, а також одним з найбільш важливих центрів міжнародних економічних і транспортних зв'язків. Про-

блеми причорноморського регіону включають в себе як загальнонаціональні потреби суспільства, притаманні більшості областей України, так і специфічні регіональні виклики.

Соціально-економічні проблеми причорноморських областей

Економіка причорноморського регіону побудована переважно на сільському господарстві, обслуговуванні міжнародних транзитних потоків та сфері сезонного туризму (влітку Херсонську область відвідує близько 3,5 млн. туристів при населенні в 1 млн. чол.; Одещина ж за минулий рік продемонструвала один з найбільших розмірів туристичного збору в Україні [1]). Південні регіони (крім м. Одеса) традиційно мають низький рівень зарплат, що суттєво впливає на купівельну спроможність населення за умов підвищення цін на основні продукти та підвищення комунальних тарифів. Однією з найбільш актуальних проблем залишається рівень безробіття: за останній рік зафіксована негативна динаміка зростання безробіття, насамперед, у Миколаївській (на 5,9%) та Херсонській (на 0,2%) областях. [2] Через це процеси міграції населення за межі областей спостерігаються вже багато років, що негативно впливає на демографічну ситуацію регіону. Проблеми аграрного сектору регіону Причорномор'я пов'язані з втратою великого ринку збуту, яким були туристичний Крим, густонаселений Донбас та Російська Федерація. Нерівномірність економічної самодостатності регіону можна пояснити не лише характером і потенціалом

виробництва, але й певними регіональними ментально-психологічними установками, корупцією на вищих шаблях регіональної влади, що зменшує інвестиційну привабливість, блокує можливості інтенсивного використання транзитного, рекреаційного, аграрного потенціалу причорноморських областей. За умови розвитку масштабних інфраструктурних проєктів (реконструкції трас та злітно-посадкової смуги в аеропорті Одеси, будівництво нових доріг у Миколаєві, відновлення роботи порту в Херсоні), підвищення якості сфери туристичних послуг та інвестицій в сільськогосподарський сектор, Причорномор'я може стати не лише «візитною карткою» України, а й закласти фундамент для майбутньої мирної реінтеграції Кримського півострова.

Внутрішньополітичний вимір проблем регіону Причорномор'я

Конфлікт з Російською Федерацією та питання вимушено переміщених осіб розглядаються південними областями переважно через ситуацію на анексованому Кримському півострові (через географічну наближеність), хоча питання війни на Донбасі також є важливою проблемою для населення регіону. Спостерігається диспропорція в структурі переселенського середовища у Миколаївській та Херсонській областях. Найбільш активні та кваліфіковані ВПО в умовах низьких заробітних плат мігрували в інші регіони (наприклад, на Одещину, де кількість переселенців на березень 2018 року становить майже 40 тис. осіб [3]). На Херсонщині залишаються, перш за все, соціально незахищені верстви населення (багатодітні родини, матері-одиначки, пенсіонери, люди передпенсійного віку), що створює додаткове навантаження на соціальний бюджет без наявності альтернативи обрати інший шлях для переселенців. Не менш гостро стоїть питання із криміногенною ситуацією в регіоні Причорномор'я, де зафіксований один з найнижчих у порівнянні з іншими областями України рівень відчуття власної безпеки [4], що пояснюється великою кількістю кримінальних злочинів, таких як вбивства під час

нападів на будинки; спроби організації терористичних актів, диверсій та провокацій з метою дестабілізації ситуації на півдні України; контрабанда (наприклад, з території самопроголошеного Придністров'я). При цьому реформа поліції оцінюється по-різному жителями регіону: більш негативне сприйняття переважає в Одеській та Миколаївській областях [5], у той час як на Херсонщині реформу сприймають переважно позитивно, хоча і тут вказується на корупційну складову у роботі правоохоронних органів та брак кваліфікованих кадрів.

Невдоволення населення викликає і неефективна робота місцевих органів влади (здебільшого, це стосується жителів Миколаєва та Херсона, у яких одні з найнижчих рейтингів серед міст України за якістю сфер та послуг [6]). В містах не ремонтуються дороги; існують проблеми з роботою транспорту, благоустроєм, чистотою вулиць, бездомними тваринами; в темний час освітлюються лише центральні вулиці. Окремо слід відмітити високий рівень злочинності в обласних центрах причорноморського регіону, поширення корупції (наприклад, на митницях ДФС в Одеській та Херсонській областях), розмиття спроможності місцевої влади здійснювати ефективно управління. На Херсонщині можна прослідити чітку феодалізацію та втрачання контролю над певними територіями, адже керівництво області не має системи оперативного отримання інформації про ситуацію на місцях. Результативному управлінню заважає розсіювання влади, концентрація капіталів та владних ресурсів у напівкримінальних груп. Іншою проблемою є відсутність належної державної інформаційної політики, зокрема в контексті політики реінтеграції окупованого Криму. Реалізовані державою реформи не розтлумачуються населенню, що дає поле для спекуляцій та маніпуляцій з боку різних політичних сил і також негативно впливає на стабільність у Причорномор'ї. Екологічні проблеми регіону сконцентровані навколо питань із водопостачанням (у придунайських населених пунктах), сміттєзвалищами, забрудненням атмосфери та гідросфери, руйнуванням біосферних заповідників, засміченням дельти р. Дніпро, обмілінням лиманів, екологічним навантаженням від

роботи Південноукраїнської АЕС і Ташлицької ГАЕС (Миколаївська область), Каховської ГЕС (Херсонська область) тощо. Загрозу екологічній безпеці становить дія небезпечних виробництв у зоні Одеської затоки, а також функціонування заводу «Ukrainian Chemical Products» (колишній «Кримський титан»), який після анексії Криму припинив відрахування до бюджету коштів за забруднення навколишнього середовища. Крім того, регіон Причорномор'я демонструє суперечливі показники індексу рівня толерантності суспільства, що можна пояснити як його транзитним характером (демографічна виснаженість через від'їзд активного населення), регіональними психологічно-ментальними установками, так й об'єктивними чинниками — наявністю великої кількості етнічних меншин, переселенців, наслідком протестних акцій в областях у минулі роки. Зберігається суперечливе ставлення населення регіону до представників різних релігій та релігійних течій: жителі південних областей демонструють негативне сприйняття мусульман, греко- і римо-католиків, протестантів, іудеїв тощо. [7]

Зовнішньополітична орієнтація жителів регіону Причорномор'я

У цілому населення південних областей демонструє відносно низький рівень зацікавленості в політиці (31%) у порівнянні з іншими регіонами України [8], що пояснюється, передусім, недовірою до політики та політичних інститутів держави, рівнем розвитку громадянського суспільства та політичної культури жителів регіону; відсутністю належної комунікації між населенням та владними органами. Ставлення жителів регіону Причорномор'я до сьогодишнього зовнішньополітичного курсу України не є рівномірним: Одещина та Миколаївщина демонструють менш виражений рівень євроінтеграційних та євроатлантичних настроїв, ніж Херсонщина. [9] Разом з тим, більше половини жителів південних областей висловлюють позитивне ставлення до Росії, підтримуючи ідею дружніх добросусідських відносин України та РФ. Така тенденція спричинена тісними еконо-

мічними зв'язками з Росією, які причорноморський регіон мав у минулому; значною кількістю представників російської нацменшини (зокрема, в Одеській та Миколаївській областях); поширенням деструктивного впливу деяких російських ЗМІ, що користуються попитом серед певних верств населення причорноморського регіону.

Висновки і рекомендації

Для подолання негативного впливу вищезазначених чинників на суспільно-політичний, економічний та безпековий клімат регіону Причорномор'я пропонується наступне:

- Створити регіональні карти кластерної економіки, що визначатиме розірвані виробничі ланцюги та пропонуватиме їх диверсифікацію враховуючи традиційні зв'язки, порушені окупацією Криму Російською Федерацією;
- Забезпечити переорієнтацію ринків збуту продукції сільськогосподарського виробництва на внутрішній ринок, подальший пошук партнерів за кордоном завдяки використанню природних логістичних переваг (р. Дніпро, вихід до Чорного моря);
- Подолати неконкурентноспроможність виробів місцевого сільськогосподарського сектору на міжнародному рівні за рахунок програм кредитування;
- Розробити регіональну стратегію туристичного бізнесу з огляду на збільшення відвідуваності Одеської, Миколаївської та Херсонської областей туристами після незаконної анексії Криму Російською Федерацією;
- Розширити фінансування інфраструктурних проектів у причорноморських областях (з акцентом уваги на транспортну галузь);
- Використати досвід співробітництва ГУ Національної поліції в Донецькій області з громадськими організаціями, запуск «Ліги молодих поліцейських» на Одещині, Миколаївщині та Херсонщині;

У ФОКУСІ: УКРАЇНСЬКЕ ПРИЧОРНОМОР'Я

- Забезпечити використання досвіду реалізації програми «Шериф» (громадська робота, до якої входило в тому числі забезпечення функцій охорони порядку в населених пунктах) у найбільш криміногенних районах регіону з урахуванням посиленої кооперації з Національною поліцією;
- Розробити — місцеві програми з адаптації/інтеграції мусульманських та інших громад (за спільної участі ОДА, РДА, ОТГ та представників національних меншин);
- Посилити та систематизувати взаємодію між правоохоронними органами, місцевою та обласною владою Одещини, Миколаївщини та Херсонщини (оперативне і регулярне проведення міжвідомчих консультацій та нарад);
- Забезпечити організацію спільних заходів та проектів за участі правоохоронних органів, громадськості та ВПО з метою підвищення рівня комунікації, посилення довіри громади до органів забезпечення правопорядку;
- Розробити стратегію суспільно-економічного розвитку Одеси та Херсону до 2030 р., базовану на засадах проектного менеджменту для досягнення конкретних результатів у вирішенні базових проблем життєзабезпечення міст (існуючі стратегії відповідних обласних центрів були прийняті в 2009-2011 роках та не враховують зміни, що вплинули на міста після 2014 року);
- Розробити регіональні програми стимулювання (прості алгоритми, прозорі механізми відкриття бізнесу) малого та середнього бізнесу, враховуючи економічні потреби регіону;
- Забезпечити залучення уваги міжнародних донорських організацій для вирішення екологічних проблем Причорномор'я, захисту біосферних заповідників, забруднення повітря та води з боку розташованих на території регіону ГЕС, АЕС, ГАЕС, заводу «Ukrainian Chemical Products» (колишній «Кримський титан»);
- Реалізувати ряд кроків з метою покращення системи адміністративного обслуговування в регіоні представників окупованої частини держави, перетворюючи Причорномор'я на своєрідну «вітрину» для кримчан;
- Створити альтернативні канали інформування центральних органів влади про реальний стан справ у регіоні (через громадські мережі, консультативні канали) з метою інтенсифікації діалогу між владою та населенням, недопущення дезінформування про стан справ на місцях;
- Реалізувати національну медіа-кампанію для висвітлення у доступній формі завдань та досягнень проведених в країні реформ;
- Створювати якісний інформаційний контент, спрямований на нівелювання російського інформаційного поля (в соціальних мережах та на регіональних інтернет-ресурсах).

Бібліографія

1. Одесская область стала третьей по объемам туристического сбора. УСИ Одесса. 30.12.2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <https://usionline.com/2017/12/30/odesskaya-oblast-stala-tretej-pobemam-turisticheskogo-sbora/>
2. Безробіття в Україні: динаміка за останній рік. Слово і Діло. 30.01.2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/30/infografika/suspilstvo/bezrobittya-ukrayini-dynamika-ostannij-rik>
3. Динаміка міграції в Україні: де живе найбільше переселенців. Слово і Діло. 12.03.2018. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.slovoidilo.ua/2018/03/12/infografika/suspilstvo/dynamika-mihracziyi-ukrayini-zhyve-najbilshe-pereselencziv>
4. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 23.03.2018. Соціологічна група «Рейтинг». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyu_opros.html
5. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 23.03.2018. Соціологічна група «Рейтинг». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyu_opros.html
6. Четверте всеукраїнське муніципальне опитування. 23.03.2018. Соціологічна група «Рейтинг». [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/regions/chetvertyy_vseukrainskiy_municipalnyu_opros.html
7. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (інформаційні матеріали). Центр Разумкова. 2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf
8. Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми. Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії 14 грудня 2017 р. Центр Разумкова. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/socio/2017_Politychna_kultura.pdf
9. Сахно Ю. Геополітичні орієнтації жителів України: вересень 2017. Київський міжнародний інститут соціології. 25.10.2017. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=720&page=3>

Огляд зарубіжних джерел по чорноморському регіону

Туреччина не має союзників в Чорному морі, лише інтереси

Боріс Тукас (Boris Toukas), Центр стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS), 13 лютого 2018

Боріс Тукас є запрошеним науковим співробітником Європейської програми Центру стратегічних та міжнародних досліджень у Вашингтоні

<https://www.csis.org/analysis/turkey-has-no-allies-black-sea-only-interests>

В Чорному морі Туреччина залишається затиснутою між бажанням слідувати регіональним амбіціям і зобов'язанням перед НАТО та необхідністю пристосовуватися до Росії. Проте, будь-яка тактична перемога Анкари, яку вона може потенційно отримати від загравань з Москвою, у грі проти Вашингтону на просування своїх інтересів в Сирії, послабить її і без того посередній вплив в регіоні Чорного моря. Довгостроковий інтерес Анкари в регіоні Чорного моря — продовження політики урівноважування російської зростаючої військової присутності в Чорному морі та просування багатосторонньої співпраці в регіоні.

Туреччина намагається перетворити своє географічне положення в регіоні Чорного моря на стратегічний актив

Туреччині важко просувати свої інтереси в нестабільному регіоні Чорного моря. Країна, що користується переважно ключовою роллю в сфері міжнародної безпеки завдяки своєму праву здійснювати контроль над протоками Босфор та Дарданелли, інкорпорованому в Конвенції Монтре, намагається заповнити пробіли між історичною спадщиною Османської Імперії, в якості протектора всіх мусульман регіону, боротьбою за незалежність після 1923 року та

її поточним статусом «середньої» сили. Регіональна зовнішня політика Туреччини ведеться з огляду на рефлексивне сприйняття поточних зовнішніх та внутрішніх загроз, аніж з огляду на велику стратегію, а регіон Чорного моря на даний момент є недооціненим за своєю важливістю, адже сирійський конфлікт абсорбує всю енергію Анкари.

Політика «нуль проблем з сусідами», яку радо вітали у 2009 році в партії «Справедливість та розвиток» (АКР), швидко повернулася на історичні позиції після Арабської весни 2011 року та через внутрішні загрози владі президента Реджепа Таїпа Ердогана. Туреччина, яка надала притулок черкесам у XIX ст., знову посилює зв'язки з мусульманами Росії та Болгарії, а також з кримськими татарами. Хоча їй вдалось побудувати достатньо дружні відносини з Грузією, тим не менше, вона так і не досягла значного успіху у подоланні ворожості у відносинах з Вірменією та не спромоглася відіграти конструктивну роль в Нагірно-Карабаському конфлікті.

Політичні структури створені після холодної війни у 90-х роках, зокрема Організація чорноморського економічного співробітництва (the Organization of the Black Sea Economic Cooperation — BSEC) та ініціативи спрямовані на посилення безпеки судноплавства зависли в повітрі. Платформа стабільності і співробітництва на Кавказі (CSCP) була покинута не знайшовши підтримку, адже п'ять з шести країн регіону, які мали вихід до моря, сконцентрувалися на вступі до НАТО та ЄС.

Чорноморська політика Туреччини обмеже- на дисбалансом сили у відносинах з Росією

Сучасна Росія вже давно полишила сподівання на повернення регіону навколо міста Карс. Розпад СРСР посилив роль Туреччини в якості «стража брами» для Москви, після того як у

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

2004 році НАТО отримала доступ до Чорного моря через Болгарію та Румунію, що похитнуло регіональні позиції Росії.

Скромний флот Туреччини в Чорному морі ніколи не міг конкурувати з російським за своєю потужністю, а тим паче тепер, після милітаризації та анексії Криму у 2014 році. З метою непорушення Конвенції Монтре 1936 року, яка надає Туреччині виключний контроль над протоками Босфор та Дарданели, Туреччина завжди застосовувала її положення у виключно нерівний спосіб, уникаючи потенційних диспутів щодо класифікації російських кораблів та відкидаючи можливість укладення будь-якої сприятливої угоди щодо кораблів НАТО. Туреччина постійно намагається віднайти баланс між своїми національними інтересами та зобов'язаннями по членству в НАТО.

Будучи добре обізнаною щодо військової переваги Росії та її вразливостей, Туреччина намагається не створювати конкуренції Росії в Чорному морі. Після Російсько-грузинської війни 2008 року, Туреччина зайняла нейтральну позицію і проводила консультації з Росією перед тим як «протягнути руку допомоги» НАТО. У 2014 році, хоча й гласно підтримавши територіальну цілісність України, Туреччина не долучилась до санкцій проти Росії за анексію Криму, обмеживши свою роль переговорами щодо звільнення ув'язнених лідерів кримських татар. Відреагувати Туреччину змусило лише зухвале порушення Росією її повітряного простору на південному кордоні у листопаді 2015 року, коли був збитий російський бомбардувальник Су-24.

Турецьке невдоволення відносинами з НАТО наростає

Анкара вступила в НАТО у 1952 році з метою протистояння посиленню позицій СРСР в Східному Середземномор'ї, Чорному морі та турецьких протоках. Вашингтон розглядав Туреччину одночасно як близькосхідного так і європейського партнера для просування лінії оборони. Однак, прийняття в НАТО Болгарії та Румунії, вторгнення Росії в Грузію та анексія Криму перетворили Чорне море на потенційну зону конфронтації з Росією.

На території Туреччини розташовуються кілька важливих об'єктів НАТО: авіабаза Інчірлік (the Incirlik Air Base), що відіграє скоріш символічну роль в програмі ядерного стримування НАТО та надає можливість перекидання сил на Близький Схід, об'єднане командування сухопутних сил НАТО в Ізмірі, а також РЛС передового базування типу AN/TPY-2 на авіабазі Куретжик (Kürecik), одна зі складових системи ПРО США.

НАТО намагається прийняти до уваги короткострокові регіональні пріоритети Туреччини та її внутрішні політичні протиріччя, зокрема щодо захисту нестабільного південного кордону. Роль Туреччини як стратегічного хабу надає Анкарі важелі впливу, особливо якщо говорити про останнє десятиліття, коли Ірак та Сирія опустелися в хаос. Хоча цілі Туреччини в Сирії суперечать поглядам союзників по НАТО та сусідніх країн, Анкара отримала жест солідарності у 2012 році у формі розміщення протиракетних комплексів Patriot довкола Адана і Газіантеп, і потім користувалась (з обмеженим успіхом) підтримкою НАТО після інциденту зі збиттям літака Су-24. Все це відбувалось до офіційної заяви Туреччини про плани щодо закупівлі російських ЗРК С-400 — по факту це є відкрита провокація з боку Туреччини, що підриває рівень довіри.

Тривала неприхильність Туреччини до розширення військової присутності Заходу в Чорному морі зменшує шанси на посилення позицій НАТО в регіоні. За для перестраховки Анкара зобов'язалась приєднатися до румунської багатонаціональної бригади під прапором НАТО (Tailored Forward Presence), метою якої є стримування Росії в регіоні. Попередня координація дій членів НАТО в Чорному морі є ускладненою.

Роль Туреччини як гравця НАТО в регіоні Чорного моря під питанням

США будуть намагатися підтримувати ефективні стосунки з Анкарою, з огляду на інтереси в регіоні. Анкара заохочує антиамериканські та антиєвропейські настрої, звинувачуючи США і Європу у підтримці невдалого державного перевороту 2016 року. Загострення напруження щодо проповідника Фетхуллага Гюлена (Fetullah Gülen) та його руху «Хізмет» зробило

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

свій негативний внесок в політичний диспут з Німеччиною та іншими країнами ЄС, в час коли Туреччина не полишала надії вступу до ЄС.

Дипломатичні відносини Вашингтону з Анкарою досягли свого найнижчого рівня, і здається ані президент Трамп, ані президент Ердоган не здатні розв'язати проблему у відносинах. Питання постачання Росією комплексів С-400 буде продовжувати вносити напруженість у відносини з НАТО. Буде зростати публічний тиск на Туреччину, адже в НАТО існують побоювання, що російська система А2АД може потенційно обмежити дії альянсу в Чорному морі. Співпраця Туреччини і США за програмою виробництва літаків F-35 може спровокувати проблеми трансферу технологій, адже даний літак був спроектований за для огинання російських засобів ППО. Все це буде спонукати США переглянути роль Туреччини в Чорному морі в своїй стратегії, і можливо навіть замінити Анкару Бухарестом в статусі привілейованого партнера в Чорному морі. Ентузіазм США щодо модернізації військової інфраструктури та розгортання військ в Румунії може бути раннім сигналом великих структурних змін в регіоні.

Російське просування в Середземномор'ї послаблює позиції Туреччини в регіоні Чорного моря

Росія розглядає Туреччину не лише в якості споживача російського газу, а й як критично необхідну потенційну платформу для реалізації військових амбіцій. Після оновлення військових баз в Латакії і Тартусі в Сирії, Росія наразі шукає виходу на Єгипет. В цьому контексті морська підтримка через протоки буде важливою для просування даної ініціативи. Анкара може піти на поступки Москві в даному питанні, розраховуючи на певну дипломатичну послугу у відповідь. З іншого боку, такі дії будуть підживлювати занепокоєння щодо потенційного російсько-турецького вектору співпраці.

Анкарі під силу втілювати скромні колективні ініціативи на просування стабільності в регіоні Чорного моря, однак її потенціал в цьому напрямку невпинно зменшується. США та

ЄС будуть заохочувати турецькі ініціативи, спрямовані на стабілізацію регіону, за умовою якщо такі ініціативи будуть координуватися із союзниками. Має сенс поглиблення співпраці з Україною та Грузією, однак одночасне недотримання своїх зобов'язань в рамках співпраці із західними партнерами буде зводити нанівець спроможність Туреччини стримувати російські амбіції в регіоні. Якщо Туреччина хоче залишитися одним з головних гравців в регіоні, Анкара має посилювати зв'язки з Румунією та Болгарією, членство в НАТО та ЄС яких будуть збільшувати вагу цих відносин в регіоні. Лише за таких умов, Туреччина буде здатна вести діалог з Росією на рівних в регіоні, і позитивно використовувати свої особливі відносини з Москвою на користь стабілізації регіону.

* * *

Від Криму до Солсбері: Час визнати факт ведення Путіним світової гібридної війни

Пітер Дікенсон (Peter Dickinson), the Atlantic Council, 13 березня 2018 р.

Пітер Дікенсон є запрошеним науковим співробітником the Atlantic Council, а також видавцем журналів «Бізнес Україна» та «Львів сьогодні»

<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/from-crimea-to-salisbury-time-to-acknowledge-putin-s-global-hybrid-war>

З часу захоплення російськими військами урядових будівель в Криму чотири роки тому, міжнародна спільнота призвичаїлася до нових актів агресії з боку Росії, що відбуваються мало не щодня. Безвідносно до того що саме відбувається, чи-то загострення ситуації на сході України, чи-то хімічна атака в англійському передмісті, або ж намагання розхитати ситуацію на Балканах, алгоритм дій майже однаковий — зіштовхуючись з новою хвилею звинувачень, Кремль їх відкидає із заявами «спробуйте довести, що це були ми». Якщо ж втручання Росії є очевид-

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

ним, Москва наполягає, що причетні недержавні актори, які діють без відома уряду. Владимир Путін зайняв таку позицію у відповідь на питання про втручання шістнадцятьох громадян Росії у виборчий процес в США у 2016 році, а також коли сталися численні людські втрати серед росіян в ході атаки на американські війська на сході Сирії на початку лютого 2018 року. Те ж саме сталося під час застосування хімічної зброї в Солсбері. Навіть в таких очевидних випадках Росії відкидає всі звинувачення і розігрує карту русофобії.

В такий спосіб путінська Росія веде війни, атакуючи за міриадами різних напрямків, і в той же час вдаючи непричетність, що робить жертв застосування її агресії майже паралізованими та нездатними на ефективну відповідь противнику, якого не вдається остаточно викрити. Майже ніхто не сумнівається, що Росія стоїть за кожним новим актом агресії, проте зазвичай складно знайти відмінності між прямою рукою Кремля та численних його проксі.

Існує тенденція надання окремої відповіді на кожний інцидент, без намагання віднайти зв'язок між ними, поєднати їх в одну лінію та зробити висновки. Таке ділення на сектори розширюється і на війну в Україні, коли міжнародні санкції у відповідь на російське військово-вторгнення залишаються чітко розділеними окремо за дії в Криму і окремо за дії на Донбасі. Натомість, ніхто не хоче визнати, реальний стан справ — стан війни, хоча й гібридної, вже існує між Росією та всім демократичним світом. **Єдиним шляхом покласти край путінській гібридній війні є перемогти в ній. Це в першу чергу має означати різке виключення Росії з архітектури глобальної фінансової системи, з одночасним ударом по російським активам на Заході за правилами гри самого Кремля — розмиваючи лінії між діями державних та недержавних акторів. Це, наприклад, могло би означати розширення міжнародних ініціатив, на кшталт списку Магнітського, з одночасним зменшенням споживання російського газу у Європі, навіть якщо це буде дорого коштувати. Від Криму і до Солсбері Путін веде гібридну війну проти**

Заходу, і чим скоріше високопосадовці ЄС та США колективно визнають це, тим ближчими ми будемо до вирішення проблеми.

* * *

Як США може підтримати Україну в Чорному морі

Стефен Бланк (Stephen Blank), старший науковий співробітник the Atlantic Council, 21 березня 2018 року

<http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/how-the-us-can-shore-up-ukraine-s-vulnerabilities-in-the-black-sea>

Вже чотири роки після вторгнення Росії в Крим і на Донбас російська агресія проти України не припиняється. Попри провали Києва у реформах, Україна й досі веде нашу війну. Якщо б не бажання українців оборонятися, НАТО довелося би витратити купу грошей на реформування своїх структур та захищати країни-члени від загроз з Росії. Якщо б Україна втратила незалежність, а територіальна цілісність була б повністю порушена на користь Росії, НАТО було би змушено витратити великі кошти на оборону Польщі, Угорщини та Словаччини на додаток до вже задіяних підрозділів на Балканах. В багатьох столицях країн-членів НАТО і досі не хочуть визнавати, що Путін проводить ескалацію війни проти Заходу, як продемонструвала хімічна атака в Солсбері. Відтак надання Україні підтримки, якої вона потребує, продовжує відповідати інтересам Сполучених Штатів.

Однією зі сфер, яка опинилась поза увагою, в якій США можуть надати Україні відчутну допомогу та просунути власні американські інтереси є морська сфера. Захопивши Крим, Москва знищила або ж взяла під свій контроль всі кораблі українського військово-морського флоту, залишивши Україну неспроможною побудувати новий флот. **Україна залишається вразливою до таких загроз як висадка морського десанту російських військ на український берег, артилерійський та мінометний**

вогонь по материковим цілям з моря, або ж навіть морська блокада. Неймовірно, однак міністерство оборони України, будучи по своїй суті інституцією радянського типу, відмовилось спрямувати фінансування на розбудову справжньої морської оборони.

Тим часом, Росія захопила не лише Крим, а й енергетичні об'єкти, розташовані в українській морській виключній економічній зоні та провела широкомасштабне нарощування конвенційної та ядерної зброї в Криму. Відповідно до спеціального дозвільного документу (**the US FY 2018 National Defense Authorization Act**), Україна може отримати два човни класу «Айленд», що наразі дислокуються в затоці Балтимор, заплативши лише за підготовку цих човнів до трансферу в Україну та підготовку команди. Мова йде про патрульні катери, що нададуть Україні можливість захистити свою виключну економічну зону, площа якої втричі перевищує площу Кримського півострова. З 2014 року, Росія окупувала щонайменше 5 нових енергетичних площ в Чорному морі та пробурила 11 нових свердловин. Російський Чорноморський флот сприяє проведенню бурильних операцій в Чорному морі, зокрема через те, що Україна, позбавлена функціонального морського флоту, не має змоги контролювати свою морську виключну економічну зону. Спроможність морського патрулювання є критично важливою для ВМС України. Патрульні катери класу «Айленд» є найкращою опцією, адже вони малі, непомітні, можуть швидко переміщатися, можуть здійснювати автономне патрулювання протягом 5-7 днів, а їх використання є рентабельним.

В свою чергу Київ має використовувати всі наявні міжнародні інституції, щоб примусити Росію розплатитися за незаконне загарбання української території та активів, а також змусити виплачувати військові репарації.

Чорне море не повинно перетворитися на закрите російське море. Події, що розвиваються в Чорноморському регіоні з 2014 року загрожують країнам-членам НАТО на Балканах і нашим партнерам на Кавказі. **Одним із способів поси-**

лити присутність союзників в Чорному морі для США є ініціювати сучасну версію передачі в оренду (прим. наша — об'єктів ВМС), спеціально орієнтовану на потреби України. Сполучені Штати, або ж навіть НАТО, можуть передати в оренду Україні кораблі, потреби в яких більше немає, та дислокувати їх під українським прапором, і сприяти підготовці та дообладнанню цих кораблів в обмін на взяття в оренду військових баз в Україні розташованих уздовж Чорного моря або ж, якщо такий варіант буде прийнятий як занадто провокативний, взяття в оренду вуглеводневих площ нелегально окупованих Росією.

В такий спосіб можна посилити оборонні можливості України та скорегувати брак присутності НАТО в Чорному морі. Такий варіант буде можливим якщо міністерство оборони України усвідомить загрозу з моря, та буде просуватися шляхом реформування. Проте, він є ризикованим, адже може спровокувати Росію на загострення військових операцій в Україні.

Враховуючи ескалацію війни Путіна проти Заходу, має стати зрозумілим що мультифронтальна оборона є необхідною. Викладені тут ідеї мають стати частиною нової програми розширення оборонних можливостей України.

* * *

Російська експансія в Чорному та Азовському морях: Економічні наслідки для України

Ігор Кабаненко, адмірал ВМС України у відставці, перший заступник начальника Генштабу ЗСУ (2012-2013), колишній заступник міністра оборони України. The Jamestown Foundation, 22 лютого 2018 року.

<https://jamestown.org/program/russian-expansion-black-sea-azov-economic-consequences-ukraine/>

Апетити Москви в Чорному морі після анексії Криму у 2014 році не зменшились. Росія поступово нарощує присутність у важливих районах

ОГЛЯД ЗАРУБІЖНИХ ДЖЕРЕЛ ПО ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНУ

морської виключної економічної зони України, яка у відповідності до міжнародного права, є предметом суверенного права України. Така експансія має на меті установити контроль за критично важливими морськими районами і вузлами транспортного сполучення.

На порушення Конвенції ООН з морського права, Росія активно продовжує будувати Керченський міст. 24 травня 2017 року, Москва оголосила обмеження на розмір суден, що проходять під центральною аркою Керченського мосту. Володимир Омелян, міністр інфраструктури України, зазначив, що близько 50% торговельних суден, які були завантажені на зерноперевалочному комплексі ТОВ «УкрТрансАгро» в акваторії Азовського моря (порт Маріуполь) за минулий маркетинговий рік, не відповідають габаритним обмеженням, накладеним Росією. У 2017 році втрати морських портів Маріуполь та Бердянськ були вражаючими через зменшення на 43% вантажопереробки та зменшення товарообігу на 30% відповідно. Після інсталяції арки мосту у жовтні 2017 року порти Маріуполь та Бердянськ втратили більше \$54 мільйона. Очікується, що ця цифра у 2018 році буде лише зростати. Попри проблеми з будівництвом Керченського мосту, що може привести до перекриття Керченської протоки, будівельні роботи продовжуються.

Анексія Криму призвела до втрати Україною 70% потенціалу ВМС. Москва також нелегально захопила вісім українських морських газових площ: Північно-Булганакське, Східно-Казантипське та Стрілкове (згодом було повернене під контроль України) в Азовському морі, і Одеське, Галіцинське, Архангельське, Штормове, Безіменне в Чорному морі.

Світлана Нежнова, голова української компанії «Чорноморнафтогаз» зазначає, що в цілому нелегальний видобуток Росії з газових морських площ в Чорному та Азовському морях склав 7,2 млрд.куб.м. з часу анексії Криму. Найбільший обсяг газу Росія видобула на Одеському газовому родовищі, розташованому біля Одеського порту, поза межами континентального шельфу

окупованого Криму. У 2016 році Росія почала нелегальний видобуток на Галіцинському родовищі, прогнозовані поклади якого сягають близько 100 млрд.куб.м. газу, а у квітні 2017 року на Одеському газовому родовищі була введена в експлуатацію нова свердловина.

Прогнозні ресурси північно-західної частини Чорного моря складають 495,7 млрд.куб.м. природного газу та 50,4 млн.тон нафти та газового конденсату; Прикерченської ділянки — 321, 2 млрд.куб.м. природного газу і 126,8 млн.тон нафти та газового конденсату; континентального схилу — 766,6 млрд. куб. м природного газу та 232,6 млн.тон нафти і конденсату. Собівартість видобутку газу складає приблизно 50 дол.США за 1000 куб.м. Коефіцієнт успішності геологорозвідки на українському шельфі досягає позначки 0,5-0,6, в той час як середній світовий показник — 0,3. Відповідно морські вуглеводневі поклади можуть сприяти значному нарощуванню видобутку держави. Суверенне право України на літоральні води та свободу навігації має надійно захищатися від російської морської експансії.

У відповідь на нелегальну морську діяльність Кремля, Україна подала меморандум в арбітражному провадженні проти Росії за Конвенцією ООН з морського права. Однак, критична слабкість військово-морських сил України підриває ефективність дипломатичних зусиль Києва.

В Україні відчувається гостра необхідність в патрульних катерах для захисту національної безпеки проти зростаючої морської загрози. Беручи до уваги морську вразливість України, у грудні 2017 року Конгрес США ухвалив поправку до закону про допомогу військово-морським силам України. Зокрема прийнятий закон вперше пропонує надати Україні радіолокаційні засоби протиповітряної оборони і спостереження за надводною ситуацією, військово-морські протимінні засоби, а також патрульні катери берегової охорони.

Олексій МАКУХІН

Голова Аналітичної групи з гібридної війни

Українського кризового медіацентру

Наталія ПОПОВИЧ

Співзасновник, член Ради Українського кризового медіацентру (м.Афіни, Греція)

Імідж Європи на топових російських телеканалах

Image of Europe in Top Russian TV Channels

Russian propaganda is based on narratives, which are key structural elements of their disinformation campaigns. These narratives are overarching, basic and emotional. Emphasis in Russian news programs is intended to dehumanize an average European. He/She is depicted as strange, depraved, unfair. Therefore, the European way of life comes as a threat and public opinion is being prepared for the fact that Russia has the right to bring order in Europe. Therefore, Europe should not let the Russian Media enjoy preferences of free media.

Російські фальшиві новини та фабрики тролів вже зараз є горезвісним феноменом останніх років. Наша громадська організація «Український кризовий медіацентр» (УКМЦ) працює над вирішенням проблеми протидії дезінформації Росії від самого початку російської військової агресії проти України у 2014 році. На основі великого практичного досвіду виявлення випадків навмисної дезінформації ми неочікувано дізналися, що навіть коли очевидні фейки спростовуються фактами, вони, як правило, не змінюють хворобливе судження ключової цільової аудиторії.

Це розуміння підштовхнуло нас до усвідомлення того, що російський пропагандистський метод базується на наративах, які ми зараз пропонуємо оцінювати як ключові структурні елементи їхніх дезінформаційних кампаній. Ці наративи є загальними, основними та емоційними. Вони забезпечують легке осмислення пояснень і передбачуваних мотивів реальних подій, що робить їх

більш значущими і, таким чином, зручними для середньо статистичного глядача. Встановлені наративи є дуже стійкими до будь-якої перевірки фактами, оскільки вони завжди можуть заперечувати будь-які звинувачення шляхом продукування контрзвинувачень. Частота використання термінів «антиросійська істерія» та «русофобія» зросла в десятки разів у 2017 році на RT, Супутнику та в МЗС Росії.

Оскільки ми, українці, звикли бути звинуваченими в необгрунтованій русофобії, ми провели наступне дослідження наративів в російських ЗМІ на основі величезної кількості даних моніторингу. Ми ретельно вивчили всі новини та політичні ток-шоу на трьох найбільших російських національних телеканалах (Перший канал, Росія 1, НТВ) протягом 3,5 років: з 1 липня 2014 року по 31 грудня 2017 року. Всі три досліджені канали знаходяться під повним контролем Кремля. Ми проаналізували всі згадки європейських країн або ЄС як суб'єкта.

Для початку, середнє співвідношення негативних новин до позитивних новин про Європу складає 85% до 15%. Інакше кажучи, згідно з російськими медіа, життя в Європі дуже погане. Однак існує дві країни, які зображуються позитивно. Це Білорусь і Швейцарія.

В продовження, Європа згадується негативно 18 разів на день на досліджуваних каналах. Для порівняння, такий відомий бренд як Coca-Cola, має топ згадувань на рівні «тільки» 6 оголошень на день в середньому. Всього це 22 711 негативних згадок про європейські країни. Ми проаналізували, що 88% з них можна розділити на шість основних наративів. Ми називатимемо їх в порядку зменшення згадувань: 1) «Жахи життя»

— життя в Європі нестабільне, небезпечне та несправедливе, 2) «Руйнівна Європа» — Європа не є об'єднаною та розпадається, бо відбувається ерозія моральних цінностей); 3) Протести — в Європі вони ніколи не закінчуються; 4) Тероризм — Європа перебуває під постійним нападом; 5) Криза біженців — Європа спровокувала цю кризу і не здатна з нею впоратись; 6) Санкції — санкції шкодять ЄС значно більше, ніж вони завдають шкоди Росії, але США не дозволяють ЄС їх скасувати.

Сьогодні інформаційне поле бою не обмежене віртуально. Тому боротьба з фейками та фальшивими заявами — це, як правило, війна з їхнім продукуванням і розподілом. Тактика наступальних дезінформаційних кампаній може бути розбита на наступні етапи.

1. Визначення основних цільових груп за основними та корінними ознаками (національність, вік, стать, церква, раса, мова, дохід). Наприклад, в Україні всі радянські, часто російськомовні, мігранти в Україну з переважним місцем проживання на Півдні та Сході України; парафіяни Російської Православної Церкви в Україні можуть бути легко використані; ЛГБТ-спільноти або іноземці, які проживають в Україні, можуть піддаватися провокаціям, що підтримуються Росією; можуть зазнати маніпуляцій пенсіонери як категорія вразлива до економічних умов та бідності тощо.

2. Розробка карти каналів розповсюдження та планування забезпечення переваги. Так, наприклад, «Русский мир» був популяризований з 2006 року PR-компаніями та інформаційними кампаніями як для внутрішньої, так і для зовнішньої російськомовної аудиторії через засоби масової інформації, соціальні мережі та російську популярну і наукову літературу, особливо історичні, політичні, економічні журнали тощо. Було також запущено два великих міжнародних медіа-канали «RT» та «Супутник», а також «Ruptly».

3. Розробка і розповсюдження загальних наративів, які «пояснюють» фундаментальні причини конфлікту (наприклад — «Росія та Україна — це одна нація, розділена Заходом для спроби послабити Росію» або «Росія напала на Захід, бо воює

за багатополарний світовий порядок»).

4. Розробка і розповсюдження більш конкретних місцевих наративів (наприклад — «Керівництво вашої армії зрадило вас» або «Ви навіть не повинні намагатися боротися з нашою армією, бо вона набагато більша»).

5. Підтримка наративів емоціями, зображеннями / картинками та «доказами» або поясненнями безвідносно до того чи є вони хибними або маніпулятивними (при використанні навмисної фальсифікації переконайтеся, що інформація передана на аутсорсинг).

6. Використання місцевих лідерів громадської думки, також відомих як «корисні ідіоти», з числа місцевих академіків, аналітичних центрів, політиків, лідерів громад, щоб просувати наративи і зробити їх «власними» за відчуттями.

7. Моніторинг, вимірювання результатів та корегування повідомлень.

Негативні новини поширюються набагато швидше і охоплюють ширшу аудиторію, ніж позитивні. В нещодавньому дослідженні вимірювання «охоплення» фейковими новинами, проведеному Інститутом Рейтерс та Оксфордським університетом, автори дійшли висновку, що, незважаючи на чіткі розбіжності щодо доступу до веб-сайтів, рівень використання Facebook (визначається як загальна кількість коментарів, акцій та реакцій), сформований незначною кількістю фальшивих інформаційних повідомлень, дорівнювала або перевищувала кількість, що випускається найпопулярнішими новинними брендами. Підроблені новини можна порівняти з «нездоровою» їжею, оскільки її набагато легше (і дешевше) придбати і споживати. Тим не менше, підробки не матимуть жодної сили в медіа-середовищі, якщо вони не вписуються в потужний наратив, і не потраплять на слабкий або непідготовлений ґрунт.

Давайте уважніше поглянемо на шість ключових наративів, які були виявлені у нашому дослідженні .

Перший — «Жахи життя». Ми назвали це таким чином, оскільки він відображає повсякденне життя в Європі та, зокрема, у Франції, як не-

безпечно, де небезпека виникає несподівано, але постійно й з різних сторін. Для підтримки цього часто використовуються крихітні події, у яких можуть бути зацікавлені лише місцеві засоби масової інформації, якщо такі є. Також всі стихійні лиха, техногенні катастрофи та злочини значно перебільшені. Зрештою, це створює історію про важке, нестабільне та небезпечно повсякденне життя в Європі, тому що «Європа заслуговує на це». Навіть повідомлення про «нескінченні» стихійні лиха в Європі спонукають російського глядача припустити, що Мати Природа не любить Європу. Не дивно, що 70% росіян у 2015 році не хотіли їхати за кордон з міркувань безпеки.

Другий наратив ми називаємо «Європою, що розпадається». Понад 70% цього наративу спирається на повідомлення про те, що Європа розпадається і наповнена внутрішніми конфліктами в усіх сферах: політиці, економіці, справедливості, моральних цінностях. У реаліях російських ЗМІ є сильні та важливі європейські країни, які посягають на свободу та незалежність інших слабких країн. Ідея об'єднаної Європи, заснованої на спільних цінностях, зображена як нереалістична (Каталонія та Вгехіт використовуються як доказ). Як стверджується, суспільства в межах самих країн розколоті за ставленням до європейських цінностей. Європейці зображуються як люди із слабкою і занепадаючою мораллю. Лицемірні, несправедливі, небажані засоби масової інформації, маріонеткові політики, педофілія, неонацизм — все це було продемонстровано як нормальні явища в ЄС. Гомосексуалізм продовжує залишатися їх частиною. Цей наратив формулює думку, що Росія повинна бути агресивною, щоб не дозволити Європі нав'язувати такі цінності для Росії.

Наступний наратив — «Протести». Подібно до першого наративу, «протести в Європі» постійно підштовхуються російськими ЗМІ як регулярні явища. Російські телеканали у прайм-тайм показують будь-які види протесту в європейських країнах, такі як протести двірників, пілотів, екологів, медсестер, матросів, працівників АЗС тощо. За даними російських ЗМІ, в сферах економіки, політики і безпеки є багато хронічних недоліків, які позбавляють звичайних

європейців вибору, окрім як протестувати, і немає жодного місяця без протестів.

Четвертий наратив — «Тероризм». Незважаючи на те, що протягом досліджуваного періоду в Європі було декілька терористичних актів, російські ЗМІ створили оповідання про те, що Європа перебуває у стані постійно триваючого теракту. З цією метою російські ЗМІ висвітлюють кожен терористичний акт, іноді інтерпретуючи під тероризм навіть кримінальні епізоди. Безпека та спеціальні сили ЄС зображуються як слабкі і нездатні передбачати загрозу та захищати своїх громадян. Ось типовий приклад поширення новин: «Хаотичний рух поліції, яка не знала куди бігти, навряд чи можна вважати високим професіоналізмом. Також штурм друкарні, прихованого місця братів Куачі, які розстріляли редакцію журналу Шарлі Ебдо», *Перший канал, 18 січня 2015 року*. Ще однією частиною цієї оповіді є те, що в ЄС може зменшитись рівень тероризму, якби він тільки співпрацював з Росією на її умовах.

П'ятий наратив — «Криза біженців». У цьому наративі, російські ЗМІ звинувачують Європу в кризі біженців, оскільки вона підтримала США, коли вона ініціювала війну в Сирії. Крім того, російські ЗМІ звинувачують Європу в тому, що вона надихнула сирійський народ на імміграцію, але пізніше зрозуміла, що біженці стали тягарем. Росіяни кажуть, що потік біженців в Європі породив безпрецедентну кризу. Біженці тримаються в жахливих нелюдських умовах у країнах ЄС. Російські ЗМІ створюють картину про те, що сотні тисяч і мільйони небезпечних голодуючих вже перемагають ЄС і відтісняють місцевих жителів. Ось лише один приклад: «Кількість мігрантів у Європі, особливо в Австрії та Німеччині, зростає настільки, що стало ясно, що хтось стимулює і підтримує цей потік. Очевидно, це ті ж сили, які підтримували Арабську весну або Українську революцію», *Перший канал, 9 червня 2015 року*.

Останній наратив — «Санкції». Ключовим меседжем цього наративу є те, що санкції, введені проти Росії, разом із російськими контр-санкціями, завдають ЄС так багато шкоди, що все більше і більше країн хочуть зняти їх, щоб дати собі шанс вижити. Однак США їм не дозволяють. Ця роз-

повідь також використовується для висвітлення сили Росії. Часто це підтверджують дуже спірними прикладами з історії, які зображують Європу як жорстоку владу, яка століттями намагалася захопити Росію, але завжди їй це не вдавалося. Росіяни також характеризуються як люди, які не потребують європейського добробуту, оскільки вони мають вищий моральний компас. Друга світова війна часто використовується як приклад сили Росії, незважаючи на технологічний розвиток Європи. Наприклад, наратив підтримується розповідями: «Ми можемо повторити», що означає, що Росія здатна знову врятувати (захопити) Європу, як у Другій світовій війні.

Хоча ця дезінформація орієнтована на російську внутрішню аудиторію, ми вважаємо, що для європейців важливо усвідомлювати загрози, що виникають з цього. Провідні російські телеканали навмисно дегуманізують середніх європейців, вони зображують європейські (ліберальні) цінності як «токсичні», і таким чином вони переконують росіян, що вони мають право бути агресивними до Європи. Ми вважаємо, що величезні ресурси, які вкладає Кремль в ці наративи, створюють такі загрози для Європи:

1. Переконати російське населення ніколи не приймати європейські ліберальні цінності ні сьогодні, ні завтра.
2. Утримати російське населення готовим до потенційних конфліктів із Заходом і відчуття правоти і вмотивованості, щоб взяти на себе слабку та розділену Європу.
3. Підвищити обізнаність: якщо Росія не стійка, Європа нав'яже свої «токсичні» цінності.

Слід також враховувати, що, за даними дослідження RAND Ренда Вальцмана, Росія має зовсім інший погляд на інформаційні операції (ІО), ніж Захід в цілому. Наприклад, глосарій ключових термінів інформаційної безпеки виробництва Російської військової академії Генерального штабу контрастує до основних західних концепцій ІО, пояснюючи, що для росіян ІО є безперервною діяльністю, незалежно від стану відносин з будь-яким урядом, тоді як західники бачать ІО як обмежену, тактичну діяльність, яка підходить

тільки для періоду бойових дій. Інакше кажучи, Росія вважає себе в постійному стані інформаційної війни, тоді як на Заході її немає. Це робить Захід дуже уразливим до системного впливу з боку Росії, як ми бачили на виборах президента США, виборах у Франції та кампанії Brexit.

У лютому 2017 року міністр оборони Російської Федерації Сергій Шойгу відкрито визнав формування інформаційних військ у складі російської армії: «Створено сили інформаційних операцій, які, як очікується, будуть набагато ефективнішим інструментом, ніж усі, що ми використовували раніше в контр-пропагандистських цілях». Нинішній начальник російського Генерального штабу генерал Валерій Герасимов зазначив, що зараз війна ведеться приблизно у співвідношенні 4 до 1 невійськових до військових заходів. На думку Росії, ці невійськові заходи війни включають економічні санкції, порушення дипломатичних зв'язків та політичний і дипломатичний тиск. Росіяни розглядають інформаційні операції як важливу частину невійськових заходів. Вони адаптувалися від добре сформованих радянських методів підриву та дестабілізації до віку Інтернету та соціальних мереж.

Державна фінансова пропаганда та дезінформація існували доти, доки існували держави. Основна відмінність 21-го сторіччя — це легкість, ефективність та низька вартість таких зусиль. Оскільки аудиторії по всьому світу покладаються на Інтернет та соціальні медіа як основні джерела новин та інформації, вони стали ідеальним вектором інформаційної атаки.

Р. Вальцман вважає, що найважливіші з точки зору США методи, тактики та процедури російських ІО розвиваються постійно та швидко, оскільки постійно вимірюють ефективність і швидко розвиваються методики, які є дуже дешевими, порівняно з витратами на будь-яку систему кінетичної зброї, і вони потенційно можуть бути набагато ефективнішим.

Результати досліджень — це заклик до дій від імені досліджуваних країн, щоб краще зрозуміти прогалини у ставленні до певної нації та її сприйняття російським населенням, ретельно вивчити

рівень проникнення Росії в місцеву економіку, інформаційний простір, ресурси, тощо і визначити відповідну стратегію.

Наведемо приклад:

Наша аналітична група була задіяна в українських військових стратегічних комунікаціях у період з 2015 до 2017 роки. На початку цього періоду Росія використовувала різноманітні нарративи проти українських Збройних сил. Ось деякі з них.

- Керівництво вашої армії слабе. Його потрібно звільнити.
- Умови служби у вашій армії жахливі.
- Ваш президент зрадив вас у мінських переговорах. Він і його генерали — зрадники.
- Захід не піклується про вас. Ви приречені.
- Ви завжди можете втекти з армії, яка йде в Росію або Донецьк.
- Не дозволяйте бути обдуреними незаконним урядом.

Наведені нарративи також були підтримані інформаційними операціями, такими як деморалізація солдат через загрозливі особисті повідомлення, вербування осіб для повстанських груп в російських соціальних мережах (ВКонтакте, Однокласники), надання безкоштовного WiFi своїм солдатам на фронті, щоб вкрасти їх особисту інформацію тощо. Загалом, російська пропаганда призвела до 62% негативного висвітлення українського військового керівництва в українських ЗМІ, а довіра до армії була на низькому рівні. Для боротьби з дезінформаційними кампаніями Росії було зроблено таке:

- НУО отримали мандат на залучення в якості ланцюжка між державою, включаючи армію, та суспільством (громадянське суспільство довіряє неурядовим організаціям);
- На українських телеканалах відкрито говорили військові командири батальйонних та бригадних рівнів з лінії фронту;
- У складі армії був створений пул довірливих ораторів;

- Командувач Збройними силами виходив в ефір з регулярними інформаційними повідомленнями для ЗМІ;

- Було схвалене рішення про надання інформації про розташування підрозділів російської армії та їх затриманих солдатів й офіцерів — підкріпленою поясненнями, які легко зрозуміти;

- Запуск декількох рекламних кампаній про престиж служби в армії.

Болісно вивчений урок України у 2014 — 2015 роках почав протидіяти усім ризикам та загрозам, що виникають від політики м'якої сили агресивних країн шляхом зміцнення стійкості українців у досягненні прогресу та добробуту для України та сприяння зусиллям українських союзників у захисті цінностей вільного світу, який поділяють українці. Українці почали помічати вразливі місця, які можуть міститися в мовних питаннях, культурі, релігії та історії, і роздумувати, як варто визначити в якості пріоритетних, оскільки вони використовуються як основний привід для інформаційних (а, втім, і військових) нападів. Як сформулював радянський історик М. Покровський: «Історія — це політика, орієнтована на минуле», і тому війну, яку Росія започаткувала в Україні у 2014 році, не можна зрозуміти, не заглиблюючись в історію.

Підсумовуючи, акцент у російських новинних програмах має на меті дегуманізувати середньостатистичного європейця. Він / вона зображується як дивна, розбещена, несправедлива особа. Тому європейський спосіб життя породжує загрозу, і громадська думка готується до того, що Росія має право навести порядок у Європі.

Особливістю російських новин є те, що глядач практично ніколи не отримує чистого факту про подію, але завжди тлумачення, вже сформовану думку. Глава російського інформаційного агентства Кісельов відкрито заявляє, що «час для нейтральної журналістики вже пішов».

На російські ток-шоу протилежна точка зору завжди імітується або представлена номінально. Ця функція виконується тими самими людьми, котрі регулярно принижуються, висміюються, а

іноді навіть їх б'ють у студії. Завдання цих людей полягає в тому, щоб показати іншу сторону дурною, несправедливою, смішною. З такою інформацією російські ключові наративи виглядають більш переконливими, послідовними та змістовними.

Міжнародні події в російських новинних програмах мають невинувато велику частку. Події в Європі, США та Україні можуть займати до 90% всієї програми на деяких телевізійних каналах. Це відвертає увагу громадськості від внутрішніх проблем й об'єднує населення проти Заходу як ворога. Формально незалежні канали, які мають конкурувати за зміст, мають таку саму новину. Вони регулярно представляють новини про різні другорядні події в подібній редакції. Тому існує незначний сумнів з поверхневого погляду. Загальний акцент на провідних національних телеканалах має послідовно виражений емоційний тон — агресивність, презирство, проповідування для європейців.

На завершення хотілося б запропонувати деякі загальні рекомендації щодо боротьби з російською пропагандою, хоча кожна країна є окремими кейсом.

1. Доцільно підвищити обізнаність політиків, національних урядів та міжнародних інституцій з об'єктами та цілями дезінформації в російських вітчизняних засобах масової інформації, зокрема:

- Визначити, хто зображений як потенційний ворог / союзник (хоча їх мало);
- Вивчити тенденції для окремих країн; проаналізуйте відмінності; вивчіть уроки Балкан, Грузії, України, Молдови, країн Балтії;

• Звернути увагу на дегуманізацію західних (ліберальних) цінностей, включаючи демократію, свободу слова та верховенство права. Відрегулюйте відповідно двосторонню політику.

2. Доцільно порівняти та оцінити відмінності у внутрішній кремлівській риториці щодо Заходу та офіційних дипломатичних повідомленнях. Розглянути наслідки подвійних стандартів для міжнародних відносин та сталого майбутнього демократії та безпеки в регіонах світу.

3. Розробити національну і європейську політику, яка явно назвала б маніпуляції Росії як загрозу для двостороннього довгострокового взаєморозуміння з західними демократичними державами, і зробити будь-яке покращення за умови того, що Росія має привести свої внутрішні комунікації відповідно до іміджу цивілізованої нації, яку вона намагається проектувати в міжнародних відносинах.

4. Сформулювати / оновити визначення дезінформації (пропаганди) та ворожої мови. Зробити це адекватним виклику все більш творчим зусиллям Кремля.

5. Змінити / прийняти відповідне національне законодавство та законодавство ЄС.

6. Не дозволяти російським ЗМІ використовувати переваги вільних медіа, оскільки вони такими не є:

- Відповідальність — довести це законно;
- Досліджувати джерела бюджетування;
- Інформувати населення про їх маніпуляції;
- Докладати зусиль, щоб заборонити їх.

Повне дослідження доступне тут:
<http://ucmc.org.ua/hybrid/>

Бібліографія

1. Проект Українського кризового медіацентру. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ucmc.org.ua/hybrid/>
2. Image of the EU and Eastern Partnership countries on Russian TV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ucmc.org.ua/wp-content/uploads/2018/02/Research-of-EU-image-on-Ru-TV-for-35-years.pdf>

Віктор РУДЬ

Голова комітету закордонних справ

Українсько-американської асоціації адвокатів
(США)

Чому Путіну подобається Захід?

Why Putin Likes the West?⁵

Putin cannot understand thoughts of Americans or Europeans and their political dynamics, but his money lies in western banks. He feels as confident as the West allows him. The West does not understand how and why it happens in this situation. One country, which has nothing to offer the world, has managed to drive Western democracies to the deadlock. Western attention to Ukraine is historically located on the opposite end of the spectrum in comparison with the eagle eyes of Moscow.

Ми систематично чуємо, що Путін раз по разу звинувачує Захід у всьому на світі. Ми чуємо про «втрачену гордість» Росії, про те, що вона «принижена», «роз'ятрена», «зневажена», «спантеличена» або «розгублена». Один з радників сенатора з Вермонту Берні Сандерса під час останньої президентської кампанії сказав, що «Путін намагається знайти любов, вдячність та визнання».

Проте факти свідчать про протилежне. Фіона Хілл, що раніше працювала в Інституті Брукінгса, відомому аналітичному центрі у Вашингтоні, тепер працює у складі Ради Національної Безпеки у Білому Домі. У багатьох колах вона є визнаним фахівцем з питань Росії. Кілька років тому вона написала книгу про Путіна, у якій зазначила, що він «не здатен зрозуміти міркувань американців чи європейців та їхньої політичної динаміки».

Однак, як на того, хто нас не розуміє, Путіну

все добре вдається. Ось приклад: його гроші лежать у нас в банку. Ключ від якого у нас. Проте він вперто поширює свою агресію. Він не думає про загрозу своїм грошам і не переймається санкціями. Чому ж? Звідки він бере свою самовпевненість? Цю самовпевненість йому дали ми.

Путін — не геній, проте, він дуже добре знає і розуміє сторічну історію стосунків зі Заходом. Він розпізнав шаблони західної поведінки, мислення та емоцій, які є чіткими і передбачуваними, а отже надійними. І його висновки, які базуються на цих шаблонах, також надійні. Він бачить неодноразові стратегічні помилки Заходу, дарма розтрачені можливості, нездатність і відсутність політичної волі, щоб мислити і діяти далекоглядно: не реактивно, а на випередження. Однак, як це можливо, якщо, як ми кажемо самі собі, це Захід «виграв Холодну війну»? Ми повернемося до цього питання пізніше.

Що ж це за історія, яку Путін так добре розуміє? У 1918 році Україна проголосила незалежність. Ленін визнав її, та незабаром вторгся. Україна звернулася до Заходу по допомогу у вигляді надлишкової амуніції та медикаментів, які залишилися після Першої світової війни. Україні було відмовлено. Україна попередила, що вже через двадцять п'ять років Росія прямо загрожуватиме Заходу. Україну проігнорували. Ясна річ, що Москва здолала та окупувала Україну, і її контроль був стрижнем для формування та життєздатності Радянського Союзу.

1933 року, в той самий час, коли Москва ламала український спротив голодом, Сполучені Штати встановили дипломатичні стосунки з Радянським Союзом. В очах світу це визнання означало легітимізацію, акцептацію та схвалення

⁵ Текст виступу Віктора Рудя на Львівському безпековому форумі, 30.11-01.12.2017 р., м.Львів, Україна.

Америкую вбивчого режиму Сталіна. Що більше, це була легітимізація, акцептація Америки як «сатани» капіталістичного світу, наміченої жертви того ж режиму, який проголосив себе лідером всесвітньої кампанії на знищення капіталізму. Як, на нашу думку, це мав би витлумачити Путін?

Під час Другої світової війни лише частина Європи була визволена. Ми дозволили одному тиранові заступити іншого. Захід просто вимірював розміри Залізної Зависи. Американський ленд-ліз забезпечував потреби Радянського Союзу в матеріалах і обладнанні більше, ніж його армія цього потребувала. На жаль, Москва використала бренд Made in USA, щоб придушити підпільні рухи опору в Україні і в Балтії, а також повстання в ГУЛАГу на початку 50-х. Наступні сорок років, починаючи з 40-х, Захід (а фактично США) демонстрував політику стримування, намагаючись опиратися експансії СРСР. Повністю стримати, однак, не вдалося. Порівняймо співвідношення позицій Сполучених Штатів та Радянського Союзу після Другої світової війни і сорок років потому й побачимо, що відбувся суттєвий зсув. Порівняно зі США, Радянський Союз значно підвищив свій глобальний вплив і військовий потенціал.

Проблема зі стримуванням полягала в тому, що воно було виключно реактивним, без відчуття того, що Захід вживає якихось активних заходів, які могли б призвести до розвалу Радянського Союзу. Ми «здали» ситуативний контроль Кремлю. Ми чомусь вирішили, що єдиний спосіб зарадити піроману — це побудувати дуже дорогу, дуже велику й висококомбінельну пожежну станцію, яка б гасила пожежі, які Кремль влаштовував у вигідний йому час, на вигідному йому місці та з потрібною йому температурою. Стимування базувалося на надії. Але якщо надія це не політика і не стратегія навіть на фондовій біржі, то як вона може бути базою для національної безпеки? Не дивно, що видатний американський журналіст того часу Волтер Ліпман описав стимування не як стратегію, а як «стратегічну потвору».

Але найбільшою фундаментальною помилкою політики стимування була відсутність будь-

якого розуміння мультинаціональної структури Радянського Союзу. Він був колоніальною імперією. Стимування зафіксувало тотожність понять «Росія/Радянський Союз», яке викривило західне уявлення про цю частину світу з перших днів заснування СРСР. Це було велетенським системним промахом, який допомагав московським репресіям над поневоленими Союзом націями. Сьогодні, через двадцять шість років, які минули після розпаду СРСР, офіційні представники уряду Сполучених Штатів найвищих рівнів досі послуговуються тією ж тотожністю «Росія/Радянський Союз» тільки через те, що це від початку не називалося правильно.

Адміністрація Рейгана зламала цю традицію і вийшла за рамки реактивної схеми стримування. Рейган використовував проактивні заходи для розпаду СРСР. Однак, після виборів Джорджа Буша-старшого, США змінили вектор. Дивовижно, проте ми працювали на збереження Радянського Союзу. Джек Метлок, тодішній посол США в СРСР, щиро зізнався: «Загальне уявлення про те, що Захід спричинив розвал Радянського Союзу і таким чином виграв Холодну війну є помилковим. Розпад СРСР на п'ятнадцять окремих держав — це не те, чого хотіли або до чого спонукали Сполучені Штати». Як відомо, Україна проігнорувала Вашингтон, проголосила незалежність, а решту ми знаємо. Тож залишається запитання: чи Холодну війну було виграно завдяки американській політиці чи всупереч їй?

Що трапилося після розвалу СРСР? Ми ніколи не впровадили (ба навіть не задумували) «плану Маршалла» для забезпечення незалежності та гарантування безпеки колишніх поневолених націй як бастиону проти Росії. Ми не зробили того, що зробили завдяки плану Маршалла в Європі після Другої світової, хоча потреба в таких діях після розпаду Радянського Союзу була вдесятеро більша. На відміну від спустошеної економіки та військового сектору Німеччини, радянська економіка, хоч і в гіршому стані, проте вціліла. Те саме можна сказати і про радянські військові можливості. Однак найважливішим є те, що в той час, коли

Німеччина осмислила своє минуле, визнала та попросила пробачення за свої злочини, Москва пішла у протилежному напрямку. Вона пишається своїми злочинами.

Чому ж ми зайняли таку пасивну позицію? Тому що, знову ж таки, ми просто «сподівалися», що стан речей зміниться. Як конкретно, на нашу думку, мали б змінитися мільйони людей у структурах КГБ та в номенклатурі? Куди вони мали подітися? За ніч перетворитися в демократів? А як щодо таємних співробітників, котрі створювали секретну отруту в секретних лабораторіях в засекречених містах? Як ми могли навіть припустити, що така широка репресивна система з такою кривавою історією могла так зненацька змінитися? Проте ми просто «сподівалися», що це станеться. Така абсолютна безвідповідальність з боку західних демократій за власну безпеку, а також пасивність і небажання зіштовхнутися з реальністю віч-на-віч, а просто очікувати майбутнє, пригломшує. На жаль, це сталося не вперше.

Історія — це друге ім'я досвіду. Досвід — це також ще одна назва книги життєвих уроків. Які уроки може винести з цього всього Путін? Його першим висновком є те, що сам Захід не отримав тривалої науки. Ми не винесли з нашого досвіду нічого і, відповідно, не маємо здатності передбачати. Наш досвід не був достатньо болючим, щоб залишити глибокий слід у суспільній пам'яті чи у політичних інституціях. Таким чином, наприклад, президент Обама прийшов до влади абсолютно наївним щодо Москви, але наприкінці терміну, сподіваюся, він став хоча б трохи обізнанішим. Проте ефект обертових дверей в політиці не давав вивченим урокам зцементуватися в пам'яті. Тож яких висновків ми можемо очікувати від Путіна?

Передовсім Путін знає, що у нас немає розуміння того, що Росія — це держава-хижак. У нас немає уявлення про радянську систему, і ми не можемо досягнути, як важливо те, звідки Путін вийшов, не можемо зрозуміти його бажання воскресити Сталіна, і як це впливає на нас. 1999 року він святкував день народження Сталіна, і того ж року ми стали свідками операцій

Москви під чужим прапором: вибухи житлових будинків, які стали приводом для початку війни з Чечнею. Його так звана «промова тисячоліття» наприкінці того ж року була безпомилковим планом на майбутнє. Кілька місяців пізніше, на конференції в США Кондолізу Райс запитали, що допомогло б їй зрозуміти Путіна, і чи є він тим, з ким США «могли б працювати». Вона відповіла, що це залежатиме від того, яку додаткову реформу він проведе.

Пізніше, того ж двохтисячного року, ми не зауважили нічого особливого у святкуванні Путіним дня народження Фелікса Дзержинського, сумнозвісного засновника «ЧК», попередниці НКВС та КДБ. Це відбулося одинадцятого вересня, в день знищення веж Всесвітнього Торгового Центру. У лютому 2002, під час Зимових Олімпійських Ігор у Солт-Лейк-Сіті (штат Юта), Путін, у властивий йому «зондуючий» спосіб, обережно запровадив радянський символізм. Жодної реакції Заходу. А наступного 2003 Майкл Макфол, майбутній посол президента Обами у Росії, опублікував книгу, в якій передрікав, що Росія більше не загрожуватиме Заходу.

Ми навіть оком не кліпнули на те, що в Нью-Йорку є заклад «Бар КГБ», чи на те, що у пресекретаря президента Обами Джея Карні вдома висять радянські пропагандистські плакати, які «красуються» на сторінках найбільшого вашингтонського видання без жодних заперечень. До квітня 2005, коли Путін скаржився, що розвал Радянського Союзу був «трагедією», він уже шість років святкував його криваве минуле. Захід усе це ігнорував. Сьогодні Че Гевара вважається вибриком «моди».

Путін бачить, як Захід грузне у власних зобов'язаннях «не образити», «не антагонізувати» росіян. Другого липня 1934 року Міністерство закордонних справ Великої Британії отримало запит від Палати громад, у якому йшлося про організований Москвою голод в Україні. У внутрішній записці, яка циркулювала кабінетами Міністерства, було написано: «Ми не хочемо оприлюднювати цю інформацію [про геноцид українців], бо радянський

уряд обуриться, і наші з ними стосунки будуть упередженими. Ми не можемо робити цю декларацію публічною».

«Колгосп тварин» Джорджа Орвела видавництва відкидали чотирнадцять разів тому, що «не хотіли образити росіян».

У 70-х-80-х роках західна розвідка знала про те, що Кремль організував, режисував та фінансував тероризм на Близькому Сході проти Заходу під виглядом «арабського націоналізму». Пізніше тероризм також поширився за допомогою тамтешніх агентів на Німеччину, Італію та Ірландію. Однак, західні політики хотіли тримати це в таємниці, не бажаючи «образити росіян». Власне, саме Сполучені Штати відчувають особливу потребу «зробити приємність». «Невже ми просто не можемо помиритися і бути друзями?». Президент Трумен відомий практичнішим підходом, ніж Президент Рузвельт, проте навіть він після закінчення війни, коли було вже зрозуміло, що Сталін обдурив Захід щодо Східної Європи, писав у щоденнику: «Я не боюся Росії. Вони завжди були нашими друзями, і я не думаю, що це колись зміниться... Отже, треба товаришувати». Той самий підхід ми бачимо у президентів Картера, Буша і Обама. Тільки через кілька місяців після того як Путін напав на Грузію, президент Обама розпочав своє сумнозвісне «перезавантаження» стосунків з Росією. Як могло статися, що це ми намагалися примиритися з Путіним, а не навпаки?

Путін бачить, як ми силуємося перенести нашу комерційну жилку і нашу «культуру домовлятися» на стосунки з Кремлем. Це не працює. Слова «стабільність» та «менеджмент» постійно з'являються в західних текстах та коментарях про Росію. Це те, чого потребує «ведення бізнесу». Проте Кремль так не працює. Він плакає, потребує і, відповідно, породжує нестабільність. Він завжди наступає. Він постійно тисне — звинуваченнями, осудом, перекручуваннями, вимаганнями та нападами. Без упину. А Захід в той самий час діє виключно реактивно, від кризи до кризи. Ми — собаки Павлова.

Відтак, ведення бізнесу означає входження в процес домовленостей. Для нас угода — це

шлях до розв'язання проблеми. Угоди з Росією працюють, проте в абсолютно протилежний бік і з протилежним результатом. Ми старанно дотримуємося домовленостей. Росія старанно не робить цього. Насправді намагання накласти нашу «комерційну традицію» на справи з Росією, спричинює толерування та заохочення саме того типу поведінки, який ми б ніколи не толерували в бізнесовому оточенні — постійне недотримання домовленостей з партнерами по іншій бік столу. Єдиним винятком з нашого невміння робити прогнози є, як я вже казав раніше, чудове вміння передбачати порушення будь-якої наступної угоди з боку Москви. Але нам просто байдуже. З невідомих причин ми завжди повертаємося за наступною порцією. Після Другої світової, США були країною номер один у світі, єдиною супердержавою — економічно і військово. Тільки США мали атомну бомбу. А після сорока років стримування і десятків домовленостей з Москвою, яким був результат? Кремль неосяжно розширив свій глобальний вплив, а його військовий та ядерний потенціал щонайменше зрівнявся з американським. Ось вам і домовленості.

І наостанок — питання грошей. З першого дня радянського режиму і донині Захід переказував незліченні суми до Москви, що б це не було — кредити, технології, ноу-хау, чи інші економічні вигоди. Без підтримки Заходу впродовж всього існування Союзу, він розпався б значно раніше. З іншого боку, це ми виявилися залежними від російських грошей, а не навпаки. 2006 року британський громадянин був убитий за допомогою невеликої кількості радіоактивних речовин, можна сказати, на порозі Букінгемського палацу. Олександр Литвиненко, громадянин Британії, став жертвою «ядерної війни» на британській території. Що зробили три наступні прем'єр-міністри Британії? Нічого. Російські гроші купили Лондон.

Отож, яких наслідків можна очікувати, зважаючи на такі особистісні характеристики Заходу? Ми надзвичайно сприйнятливі до того, що я називаю «стратегічним обманом.» Джордж Орвелл називав це «контролем реальності.» Покійний історик Роберт Конквест був більш

прямим і називав це просто “вбивством розуму.” Коли “дезинформація”, “маскировка,” “провокація,” “компромат,” та “агітація” об’єднуються воедино та насаджують тотальну дезорієнтацію та неправдиві рамки сприйняття, це створює паралельну реальність та викривлює її. Це дуже небезпечно, бо це існує лише в нашій підсвідомості. Як приклад, я часто пропоную ситуацію, в якій ви раптово прокидаєтеся посеред ночі і розумієте, що знаходитеся в дикому полі. Щоб зорієнтуватися, ви шукаєте Полярну зорю на небі. Ви бачите її, або радше, думаєте, що бачите. Проте ви не розумієте, що поки ви спали, вас перенесли в Південну півкулю. Всі ваші дії та припущення правильні, оскільки вони базуються на уявленні, що те, що ви бачите — це Полярна зоря. Але це не вона. Врешті решт, ви просто ідете в протилежному напрямку. Ви не сумніваєтеся в правильності ваших рішень просто тому, що ви не розумієте ситуації до кінця.

З яким викривленням реальності ми зіткнулися в першу чергу? Це уявлення про те, що Росія просто “захищається.” Ви вже чули це раніше, і я знаю, що ніхто з присутніх тут цієї думки не поділяє. Тим не менш, ця думка дуже потужна, не зважаючи навіть на останні втручання Росії в виборчі процеси в Європі та Сполучених Штатах. Ви всі знаєте цю мольбу про російську “потребу в безпеці” та “сферах впливу”, що вона боїться “натівського оточення,” що вона має “законні інтереси” та “історичні претензії”, що вона чується жертвою Другої світової, що потребує “буферної зони”, і так далі. Нічого нового. Президент Рузвельт запевняв нас: “Сталін не хоче нічого крім безпеки своєї країни, і я думаю, що якщо я дам йому це і не попрошу нічого натомість, то він не намагатиметься нічого анексувати і працюватиме зі мною заради демократії та миру у світі.” Очевидно, так було під час війни. Та після Другої світової, щось схоже до того, що вже сказав президент Труман додав держсекретар США Дін Ачесон: “Дружні стосунки з урядами вздовж кордону Радянського Союзу є суттєвими і для його безпеки, і для миру у всьому світі.”

Слід віддати належне Міту Ромні і його радникам. Під час його перших президентських дебатів з президентом Обамою він визнав Росію першочерговим геополітичним опонентом США. Шкода, що пізніше пан Ромні написав у статті на Вол Стріт Джорнал, що Америка повинна дати Росії гарантії і не перешкоджати російському впливу в Києві. Це викривлення реальності.

“Величезний внесок Росії під час Другої світової війни є частиною їх гордої історії непокори силам імперіалістів.” Це вступ до промови посла США до ООН Саманти Пауер, з якою вона виступила у січні цього року. Я був радий чути, що за останні роки вона почала краще розуміти російську реальність, проте такий початок неприпустимий. У 1890тих російський генштаб провів дослідження військових кампаній між 1700-тими і 1870-тими. Відбулося 38 воєн. Дві з них були оборонними. Як стати найбільшою імперією та найбільшою країною в світі, охоплюючи третину Азії і більшість європейського субконтиненту? Точно не ведучи “оборонні війни.”

Коли ми беремо участь в такому викривленні реальності, ми заперечуємо історію, заперечуємо жертв цілих націй, та захоплюємося злочинцем. Чому в них нема права на існування? Це нації-жертви, котрі Кремль переслідував десятиліттями, а часом і століттями, мають право на безпеку, мають “історичні претензії” до Росії, потребують “сфер впливу” та “буферної зони.” Ситуацію, з якою ми зараз боремося, спричинило невміння Заходу розпізнати це.

Частиною того ж “захисного” обману є російський редизайн Другої світової. “Якби не колосальні жертви з боку СРСР у Другій світовій війні — у якій вони втратили більше 20 мільйонів людей, набагато більше, ніж інші нації, дружні чи ворожі — то війна тривала б значно довше.” Це все ще цитата з тієї ж промови посолки Пауер. Зауважте, що вона знову отожднює Росію з Радянським Союзом, і навіть називає СРСР нацією. Він не був нацією. Він був імперією. Пройшла вже чверть століття з

часу розпаду СРСР, і все ще занадто багато західних політиків і коментаторів продовжують говорити і думати точнісінько такими самими термінами. Це недопустимо, і знову ж таки демонструє, що ми досі не осягнули ні самої суті СРСР, ні значення глорифікації його Путіним.

А щодо Другої світової війни як такої, то давайте усвідомимо: Сталін і Гітлер були не просто союзниками. Вони були рівноцінними партнерами, співучасниками консорціуму. Коли Гітлера було призначено канцлером у січні 1933, німецька індустрія озброєння була вже далеко на шляху до відновлення. В Рапальському договорі між Німеччиною і Москвою у 1920тих, СРСР забезпечив Німеччину базовими матеріалами для відбудови військового сектору, більшість яких, за іронією, були награвані в Україні. Німецькі військові маневри відбувалися на радянській території. Влаштувалися екскурсії в ГУЛАГи, що розросталися. Це відбувалося в той час, коли західна, а особливо американська допомога рікою текла до Радянського Союзу. То як Путін може оцінити нашу стратегічно проникливість?

Скільки десятиліть пройшло від закінчення Другої світової війни? Чому ми ніколи не чуємо про причини розв'язання війни Гітлером? Нею була колонізація України. Лише минулого літа професор Єльського університету Тімоті Снайдер звернувся до німецького Бундестагу, нагадуючи Німеччині про її минуле. Дивовижним викривленням є те, що Німеччина відчуває провину за Другу світову перед “Руссляндом”, в той час коли це “Русслянд” почав війну разом з Німеччиною, і коли це не “Русслянд” був мішенню і найбільшою жертвою Німеччини. Кількість воїнів Союзних військ, що вторглися в Нормандію була 132,000. Кількість Вермахту та інших військ, які вторглися до Радянського Союзу під час операції Барбаросса 22 червня 1941 року — 3.2 мільйони. І ця цифра включає не лише німецьких, але й угорських, румунських, словацьких, фінських та італійських військових. Чи ми називаємо ці країни “нацистськими”? Нема нічого дивного в тому, що Україна і демографічно, і інфраструктурно постраждала більше ніж будь-яка інша країна.

Під час Другої світової українських цивільних було вбито в чотири рази більше, ніж військових США, Франції, Італії, Великобританії та Канади разом взятих. Ще мільйони українців загинули несучи службу в армії та будучи примусово вивезеними на рабську працю до Німеччини. Українці нацисти? Чергове перекручення реальності, ще один стратегічний обман.

Ще одним прикладом стратегічного обману про “дефенсивну” позицію Росії є постійне повторення про “оточення країнами НАТО.” По-перше, пропоную глянути на карту. Скільки країн НАТО ділять кордон з Росією? “Оточення,” ба навіть “часткове оточення” є географічно неможливим. А навіть якби й було можливим, то чому ми маємо почуватися винними через це? По-друге, Путін знає, що НАТО існує тільки для захисту. Він знає, що шансів на якесь вторгнення країн Альянсу до Росії немає. Сталін знав про НАТО і її призначення ще до того, як вона з’явилася. По-третє, ми не демонстрували і навіть не думали переходити у наступ до Росії впродовж останніх ста років навіть поза військовим контекстом. По-четверте, якщо б і був коли-небудь час для страху вторгнення, то хіба під час Другої світової або в післявоєнний період. Такого ніколи не було і не могло бути, зважаючи на відсутність у Заході будь-якого розуміння загрози з боку Москви. По-п’яте, як би мали скоординуватися більше на 20 націй? Для чого? Щоб досягти чого? І на останок: щоб ми могли повірити, що “оточення НАТО” це те, чого справді боїться Путін, треба проігнорувати просту правду про те, що він знає і розуміє наші суспільства, культури та політичні інституції краще за нас самих. Він це довів. Чи хтось в цьому залі справді думає, що публічна паніка через Росію на Заході досягне такого рівня, що вона перейде в політичні рішення для координованої військової атаки на Росію? Це нонсенс. Путін і Лавров можуть повторювати це знову і знову для своїх та іноземних громадян, проте вони розуміють реальність. Ми також повинні її зрозуміти.

Другим прикладом викривлення реальності, та навіть його перемоги є розмови на Заході про “залучення” Росії до боротьби з ІДІЛ. А куди

поділася логіка, якщо враховувати, що корені ІДІЛу та Аль-Каїди сягають фундаменту “арабського націоналізму,” що його придумав Кремль у 70тих та 80тих в університеті Патріса Лумумби в Москві та навколишніх тренувальних таборах КДБ? Сьогодні Москва не мусить скеровувати чи контролювати ІДІЛ. Вона просто користає з ослабленого, дезорієнтованого, розчарованого та пригніченого Заходу. Ба більше, візьмімо до уваги “талант” (слово, яке важко вживати в цьому контексті), з яким Москва змогла нацькувати Близький Схід на Захід 25 чи більше років тому. Спочатку СРСР був атеїстичним. Потім він — а перед тим, Російська Імперія — мав жорстоку історію утисків мусульманських народів Кавказу та Центральної Азії. Проте Кремль переважив, а Ясір Арафат отримав за це Нобелівську Премію. Справді, неймовірне досягнення. І на останок, Україна. Я знаю, що тут присутні ті, для кого Україна вагома не настільки, як інші європейські країни — Польща або Італія, наприклад. Я не буду вникати в перекручену російську історіографію, яку прийняли у 18 та 19 столітті. Я тільки зауважу, що російські історіографи, які переїхали на Захід після більшовицького державного перевороту, заснували так звану організацію російських студій. І хоч ті історіографи не підтримували більшовицький режим, вони тим не менш насадили Заходу ту імперську історію, яку самі ж придумали та всотали.

Ми всі чули аргументи: “корені тисячолітньої історії Росії сягають Києва,” “Україна це історична частина Росії,” “Київська Русь була початком сучасної Росії,” “тисячоліття російського християнства.” Висновок — як нашептав на вухо президенту Бушу Путін, України не існує. Не існувало її і для Гітлера, який записував українців в таборах як поляків або росіян.

Тож давайте дослідимо викривлення реальності, стратегічний обман, який лежить в абсурдності претензій периферії Київської Русі, Росії, на її центр, Київ. І пам’ятаймо, що в той час розмір російської території, який належав до Київської Русі становив лише 3% від Росії, яку ми знаємо сьогодні.

Перш за все, я не знаю жодного випадку в історії або географії, в якому створення тисячолітнього родоводу використовувалося б як виправдання війни, вторгнення або тероризму, і до якого Захід би поставився настільки некритично. Насправді, більш логічним і розумним було б визнати історичну претензію Києва на Росію, як частину колишньої київської імперії.

По-друге, навіть якщо ми приймемо “тисячолітню історію” як аргумент, то яким буде результат? Через вплив вікінгів на становлення Київської Русі, Україна може претендувати на Осло, Стокгольм або Копенгаген? Норвежці, шведи і данці насправді “українці,” “малороси,” чи “молодші брати?” Те саме можна сказати про вплив Візантійської імперії на Київську Русь, включно з кирилицею та релігією. Україна “насправді” почалася з Візантії/Стамбулу? Сучасна Франція, як і Іспанія, Німеччина і Ізраїль були частиною Римської імперії так само, як Росія частиною Київської Русі. То чи це означає, що Франція може претендувати на “французький” Рим і казати, що всі італійці насправді французи? А що робити з Румунією, яка використала назву “Рим” так само, як Росія використала «Русь»? Як буде “Франція” німецькою? Frankreich. Країна франків, германського племені. Який висновок ми би мали з цього зробити? Франція претендує на Німеччину, чи навпаки? Я не буду продовжувати. Незнання історії та відсутність критичного мислення робить Захід легкою мішенню для викривлення реальності.

То чому ж Путіну подобається Захід? По-перше, Захід не розуміє як і чому він опинився в цій ситуації. Одна країна, якій нічого запропонувати світу, спромоглася загнати західні демократії в кут. Як це можливо? І чому ми так раптово дивуємося? І чи бачимо ми причину для перевірки себе? По-друге, західна увага до України історично знаходиться на протилежному кінці спектру в порівнянні з орлиним оком Москви.

Навіть зараз стурбованість Заходу не наблизилася до потрібної серйозної реакції, зважаючи на те, що Україна загнала останній цвях в до-

мовину СРСР і, великою мірою, врятувала світ від нього. Більше того, як ми знаємо, Україна здала свою ядерну зброю великою мірою через свого історичного гнобителя. Що Путін може про це думати? Які він робить висновки? Його гроші у нас в безпеці, а існуючі санкції не приносять результату. Працює виключно сила.

Щоб ми всі могли повернутися в наші країни і працювати на інтереси їх нацбезпеки, можна

досягнути тільки якщо забезпечимо безпеку і незалежність України, і тим самим відведемо Росію. Ми мусимо думати стратегічно та вийти з режиму постійної оборони та реактивної позиції, в яку нас загнав Кремль. І зрозумійте мене правильно: якщо тирані Близького Сходу, Китаю та Північної Кореї зрозуміють, що Захід має волю діяти у власних інтересах, це матиме глобальні наслідки.

Бібліографія

1. Текст виступу Віктора Рудя на Львівському безпековому форумі, 30.11-01.12.2017р., м.Львів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.facebook.com/lvivSF/posts/2232736740286456>
2. Матеріали Львівського безпекового форуму, 30.11-01.12.2017р., м.Львів. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.lvivsecurityforum.org/>

Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства

Есе книги

Центр глобалістики «Стратегія XXI» представляє на розсуд читачів нову публікацію про можливості України протидіяти російській гібридній агресії — аналітичний документ *«Гібридні загрози Україні і суспільна безпека. Досвід ЄС і Східного партнерства»*, підготовлений в рамках проекту «Сприяння розбудові можливостей України гарантувати безпеку суспільства в умовах гібридних загроз» за підтримки Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження» в рамках проекту «Громадська синергія», під егідою Української національної платформи Форуму громадянського суспільства Східного партнерства.⁶

Регіон Східного партнерства не є стабільним та безпечним через низку конфліктів: Крим і Донбас в Україні, Придністров'я в Молдові, Абхазія і Південна Осетія в Грузії, Нагірний Карабах в Азербайджані. Населення країн СхП страждає не тільки від бойових дій в зонах конфлікту, але й від методів гібридної війни. Останні й передбачають використання громадськості у процесі досягнення поставлених агресором цілей. Відповідно, населення потребує захисту від таких

гібридних викликів і загроз, що вимагає вироблення механізмів їх чіткої ідентифікації та протидії. Тому одним із пріоритетів ініціативи СхП є стабільність і безпека, що, зокрема, було відображено у Спільному робочому документі «Східне Партнерство — 20 очікуваних досягнень до 2020 року: фокусуєчись на головних пріоритетах та реальних результатах», схваленому у грудні 2016 року. В Угоді про Асоціацію між Україною і ЄС також приділяється увага питанням безпеки, а серед цілей політичного діалогу визначено «посилення співробітництва та діалогу між Сторонами з питань міжнародної безпеки та антикризового управління, зокрема з метою реагування на глобальні й регіональні виклики та основні загрози».

Війна на сході України показала, що суспільство має бути не тільки споживачем безпеки, але й учасником її збереження, а державі слід зміцнювати власні спроможності протистояти новим викликам і загрозам. На сьогодні така спроможність державних органів України все ще потребує вдосконалення, що стає очевидним після аналізу факторів, які спричинили вторгнення РФ на українську територію, та нинішніх прогалин у державній безпеці. Цьому може сприяти оцінка і виправлення наявних недоліків, з урахуванням акумульованих рекомендацій українських та іноземних експертів, а також досвід країн СхП, які вже тривалий час протидіють гібридним загрозам, та активна взаємодія з ЄС задля гарантування безпеки суспільства, на чому й було зосереджене дане дослідження.

Особливістю війни гібридного типу є те, що вона ведеться замасковано з використанням переважно нелінійних тактик і націлена не на захоплення усієї території країни, хоча не виключається взяття під контроль окремих територій, а на отримання патронату над державою, який досягається через вплив на населення, політи-

⁶ Зміст публікації є виключною відповідальністю Центру глобалістики «Стратегія XXI» і не обов'язково відображає точку зору Європейського Союзу та Міжнародного фонду «Відродження».

кум, бізнес, силові структури. Тому протидія гібридним загрозам, які в державі мають бути чітко ідентифіковані, вимагає уваги до підвищення стійкості суспільства.

До протидії гібридним загрозам залучаються не тільки силові структури держави, але й практично усі міністерства та відомства, недержавні організації, бізнес, громадянське суспільство. З огляду на активне використання Росією інформаційно-пропагандистських інструментів, економічних й енергетичних важелів, втручання у внутрішньополітичне життя, стимулювання мовних, міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, історичних маніпуляцій та інших засобів тиску на слабкі місця держави і суспільства, першочерговим завданням стає вироблення національного імунітету стійкості та ефективної суспільно орієнтованої системи державного управління.

Під ударом російської агресії опинилось не тільки суспільство України, але й інших країн Східного партнерства та окремих країн-членів ЄС. Методика гібридних впливів РФ у цих країнах має схожі характеристики, а тому вироблені в одній країні заходи протидії можуть бути застосовані в інших. Хоча Україна має найбільший досвід у протидії російській агресії гібридного характеру, все ж постійне вивчення та аналіз ситуації в інших країнах СхП та ЄС є необхідним через спроби Москви використати їх для розширення масштабу гібридного наступу.

Поглиблення міжнародного співробітництва для консолідованого протистояння гібридній агресії РФ є вкрай важливим, але ключові причини його успішності знаходяться всередині держави. А тому й зусилля з розбудови державних можливостей України протистояти гібридним загрозам стосуються переважно внутрішнього виміру.

Для ефективного протистояння гібридним загрозам з боку РФ українському керівництву необхідно тісно співпрацювати з громадськістю, особливо організаціями громадянського суспільства, підвищувати його довіру до своїх дій. Хоча Росія як агресор допускає низку помилок, в результаті чого її гібридна війна проти України стає все менш ефективною, але й Україна припускається внутрішніх помилок та дуже повільно їх виправляє. Частина прогалин у системі безпеки України, незважаючи на чотири роки протистояння російській агресії, все ще залишаються актуальними та становлять небезпеку для суспільства.

Створення щита для протистояння гібридній агресії Росії вимагає від України, перш за все, внутрішнього зміцнення, пов'язаного із розбудовою належного врядування і суспільно орієнтованих силових структур, викоріненням корупції і деолігархізацією, консолідацією суспільства, забезпеченням незалежного від правлячих структур функціонування організацій громадянського суспільства, розвитком дієвого економічного й енергетичного ринків, проведенням збалансованої міжетнічної і міжконфесійної політик, широким правдивим інформуванням суспільства про чутливі теми, включаючи історичні, які використовуються, або можуть використовуватись агресором для досягнення своїх цілей.

У будь-якому випадку, забезпечення безпеки суспільства має дійсно стати системою, до якої залучені не тільки силові структури, але й неурядові організації, приватний сектор, бізнес, експерти і наукові кола, незалежні ЗМІ та інші актори. Тільки комплексний всеохоплюючий підхід дозволить консолідувати суспільство і забезпечити його безпеку. Такий підхід може стати прикладом для інших країн Східного партнерства, які потерпають від гібридних загроз.

«Сіра зона» Кримський півострів: чотири роки окупації

Есе книги

Майдан закордонних справ представляє на розсуд читачів нове видання про окупацію Росією Криму — книгу **«Сіра зона» Кримський півострів: чотири роки окупації**, підготовлену за участю редакції інтернет-порталу «Чорноморські новини» (www.blackseanews.net) та «Інституту чорноморських стратегічних досліджень». Головний висновок представленої доповіді — «Крим ми повернемо».

Найбільшою проблемою України на шляху повернення суверенітету над Кримом є відсутність в Україні чітко сформульованої політичної волі та замовлення для вирішення цього завдання. За чотири роки окупації українською владою, і як наслідок — структур для реалізації цього завдання. Територія Автономної Республіки Крим визнана законодавчо тимчасово окупованою територією. Разом з тим, у жодному законодавчому акті України не визначено завдання деокупації чи відновлення суверенітету та територіальної цілісності України. Відтак не варто дивуватися, що дії української влади впродовж цього періоду були нескоординовані та безсистемні. Інтерес з боку різних державних інституцій до теми повернення тимчасово окупованих територій лише починає проявлятися, а підходи варіюються від окремих проектів реінтеграції без обговорення шляхів деокупації до звичайного реагування на поточні події чи потреби. Одним з наслідків такої ситуації є те, що переважна більшість українців хоч і переконані, що

по праву Крим є і має бути українським, не мають впевненості в тому, що мета його повернення є досяжною.

Окупація Криму виявила найслабші характеристики нашого ворога — Російської Федерації: Росія масивна, але — слабка, оскільки не має політичної системи, яка дозволяла би спрямовувати потенціал народу на розвиток і процвітання; Росія не має політичного класу, який здатний сформулювати і реалізувати прагматичну конструктивну програму розвитку своєї держави та народу; Росія не має ефективної економіки та економічної перспективи; в Росії відсутні справжні загальнолюдські цінності; відсутня ефективна система управління економічними, соціальними та політичними процесами; частина світу (найзаможніша і найкраще організована) відчула в Росії загрозу і розпочала системно готуватися до протидії та усунення цієї загрози.

У відносинах з РФ Україна має продовжити проводити політику санкцій та обмежень, покликану створити механізми негативного, а в ідеалі — руйнівного, впливу на економічну та соціальну ситуацію в Кримі і РФ загалом. При цьому Україні варто посилено працювати також над створенням інструментів інформаційного впливу на РФ.

У внутрішній політиці завданнями України є: удосконалення правової та нормативної бази, створення системи державних органів управління проблематикою деокупації та реінтеграції, створення центрів підготовки кадрів для забезпечення освітніх, наукових, адміністративних та інших потреб у діяльності на кримському напрямку.

Також має бути розроблена комплексна програма заохочення громадян України на тимчасово окупованих територіях підтримувати постійний контакт з батьківщиною. На території материкової України необхідно створити ефективні механізми захисту всебічних інтересів українців, що проживають на тимчасово окупованих територіях.

16 months spent under the FSB arrest

Ukrainian Journalists - "saboteurs"

5 years of the strict regime colony

Oleksii Bessarabov and Dmytro Shtyblykov were the members of the Editorial Board of the 'Black Sea Security' magazine issued by NOMOS Centre (Sevastopol) during 2005 – 2014

A presentation slide with a light blue background. It features two portraits of men. The left portrait is of Oleksii Bessarabov, and the right is of Dmytro Shtyblykov. Text on the slide includes: "16 months spent under the FSB arrest", "Ukrainian Journalists - 'saboteurs'", "5 years of the strict regime colony", and "Oleksii Bessarabov and Dmytro Shtyblykov were the members of the Editorial Board of the 'Black Sea Security' magazine issued by NOMOS Centre (Sevastopol) during 2005 – 2014". There are also small logos and icons at the top right.

Центр глобалістики «Стратегія XXI»
www.geostrategy.org.ua